بنەماکانی
پزیشکیی دادوەری

نووسینی

دکتۆر هیوا عومەر ئەحمەد

چاپی دووەم 1999

ناوەڕۆك

بەشی یەكەم: پێشەكی و چمكێكی مێژوویی

بەشی دووەم: نیشانەكانی مەرگ

بەشی سێیەم: برینەكان

بەشی چوارەم: برینی گوللە و تەقەمەنی

بەشی پێنجەم: زیانی زەبر و برینی شوێنە جیاجیاكانی لەش

بەشی شەشەم: ڕووداوەكانی هۆكانی گواستنەوە

بەشی حەوتەم: زیانی هۆكارە سروشتییەكان

بەشی هەشتەم: خنكان و خنكاندن

بەشی نۆیەم: مەرگی چاوەڕوان نەكراو

بەشی دەیەم: پشكنینی شلەی لەش و پاشكۆكانی پێست

بەشی یانزەیەم: تاوانە سێكسییەكان

بەشی دوانزەیەم: پاشكۆ

ا ــ پەراوێزەكان

ب ــ سەرچاوەكان

ج ــ فەرهەنگۆك

بڵاوكراوەكانی ناوەندی چاپەمەنی و ڕاگەیاندنی خاك

١- لەكەناری دانووبەوە بۆ خڕی ناو	نەوشیروان مستەفا
٢- پەنجەكان یەكتری ئەشكێنن	نەوشیروان مستەفا
٣- خولانەوە لەناو بازنەدا	نەوشیروان مستەفا
٤- میرایەتی بابان لەنێوان بەرداشی ڕۆم و عەجەم دا	نەوشیروان مستەفا
٥- كارەساتی كیمیا بارانی هەڵەبجە	شەوكەت حاجی موشیر
٦- خاچ و مارو ڕۆژمێری شاعیرێ	شێركۆ بێكەس
٧- بانكی زانیاریی بۆ نەوجەوانان	و/ باسط حەمە غەریب
٨- دنیا بێشەیە	گەلاوێژ
٩- كێشەی ویلایەتی مووسڵ	و / محەمەد شاكەلی
١٠- جینۆساید لە عێراقدا و پەلاماری ئەنفال بۆ سەر كورد	و / سیامەندی موفتی زادە
١١- بنەماكانی پزیشكیی دادوەری	دكتۆر هیوا عومەر ئەحمەد

سوپاس و پێزانین

زۆر سوپاسی ماندوبوونی کارمەندانی چاپخانەی ناوەندی چاپەمەنی و ڕاگەیاندنی خاك دەکەم.

بەشی یەکەم

پێشەکی و چەمکێکی مێژوویی

پێناسە: ئەو زانستە پزیشکییەیە، لەسەر شارەزایی پزیشکی و شیکردنەوەی وردی زانستی بەندە. لایەنی پزیشکی ئەو رووداوانە، یەک لایی ئەکاتەوە کەئەچێتە دادگاکان و بەردەم دادوەران.[1]

بەپێی ئەو ئامارو بەڵگەنەویست و نیشانانەی ئەیخاتە روو، بەکۆڵەکەیەکی گرنگی خۆپاراستن و قەڵاچۆکرنی تاوان دائەنرێت.

چەمکێکی مێژوویی:

گەرچی تاوان وەك چاکە، لەسپێدەی مێژووەوە هەیە، بەڵام تا دەستورەکەی (ئۆرنمۆ)، کەیەکەم دەستوری نووسراوەی مرۆڤە، هیچ دەقێکی یاسایی نەبووە بۆ رێکخستنی تاوان.

لەبەندی (٥)ی ئەم دەستورەدا، هاتووە: ((ئەگەر پیاوێك بەزۆر سورێنی کچێکی برد، ئەبێت پێنج شیقل زیو بدات)). بێ گومان سەلماندنی ئەم تاوانە، پسپۆرێکی ئەوێت کەکچەکە بپشکنێت و بڕیاری (بێ بنی)یەکەی بدات، تاتاوانبارەکە سزا بدرێت.

لەبەندی (٣٣)ی یاسای (لبت عشتار)دا هاتووە کە: ((ئەگەر یەکێك ناویکچی پیاوێکی ئازادی، شوونەکردووی بەوە زڕاند، کەداوێن پیسی کردووە، بێ ئەوەی بیسەلمێنێت، ئەوا ئەبێت (ناوزڕێنەکە) دەشیقڵ زیو بدات)).

لەبەندی (١٣٠)ی دەستوری (حامورابی) دا تایبەت بە ((بەزۆرسواربوون)) و بەندی (١٥٧)یدا ئەڵێت: (داوێن پیس)ێك ئەبێت بەسووتاندن، سزابدرێت.

هەروەها بەندی (٢١٦-٢٢٣)، پەیوەندی بەکرێی دکتۆر و سزای هەڵە رەوشتییە پیشەییەکانەوە هەیە. بەمە (حامورابی)، بەیەکێك لەو دەسەلات دارانە دائەنرێت، کەهەوڵیان داوە بۆ دەست نیشان کردنی (رەوشتی پیشەی پزیشکی)! یەکەم کەس بووە پیلانی (ئەنجومەنی جڵەوگیری پیشەیی_ المجلس الانضباط المهني) ی دارێژاوە.

قورئانی پیرۆزیش، باسی بەزۆرسواربوون و داوێن پیسی و خواردنەوەی بەدوورو درێژی کردووە، کەچۆن داوێن پیسان بەبەردەباران سزابدرێن، وەك لەئایەتەکانی (٢٧-٣١) ی (سورە المائدە) و شوێنی تردا باس کراوە.

لەکۆتایی دەستەڵاتی (عوسمانی)دا، (بەیتارو دەلاك)ەکان کاری دادوەریی پزیشکییان کردووە. لە(بەغداد) ەوە پزیشك ئەنێردرا بۆ لێکۆڵینەوە لەکارەسات و مردنی گەورە لێپرسراوان.

لەگەڵ کردنەوەی نەخۆشخانەی (المجیدیە) لەبەغداد، بەشی (پزیشکی دادوەری) تیاکرایەوە، پاشان لەنەخۆشخانە نوێکانی "شایانە" ، (کۆماری) کەئێستا (شاری پزیشکی- مدینە الطب).ە کرایەوە.

(الدلیل فیمسالك الطب القانونی ــ ١٩٢٥)، یەکەم دانراوە کەعێراقییەك کەدکتۆر (حناخیاط)ە داینابێت. دکتۆر (احمدعزەالقیسی)، هەڵگری یەکەم بروانامەبوو لەم بوارەدا، لەساڵی (١٩٣٢)دا گەڕایەوە (عێراق).

وردەوردە ئەم زانستە گەشەی کردو (ئامۆژگای پزیشکی دادوەری) سەربەشالیارگای تەندروستی و بەشی پزیشکی دادوەری لە زانکۆی بەغداد کرایەوە.

لەئەمەریکا؛ پزیشکی دادوەر، تەنیا مامەڵە لەگەڵ لاشەدا ئەکات، لە ئینگلتەرە، دووپسپۆری هەیە، یەکەمیان مامەڵە لەگەڵ

کێشـەی زینـدووان و دووەمیـان مامەڵـە لەگـەڵ لاشـەی مـردوودا ئەکات، لەسکۆتلەندە و عێراق پزیشکی دادوەر بەهەدوو کارەکە هەڵئەسێت.

لەکوردستان دا، پزیشکی‌ی دادوەری، وەك جێگاو و دامەزراو هەیەو رۆژانە نەشتەرگەران، کارەکەی رائەپەرێنن. تانووسینی ئەم کتێبـە لەکوردسـتان دا پزیشـکی دادوەر نی‌یـە و هیواداریـن بەهەوڵی دڵسۆزان چەند دکتۆرێك بنێردرێت بۆ مەشق و پسپۆری لـەم بوارەدا. وەك وتمان تائێستاش هەرنەشـتەرگەرە بـەرێزەکان، بەهـەموو کێشـەیەکی پزیشـکی دادوەری هەڵئەسـن، چ کێشـەی زیندوو، مردوو، هەڵدانەوەی گۆڕ...هتد.

دکتۆرەکانی نەخۆشی ژنانەوزایین، بێ ماندووبوون لەم بوارەدا هاوکاری نەشتەرگەران بون، لەکێشـەی ئەو تاوانەسێکسی‌یانەدا، کەلایەنێکی مێینە بووبێت.

کارمـەندی پزیشـکی‌ی دادوەری: هـەموو ئـەو کارمـەندو شـارەزایانە ئەگرێتـەوە کـەراوێژیان پـێ بکرێـت، یـان لەیـەك لاکردنەوەی کێشەکانی ئەم بوارەدا بەشداری ئەکەن، وەك دکتۆر، شـارەزای چـەك، پسـپۆری پەنجەمۆرناسـی و وێنـەگرو دادوەر و پۆلیس.

پزیشـکی دادوەر: هـەر دکتۆرێـك، (مـەرج نی‌یـە پسـپۆربێت، لەهەر بەشێکی پزیشکی‌دا کاربکـات)، راوێـژی پـێ بکرێـت یـان لەشـیکردنەوەی ئـەم کێشـانەدا بەشـداربێت، بەپزیشـکی دادوەر دائەنرێت.

لێرەدا ئەبێت ئەوە بڵێین کـەهیچ دکتۆرێـك بـۆی نی‌یـە ببێتـە پزیشـکی‌ی دادوەری نەخۆشـەکانی خـۆی. پزیشـکی دادوەر ئەبێت:-

١ـ ئازاو چاونەترس، بێ‌فیز، نهێن گرو دەستو دەمو داوێن پاك بێت. نابێت بەهیچ جۆرێك، هیچ شتێك، بۆهیچ كەسێك بدركێنێت، ئەبێت بێ‌لایەن، بەئاگا، لەكارەكەی‌دا وردوشارەزا بێت. توانای قۆزتنەوەی شتی بچوكی هەبێت، بەهیچ شێوەیەك، لەهیچ بارودۆخێك دا، دەستپاكی زانستی خۆی نەدۆڕێنێت.

٢ـ شارەزای لایەنی یاسایی ئەو بابەتانە بێت، كەپەیوەندی بەم جۆرە كێشانەوە هەیە. هەمیشە هەوڵ بدات، خۆی بەخوێندنەوەو بەدواڕۆیشتنی زانیاری نوێ دەوڵەمەند بكات.

٣ـ لەدەرەنجام و بۆچوونەكانی‌دا، پشت بەبەڵگەی پتەوی مادی ببەستێت.

٤ـ گەركێشەیەكی بۆ یەكالا نەكرایەوە، راوێژ بەپسپۆرانی جیاجیا بكات، یان كێشەكە بەلیژنەیەك بسپێرێت.

٥ـ دەربڕینی دەرەنجامەكانی ئاسانو ساكاربێت، تاهەموو كارمەندێكی پەیوەندیدار، بەئاسانی لێی تێبگا. نوسینەكانی بە زمانێكی ساكارو پاراو بنووسێت، بەجۆرێك لەدادگاكان دا بە ئاسانی لێی تێبگەن.

پەیڕەوی پشكنین:

یەكەم ـ بریندار: بەنووسراوێكی پۆلیس ئەنێردرێت بۆ بەشی فریاكەوتنی نەخۆشخانە؛ راپۆرتی سەرەتایی پزیشكیی دادوەری (التقرير الطبى العدلى الاولى) و وەڵامەكەی ئەگەڕێنرێتەوەبۆ ئەو مەڵبەندی پۆلیسەی بریندارەكەی ناردووە. ئەگەر بریندارێك بێ ئەم نووسینی پۆلیسە گەیشتە نەخۆشخانە، ئەبێت هەموو فریاگوزاری‌یەكی بۆ بكرێت و لەمەترسی رزگار بكرێت. بەڵام هاوكات داوا لەیاوەرەكەی یان كەس‌وكارەكەی ئەكرێت، بچن لەمەڵبەندی پۆلیس (كەزۆرجار لەناونەخۆشخانەكەدایە) نووسراوێك بهێنن.

دووەم ـ کێشەکانی تر:

١ـ ئەبێت پۆلیسێك لەگەڵ نێردراوەکەدا بێت، کەنووسراوی تایبەتی مەڵبەندی پۆلیسی پێ بێت. بەئاشکرایی ژمارە، بەروار و وێنەیەکی نێردراوەکەی لەسەر بێت و مۆری مەڵبەندەکە لەوێنەکە درابێت.

ئەبێت مەچەکی نێردراوەکە بەهەمان مۆر، مۆرکرابێت و دوو وێنەی خۆی پێ بێت. تالەکاتی وەڵام دانەوەدا وێنەکان بدرێن لەنووسراوی وەڵام دانەوەکە. ئەبێت بەئاشکرایی کورتەیەکی رووداوەکەی تیا بێت و بەروونی دیاری کرابێت کەچ جۆرە (پشکنین)ێکیان ئەوێت.

٢ـ ئەبێت جێگایەکی تایبەت لەدەزگا تەندروستی‌یەکان دا تەرخان بکرێت بۆئەم جۆرە پشکنینانە، تانێردراوەکە نەتوانێت رابکات، یان پەیوەندی بەخەڵکی‌یەوە بکات. ئەبێت (یەخچاڵ ـ الثلاجـة)ی لێ بێت بۆپاراستنی ئەو نموونانەی (نماذج)، کەبۆپشکنینی تاقیگایی وەرئەگیرێت. جگە لەم پێویستیانەی خوارەوە؛

- سەرچاوەی رووناکی چاك
- مێز و کورسی
- مێزی پاڵ کەوتن
- شوشەو سلاید
- چیلکەو لۆکە
- چەقۆ، دەرزی، سرنج...هتد

٣ـ ئەبێت پزیشکەکە کات و سات و بەرواری گەیشتنی نێردراوەکە تۆمار بکات.

٤ـ ئەبێت پزیشکەکە چەشن و پەیڕەوی پشکنینەکە لەنێردراوەکە بگەیەنێت.

٥ـ ئەبێت پەرستار (ممرضة)یێک بۆ (بەردەستی) پشکنینی مێینە، برینپێچێك بۆ پشکنینی نێرینە تەرخان بکرێت. ئەگەر نێردراوەکە منداڵ یان کەم ئەندام (معوق) بوو، یان دابین نەئەکرا، ئەوە باشتروایە یەکێك لەباوانی لەگەڵدا بێت(٢)

٦ـ پاش پشکنینەکە، لەدەرەنجامەکەوە، وەڵامی ئەو پرسیارانە بدرێتەوە، کەپۆلیس کردوویەتی[٣].

سێیەم ـ مردوو:

١ـ لاشەی تازە مردوو: ئەبێت بەنووسراوی ((داوای توێکاری-طلب التشریح)) ی پۆلیس بنێردرێت. ناوو تەمەن و رەگەزو نیشانەی جیاکەرەوە (العلامات الفارقە) و جۆری پۆشاکی لەپارچە مقەبایەکدا بنووسرێت و لەمەچەکی ببەسترێت. نووسراوی داوای توێکاریش، ناوو لایەنی نێرەرو ژمارەو بەرواری تیابنووسرێت(٤).

ئەگەر مرۆڤەکە لەنەخۆشخانەدا مردبوو، ئەبێت (دۆسیە — فایل) ەکەی بنێردرێت بۆ بەشی پزیشکیی دادوەری.

بائەوەش روون بکەینەوە، کەمەبەستمان لەلاشەی ئەو مرۆڤانە نییە بەنەخۆشی ئاسایی ئەمرن و هیچ گومانێك لەمەرگەکەیان دا نییە. بەڵکو مەبەستمان لەبریندار، ژەهرخواردوو، قوربانی هۆکارە سروشتیو دەستکردەکان (وەك ئەلەکتریك)، خنکاو، خنکێنراو، مردنی کتوپڕ، مردنی بەگومان و مەرگی چاوەڕێنەکراوە.

٢ـ لاشەی گەنیو: تاگەنینەکە زۆرتر (پێشکەوتووتر) بێت، روخسارو هۆی مردنەکەی شێواوو نادیارتر ئەبێت. ئەمەش لەوانەدا رووئەدات کەبەتەنیا ئەژین و درەنگ بەمەرگیان ئەزانرێت یان درەنگ لەناو دەرئەهێنرێن، یان لەچۆلەوانییەکان دا

ئەدۆزرێنـــەوە یـــان پـــاش هەڵدانـــەوەی گـــۆڕ (بۆمەرگـــە گوماناویەکانی کە بێپرس ئەنێژرێن) ئەپشکنرێن.

بەڵام هـەندێك جار، لاشە گەنیوەکـە شکاویەکی ئاشکرای هەیـە. یـان پارچـە تەقەمـەنی یـان گوللەیـەك لەلاشـەکەیدا ئەدۆزرێتـەوە، بەمـە هـۆی راسـتەقینەی مـەرگ (السـبب الحقیقـی للوفاة) ە کە بۆ کارمەندانی پزیشکیی دادوەری ئاسان ئەبێت[٥].

٣ـ پارچـە لاشـە: لـەم بارودۆخـەدا بـەژن و بـاڵاو پۆشـاك، یارمـەتیمان ئـەدەن بـۆ ناسـینەوەو سـەلماندنی کەسـایەتی مردووەکە. ئەگەر مردووەکە ناسراوبوو یان لەگۆڕ دەرهێنرا، ئەوا ئەبێت، پاشماوەی لاشەکە، لەگەڵ بەژن و باڵای ناسراوی پێش مردنەکەدا بەراورد بکرێت.

شوێنی رووداو، هەڵدانەوەی گۆڕ: هـەندێك جار دادگا فرمانی هەڵدانـەوەی گۆڕێـك دەرئـەکات، ئەمـەش کـاتێك گومـان یـان سکاڵایەك لەمردنەکە هـەبێت. لێرەدا دادگـا دکتـۆر بـانگ ئـەکات (بەنووسراوێك) تالە هەڵدانەوەی گۆڕەکەدا ئامادە بێت و گومانەکە یەك لا بکاتەوە.

ئـەبێت دکتۆرەکـە پـاش ئـەوەی ئـەم نووسـراوەی پێ ئـەگات، کات و شـوێن و بـەرواری بانگێشـت و پشـکنینەکە تۆمـار بکـات. شتی پێویست بۆ توێکاری و وەرگرتنی نمونەی شانەیی (النماذج النسیجیە) و شلەکانی لەش لەگەڵ خۆی ببات. بۆهاوکاریکردنی، جگە لەنوێنـەری دادگاو پۆلیس و خـاوەن سـکاڵاکە یـان کـەس و کاری مردوەکە بەردەستێك یان یاوەرێك داوا بکات.

کەگەیشتنە شوێنی گۆڕەکە، پێش هەڵدانەوەی، نموونەیەك لە خۆڵی (نیـو) مـەتر لـەدەوری گۆڕەکـە وەربگـیرێت، ئـەم نموونانـە لـەخۆڵی هەرشـەش لای لاشـەکەوە وەرئـەگیرێت، بەتایبـەتی (ژێرلاشە) کە، کەزۆربـەی شـلەی لاشـەکەی پیا ئـەچۆڕێت. هـەر

نموونەیەك ئەكاتە شووشەیەكی پاكەوە، شوێنی وەرگرتنەكەی لەسەر ئەنووسێت.

پاشان كەسایەتی مردووكە ئەپشكنێت و پاش سەلماندنی كەسایەتی‌یەكەی، دەست ئەكات بەپشكنینی ئاسایی خۆی. لەكۆتاییدا بەهێمنی و وردی راپۆرتەكە رێك ئەخاو پێشكەشی دادگای ئەكات.

نیشانەکانی مەرگ

پێناسەی مەرگ: بریتی‌یە لەو بارەی لەئەنجامی وەستانی هەمیشەیی هەرسێ کۆئەندامە کاریگەرەکەی دەمارو سوڕی خوێن و هەناسەوە بەسەر لەشی مرۆڤ دێت[٦].

وەستانی هەریەك لەم کۆئەندامانە، نیشانەی تایبەتی لێوە دەرئەکەوێت:

١ـ کۆئەندامی دڵ و سوڕی خوێن:

بەوەستانی دڵ دەست پێ ئەکات، لێدانی دڵ لەمەچەك دا هەست پێ ناکرێت، ترپەی دڵ بەبیستەری پزیشکی (السماعە الطبیة) نابیسترێت. گەر نەخۆشەکە لەخەستەخانە بوو، نەواری دڵ (تخطیط القلب)ی بۆکرا، هێڵێکی راست تۆمار ئەکات. پاش مەرگ وردە وردە روخسار لەسەرەوە بەرەو خوار رەنگی ئەپەڕێت و زەرد ئەبێت.

٢ـ کۆئەندامی هەناسە:

جووڵەی سنگ و هاتووچۆی هەوا (هەناسە) ئەوەستێت، هەندێك جار مردووەکە چەند هەناسەیەك هەڵئەمژێت بێ ئەوەی هەناسەکان بداتەوە! جاران بۆ دڵنیا بوون لەم وەستانی هەناسەیە، پەڕێك ئەخرایە بەرلووتی تا بزانرێت لەگەڵ تەوژمی هەوای (هەناسەدان)دا ئەجوڵێت یان ناجوڵێت. یان ئاوێنەیەك بەرامبەر دەمو لووت رائەگیرا، گەر تەمێك لەسەر ئاوێنەکە دروست بووایە، وادائەنرا، کەهێشتا هەناسە ئەدات.

٣- کۆئەندامی دەمار:

هەستەکانی نامێنن، مردووەکە ورتە و جوڵەی لێ نایەت، چاوی ئەبڵەق ئەبێت، دەمارە فرتەی پەرگلێنە (الانعکاس القرنی) نامێنێت. ماسولکە خۆویستەکانی (الارادیە) شل ئەبن و ئەم شلی‌یە لاشەکە قورس ئەکات و بەگرانی ئەم دیوو ئەو دیوی پێ ئەکرێت، یان ئەگوێزرێتەوە.

هەندێك جار پاش وەستانی ئەم کۆئەندامە، پاشماوەی شێواوی فرمانەکەی، هەندێك جووڵەی هەرەمەکی ماسولکەکان (لنگەفرتێ ــ حرکات النزع)ئەبینرێت. هاوکات لووسە ماسولکەکانی هەناو ئیفلیج ئەبن، بەمە مردووەکە میزو پیسایی ئەکاتە ژێر خۆی یان لەوانەیە شلە و خۆراکی ناوگەدەی هەڵبێنێتەوە. بۆ کەسێکی ناشارەزا ئەم دیاردانە بە نیشانەی ژیان دائەنرێت.

گەندە مەرگ (الحیاة المعلقة)

لەم بارەدا فرمانی کۆئەندامی لەش هێندە سست ئەبن، بەرووکار لەمردوو ئەچێ. گەرچی هیچ نیشانەیەکی ژیانی تیا بەدی ناکرێت. بەڵام هێشتا مرۆڤەکە زیندووە، ترپەی دڵ هێندە لاوازو هێواش ئەبێت، بەبیستەر لەسەر سنگ دا نابیسترێت، بەپەنجە لەمەچەك دا هەستی پێ ناکرێت[٧] . هەست بەهەناسەی ناکرێت، فرتە دەماری‌یەکانی نامێنێت.

ئەم بارودۆخە لەهەندێ باری ئاسایی‌ی وەك یاری (یۆگا) و لەهەندێك مرۆڤی پیردا ئەبینرێت، بەتایبەتی ئەوانەی نەخۆشی دەروونی و دەماری‌یان هەیە[٨].

بەڵام ئەوەی لای ئێمە گرنگە، گەندەمەرگی خۆنەویست (اللاإرادی) ە، وەك ئەو نۆبوو (نەوزاد ــ حدیث الولادە)ەی

کەلەدایك ئەبێت و هیچ نیشانەیەکی ژیانی تیا نی‌یە. گەرچەند خولەکێك وا هێڵرایەوە، ئەمرێت.

یان ئەوانەی لە ئاو دەرئەهێنرێنەوە، گەر لەچەند خولەکێك دا نەژیاندرانەوە، ئەوا ئەمرن. یان ئەوانەی بەرهەورە تریشقە (بروسکە) ئەکەون، تەزووە ئەلەکتریکی‌یەکەی زیان بەمێشکیان ئەگەیەنێت. لێدانی دڵ خاوو لاواز ئەکات و هەستی پێ ناکرێت، گەر فریایان نەکەوین، ئەمرن.

لەم بارانەدا دکتۆرەکە هەست بەهیچ نیشانەیەکی ژیان ناکات و مرۆڤەکە بەمردوو دائەنێت و لەم هەڵەیەوە زۆر چیرۆکی لێ دروست ئەکرێت وەك[9] : ((دکتۆرێك پاش پشکنین، بەڵگەنامەی مردن بۆ بێوەژنێکی (٧٨) ساڵە دەرئەکات، ئەم پیرەژنە بەمردوویی، بەپاڵ کەوتوویی لە ماڵەکەی خۆی‌دا دۆزرایەوە، شوشەیەکی بەتاڵ (خەپلە - حب)ی خەواندن و چەند نامەیەکی لەلاوە کەوتبوو، کەباسی خۆکوشتنی ئەکرد. پاش پشکنین نێردرا بۆتوێکاریگا (المشرحه)، پاشتر ئەفسەرێکی پۆلیس تێبینی کرد کەهێشتا هەناسەی تیا ماوە، بەپەلە برا بۆ خەستەخانە، بەلام رۆژی دوایی مرد)).

ئەم گەندە مەرگە لەوانەش دا ئەبینرێت کەژەمێکی زۆر (بەنگ - افیون) بەکار ئەهێنن، جگەلەوەی لە هەندێك نەخۆشی سەخت و بێ چارەشدا ئەبینرێت.

نیشانەیەکی تری مەرگ کەجاران بەبێ گومان دائەنرا، بریتی‌یە لە (رەنگ زەردی مردوو)، کەئێستا بە نیشانەی مردن دانانرێت. چونکە ئەم رەنگ زەردی‌یە، لەژیانیش دا رووئەدات، وەك ئەوانەی خوێنڕێژی (النزیف) ی توندیان هەیە. یان ئەوانەی پێست سپی‌و کەم خوێنن، لەکاتی ترسان و تۆقین دا، رەنگیان زەرد ئەبێت.

جگه لەوە ئەوانەی بە (یەکەم ئۆکسیدی کاربۆن) ئەخنکێن و ژەهراوی ئەبن، ڕەنگیان زەرد نابێت. یان ئەوانەی (ڕەق) ئەبنەوە، لەجیاتی ئەوەی ڕەنگیان زەرد هەڵگەڕێت، ڕەنگیان سووری گەش ئەبێت. لەگەڵ پێشکەوتنی پزیشکیدا، زۆر تاقیکردنەوەو ئەزمایش (فحوصات) پەیدا بووە، کەمەرگ و ژیان لێك جیابکاتەوە، هەندێکی گرانە و پێویستی بە ئامێری زۆر پەرەسەندوو هەیە، بەڵام زۆربەیان بەئامێرێکی ساکار ئەکرێن؛ وەك:

١ــ فرتە دەماری‌یەکان بەچەکوشێکی پلاستیکی تاقی ئەکرێتەوە.

٢ـ فرتە دەماری بیبیلە (الانعکاس البؤبؤي)، لەژیاندا هەیەو لەگەڵ مەرگ نامێنێت[١٠]، بەلایتی گیرفان تاقی ئەکرێتەوە.

٣ـ چاو، بە ناوچاوبین (ناظور العین) ئەپشکنرێت، کەسووری خوێنی ناو بۆریەکانی تۆڕە (الشبکیە) ئەوەستێت. پارچە پارچە (شدفە) ئەبێت[١١]. ئەمەش بەباشترین بەڵگەی مردن دائەنرێت، کەلەیەکەم دووکاژێری مەرگدا پشتی پێ ببەسترێت[١٢].

٤ـ پەستانی ناو چاو لەزیندوودا (١٤ـ٢٥) ملم جیوەیەو نیو کاژێر پاش مردن، دائەبەزێت بۆ (٣ملم جیوە)، پاش دوو کاژێر ئەبێت بە (سفر)[١٣].

٥ـ چاو لەگەڵ مردن ئەکرێتەوە و ئەبڵەق ئەبێت. لەکاژێرێك دا، پاش مردن، پەرگلێنە (القرنیە) تاریك ئەبێت، پاش چەند کاژێرێك بەتەواوەتی تۆخ ئەبێت. زۆر جار سێگۆشەیەکی قاوەیی لەسەر دروست ئەبێت، بنکەکەی ڕوەو بیبیلە ئەبێت.

ئەزمایشەکانی‌تر، وەك نەواری دڵ (تخطیط القلب)و نەواری مێشك (تخطیط الدماغ) هەردوکیان لەگەڵ مردن دا، هیچ ناخوێننەوەو هێڵێکی ڕاست دەرئەخەن. بەڵام ئەبێت ئەوەش بڵێین

کە نەواری مێشك لەخواردنی هەندێك ژەهرو دەرمانی کۆمەڵەی (باربیتورەیت)، بەبێ مەرگ، هێڵێکی ڕاست دەرئەخات.

ئەبێت دکتۆر ئەوەی لەیاد بێت، گەر هەڵەیەك بکات لەناسینەوەی زیندوو یان سەلماندنی مەرگ دا، ئەوا لەوانەیە ببێت بەهۆی مردنی زیندوویەك. بۆیە ئەبێت هەموو شێوازو توانای خۆی بەکار بهێنێت بۆ سەلماندنی مردن و وەستانی هەرسێ کۆئەندامە کاریگەرەکان. بۆ ئاسان کردنی ئەم ئەرکە، چەند تاقیکردنەوەیەکی ئاسان باس ئەکەین، تابتوانین خۆمان لەم جۆرە هەڵانە بپارێزین،

١ـ تاقیکردنەوەی (ئیکارد)؛ ٨ملم تێکەڵەی ئاو و (فلۆرسین و سۆدیۆم بایکاربۆنەیت) لەژێرپێست ئەدرێت، لەمردوودا هیچ دەرناکەوێت، بەڵام لەزیندووی گەندەمەرگ دا ڕەنگێکی زەردی سەوز باو لەناوچەی دەرزی لێدانەکەدا دەرئەکەوێت.

٢ـ تاقیکردنەوەی (ماگنێس)؛ بنی پەنجەیەك بەپەتێك شەتەك ئەدرێت، لەزیندوودا پەنجەکە ئەئاوسێت و لەمردوودا نائاوسێت.[١٤]

نیشانەکانی مردن:

کاتێك دکتۆرێك بانگ ئەکرێت بۆ بینین و پشکنینی مردوویەك، سێ ئەرکی دێتە سەرشان(١٥)

١ـ دڵنیا بێت کەبەڕاستی مردووە.

٢ـ وریا بێت نەك مردنەکە گوماناوی بێت.

٣ـ بڕوانامەی مەرگ (شهادةالوفاة) لەکاتێك دا پڕبکاتەوە گەر مردووەکە پێویستی بەوە نەبوو کەبنێردرێت بۆ پزیشکی دادوەری.

ئایا بەڕاستی مردووە؟ زۆرجار نیشانەکانی مەرگ ئاشکران، بەڵام پاش لێدانی ئەلەکتریکی، کەوتنە بەر بروسکە

(هەرورەتریشـقە لێـدان)، یـان کەوتنـە ئـاوەوە، گومـانێك یـان کەڵکەڵەیەك ئەکەوێتە دڵی دکتۆرەکەوە.

نـابێت پزیشـك کـات بـەفیڕۆ بـدات، ئەگـەر گومـانی کـرد، لەوەئەچێت هێشتا ژیـانی تیـا مـابێت یـان لـەباری گەندەمـەرگدا بێـت، پێویسـتە بۆمـاوەی (٤-٥) خولـەك بەبـەردەوامی هـەوڵی (ژیاندنەوە- انعاش)ی بدات[١٦].

ئایـا هیـچ گومـانێك لەمردنەکـە ئـەکرێت؟:ـ ئەگـەر دکتۆرێـك گومـانی لەشـێوەی کـەوتنی لاشـەکە کـرد یـان برینداریـیەکی پێوەدی، یان ژەهر، یان دەرمانێکی لـەو دەوربـەرەدا بینـی، باشتر وایە لاشەکە بنێرێت بۆ توێکاری لەپزیشکیی دادوەری.

گۆڕانو نیشانەکانی مەرگ و پاش مەرگ

لەگـەڵ مردنـدا هەرسـێ کۆئەندامـە کاریگـەرەکانی دەمـار و سـووری خوێـن و هەناسـە لـەکار ئەکـەون. گـەر مرۆڤەکـە لەخەستەخانەدا مرد، ئەوا نەواری دڵ و نەواری مێشك یارمـەتی دەرن. لەنیشانەکانی تری مەرگ نەمانی هەناسەو ترپەی دڵ زیاتر لە (٥) خولەك، شل بوونی ماسولکە خۆویستەکان[١٧].

گۆڕانکاریە بنەڕەتیەکانی پاش ساتی مردنیش بریتین لە:

١- نیشانەسەرەتاییەکان[١٨]

- گۆڕانەکانی چاو وناوچاو
- شلی ماسولکەکان
- کرژبوونی مەرگی

٢- نیشانە مام ناونجییەکان (لەیەکەم ١٢کاژێردا) روونەدەن:

- سارد بوونەوەی لاشە
- رەق بوونی مەرگی
- خوێن نیشتن

٣- نیشانە درەنگەکانی مەرگ:

- بۆگەن کردن
- بوون بەسابون
- بوون بەمۆمیا

یەکەم: گرژبوونی مەرگی (التشنج الموتی)

ئەمەش پەیوەندی بەمردنێکەوە هەیە، زۆربازی تیا رووی دابێت. لەگەڵ مردن دا دەست پێ ئەکات و تاپاش (رەق بوونی مەرگی) ئەمێنێتەوە.

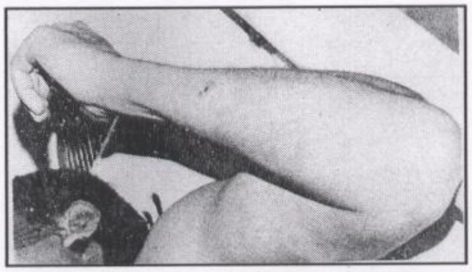

گرژییەکە بەتایبەتی لەدەستدا دەرئەکەوێت، وەك ئەوەی چەکی خۆکوشتنەکەی تیاگیر بخوات، یان کاتێك خنکاوێك هەوڵی خۆرزگارکردن ئەدات گژوگیای ئاوی تیابێت. ئەوسەربازانەی لەبەرەی جەنگ دا ئەکوژرێن، ئەشێت لەبەر ترس و خۆتووند کردنیان، هەموو لەشیان گرژ ببێت.

دووەم: ساردبوونەوە (تبرد الجسم)

لەگەڵ مردن دا، لەئەنجامی وەستانی چالاکی خانەو سووری خوێن، لاشە بەخێرایی سارد ئەبێتەوە. وەك هەموو تەنێکی مردووی تر، پلەی گەرمای لەش وەك لەخوارەوە روونی ئەکەینەوە: لەگەڵ پلەی گەرمای دەوروبەردا هاوسەنگ ئەبێت.

لەئاوو هەوای فێنکدا، لەنیو کاژێردا هەست بەساردی لاشەکە ئەکرێت[٢٠]. لەبەرچینی چەوری ژێر پێست و شیبوونەوەی گلایکوجینی ناوجگەر، هەناو درەنگتر لەرووکاری لەش سارد ئەبێتەوە، بگرە تاچەند کاتژێرێك پاش مردن هەر وەك خۆی ئەمێنێتەوە[٢١]. بەلام پاش (١٢)کاتژێر گەرمای ناو هەناو وەك دەرەوەی لێ دێت. ئەم سارد بوونەوەیە، بەبەڵگەیەکی راستەقینە

دائـەنرێت، بۆدیـاری کردنـی نزیکـترین کـاتی مردنەکـە. بـۆ ئـەم مەبەسـتـەش گـەرماپێوێك بـەکاردێت، تـا (سـفر) بخوێنێتـەوەو لـەرێی کۆم (الشرج)ـەوە، لـە رێکـە (المسـتقیم) دائـەنرێت[٢٢] ... نابێت بەهیچ شێوەیەك کیلـەك (المهبل) بەکاربهێنرێت بۆ پێوانی پلەی گەرمای مردووەکە.

پلـەی گـەرمای لـەش، تالـە دەوروبـەر بـەرزتر بێـت، بـەخێرایی بـەهێندی (پلـەونیو)ێـك لـەکاژێرێکدا[٢٣]، دائەبـەزێت. لەشـەش کـاژێری یەکەمدا بـەڵام لەشـەش کـاژێری دووەمـدا (یـەك پلـە) ی سەدی لەکاژێرێك دا، دائەبەزێت.

ئـەم هۆکارانـەی خـوارەوە، رێـژەی سـاردبوونەوەکە کـەم ئەکەنەوە:

- ئاووهەوای گەرم
- جل‌وبەرگی زۆر، یان ئەستور
- پێخەف و داپۆش
- قەڵەوی
- نەبوونی شنەو تەوژمی با
- خوێن بەربوونی مێشك
- خنکاندن (الخنق)
- مێرووله تێدانی لاشەکە

ئەم هۆکارانەی خوارەوە، ساردبوونەوە، خێرا ئەکەن:

- رووتی، بێبەرگی (نیوجار خێرای ئەکات)
- کەوتنە ئاو (دووجار خێرای ئەکات)

لـەکاتی پێوانـی پلـەی گـەرمای لاشـەکە؛ تێبینـی ئـەم خاڵانەبکە(٢٤):

١ــ تـاجل وبـەرگی زۆرتـر و ئەسـتورتری لەبـەردا بێـت، ساردبوونەوە هێواشترەو بەپێچەوانەوە.

٢ــ لـەش و لار؛ تاقەڵـەوتر بـێ، سـاردبوونەوە هێواشـترەو بەپێچەوانەوە.

٣ـ تەوژمی با؛ گەرمەبێت، زۆر بێت؛ ساردبوونەوە خێراتر ئەبێت و بەپێچەوانەوە.

٤ـ پلەی گەرمای دەوروبەر؛ تازۆرتر بێت، ساردبوونەوە هێواشترەو بەپێچەوانەوە، تکایە بڕوانە ئەم نەخشەی خوارەوە:

کات بەکاژێر	لەوشکاییدا	لەناو ئاودا
٠ ـ ١٢	یەك پلەی سەدی لەکاژێرێکدا، دائەبەزێت.	پلەو نیوێك دائەبەزێت
١٢ ـ ٢٤	نیو پلەی سەدی لەکاژێرێکدا، دائەبەزێت.	سێ لەسەر چواری پلەیەك دائەبەزێت.
	لەنیوتا (١٢) کاژێر هەست بەساردی لاشەکە ئەکەیت.	لەنیو تا (٦) کاژێردا هەست بەساردی لاشەکە ئەکەیت.
	لە (٢٠-٢٤) کاژێردا لاشەکە سارد بووەتەوە.	لە (٨-١٠) کاژێردا لاشەکە سارد بووەتەوە

سێیەم: خوێن نیشتن (البقع الرمية)

لەئەنجامی سست بوونی بۆرییەکانی خوێن(٢٦)؛ وەلەبەر ئەوەی خوێن تا (١٢)کاژێر بەشلی ئەمێنێتەوە(٢٧). لەژێر کاریگەری تاودانی زەوی (تعجیل الارض)دا خوێنەکە لەناوچە نزمەکانی لەش دا ئەنیشێت. ئەگەر پێست یان ئەوبەشە نزمەی لەش پەستانی نەبێت، وەك ئەوەی مردووەکە لەسەر پشت کەوتبێت، خوێنەکە لەپشتی دا ئەنیشێت. بەڵام ئەو شوێنانەی سەر ئێسقانی دەفەی شان (لوح الكتف) و بڕبڕەی پشت

(الفقرات الظهرية)، كە ئەكەونـە ژێـر پەسـتانی نێـوان قورسـایی لاشەکەو ئەو شـوێنەی لاشـەکەی لەسـەر کـەوتووە، خوێنـی تیـا نانیشـێت، بـەم شـێوەیە لـەکاتێك دا هـەموو پشـتی مردووەکـە ڕەنگـی سـوور یـان وەنەوشـەیی ئەگرێت؛ ئەم دووشوێنەی باس کـران بـەزەردی ئەمێنێتەوە.

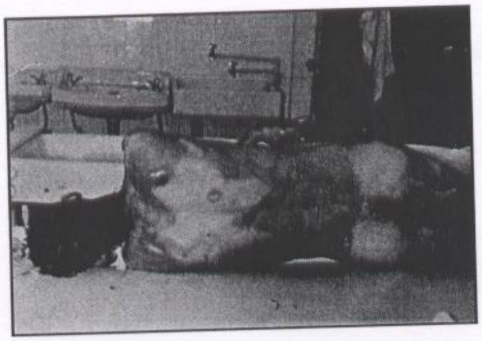

ئەم خوێن نیشتنە لەنیو کاژێردا دەست پێ ئەکات و لە (٥-٦) کاژێردا بەئاشکرایی دەرئەکەوێت. پاشان ئەو گرژوگازانـەی کەلـە لاشەکەدا دروست ئەبێت، گەنینەکە ئەگەیەنێت بەخوێن و گەنینی خوێنەکە ئەم ڕەنگە کاڵ ئەکاتەوە.

لەبەر ئەوەی خوێن تا (١٢) کاژێر بەشلی ئەمێنێتـەوە، ئەگـەر لاشـەکە لـەم ماوەیـەدا هەڵگێردرایـەوە، ئـەوا خوێـن نیشـتنەکە ئـەگۆڕێت و دیسـان لەشـوێنە نزمـەکانی لاشـەکەدا ئەنیشێتەوە(٣٠).

ئەبێت ئـەوەمان لەبیرنـەچێت، کەئـەم خوێـن نیشـتنە لەهـەناو (الاحشاء)یشدا ڕووئەدات؛ بۆنمونە لەبەشی ژێرەوەی ڕیخۆڵـەکان و لـووی خـوارەوەی سـیەکان دا ئەنیشـێت. ئـەبێت ئاگـاداربین لەکاتی توێکاری لاشەکەدا ئەم دیاردە (ظاهرة)یە بەنەخۆشی یان دەرەنجـامی زەبـر (الشـدە) دانـەنێین. ئـەتوانین ئـەم سـودانەی خوارەوە لەم دیاردەیەوە، دەست بخەین؛

١ـ چۆنیەتی کـەوتنی لاشـەکە: بۆنمونـە منـاڵێك کەلەپـەورووو ئەکەوێت و دەموچاوی لەپێخەفەکەی ئەچەقێت و ئەمرێت، ئـەوا خوێن نیشتنەکە لەبەشی پێشەوەی لەشیدا ئەبێت و ئەوبەشـەی دەم و چـــاوی کەچـــەقیوەو پەســـتانی لەســـەرە، بـــەزەردی ئەمێنێتـــەوە.... چونکـــە هـــەموو جـــارێك بـــاوانی مردووەکـــە بۆپـرس‌وڕای لێکۆڵینـەوە نـاتوانن شـێوەی کـەوتنی مردووەکـەیان بهێننـــەوە یـــاد،. بـــەلاّم چۆنیـــەتی نیشـــتنی خوێنەکـــە، جـــۆری کەوتنەکەمان بۆ ئەسەلمێنێت.

٢ـ ئەتوانێت کاتی (نزیکەی) ڕوودانـی مردنەکـەمان، لـەدوانزە کاژێری یەکەم دا بۆدەست نیشان بکات.

٣ـ ڕەنگـی خوێنـە نیشـتووەکە، ڕەنگـی خوێنـی مردووەکەیـە لەکاتی مەرگ دا بۆ نمونـە: لەشـین بوونـەوە (cyanosis ـ الازرقاق) داخوێنەکە شینە، ئەمـەش دەرەنجامی کـەم ئۆکسـجینی خوێنـە. لـەمردنی ژەهـراوی بـوون بـە (یەکـەم ئۆکسـیدی کـاربۆن) ڕەنگـی خوێنەکـە (پەمـــەیی)یـەو لەهـــەندێ ناسـاغی خوێـن (وەك Met haemoglobinemia) دا ڕەنگی خوێنەکە قاوەیی‌یە(٣١). هەروەها لـەژەهراوی بـوون بەئاوێتـە (فسـفۆری‌یەکان) خوێـن نیشـتنەکە قاوەیی‌یە(٣٢).

هەندێك جار، ئەم خوێن نیشتنە لە (شین بوونەوە)ی دوای زەبر (الشدة)دا جیاناکرێتەوە. لـەم کاتـەدا ئەگـەر پێستی سـەر خوێـن نیشـتنەکە بـبڕین، ئـەوا خوێنـە نیشـتووەکەی لێدێتـە دەرەوەو ناوچەکە بێ ڕەنگ بەجێ دێڵێت. بەلاّم لـەکاتی شـین بوونـەوەی (زەبـری)دا، خوێنەکـە بـەتوندی بەشـانەکانەوە لکـاوەو ڕەنگـی کردووە، گەرپێستی سەر شین بوونەوەکەمان بڕی، خوێنەکەی لێ نایەتە دەرەوەو ناوچەکە هەربەشینی ئەمێنێتەوە.

بۆئەوەی هیچ گومانێکی تیا نەهێڵینەوە، ئەگەر پێستەکەمان لەژێر وردبین (المجهر- مایکروسکوب)دا پشکنی، ئەوا یەك لایی ئەبێتەوە(٣٣).

چوارەم: رەق بوونی مەرگی (الصمل الرمی)

پاش مردن (ATP) ی ناوخانەکان تێك ئەشکێت و ئەبێت بە (AP)، کەلەماسولکەکان دا کەڵەکە ئەبێت و ئەبێتە هۆی ئەوەی (فۆسفەیت) و (لاکتەیت) ی ناو ماسولکەکان دەجار ئەوەندەی باری ئاساییان لێبێت.... ئەمەش ئەبێتە هۆی چەند گۆڕانێکی فیزیکی لەماسولکەکان دا، وەك کورت بوونەوەو رەق بوونی ریشاڵە ماسوولکەکان. بەمە هەموو ماسولکەکان رەق ئەبن و بەرز ئەبنەوەوپەلەکان رەق ئەبن(٣٤).

گەرچی ئەم رەق بوونە، لەهەموو نیشانەیەکی تری مردن، ناسراوترە، بەڵام شوێن گومانە. گەرمردووەکە خوێیاو یان ئۆکسجینی لەپێش مردنەکە درایە، یان پاش مردن خرایە سەهۆڵەوە، ئەوا ئەم رەق بوونە دوا ئەکەوێت و هەندێك

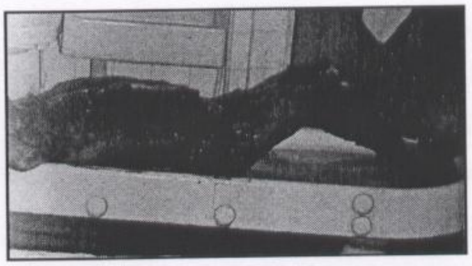

جار نابینرێت[٣٥]. ئەم رەق بوونە لەماسولکە بچوکەکانی دەم و چاوەوە دەست پێئەکات(٣٦) و لە (٥-٧) کاژێردا ئیتر دەم ناکرێتەوە(٣٧). لە (٢-٣) کاژێری تردا، شان و باڵ ئەگرێتەوە... پاشان ماسولکەکانی ران و لاق. لە (١٢) کاژێردا ئەگاتە پۆپەو (١٢) کاژێر ئەمێنێتەوەو (١٢) کاژێری تری ئەوێت تادیار نامێنێت(٣٨). دیار نەمانەکەشی هەرلەسەر شێوەی

دەرکەوتنەکـەی (یەکـەم جـار دەموچـاو... هتـد) رووئـەدات (٣٩) لاشەکە لەو شێوەیەدا بەجێ ئەهێڵێت، کەپێش رەق بوونەکە بووە.

ئـەم هۆیانـەی خـوارەوە، وائەکـەن، کەئـەم رەق بوونـە زووتـر دەرکەوێت:

١ـ گەرلـەکاتی مردنەکـەدا زیندەپاڵی مردووەکە بـەرز بـوو وەك (تاداری، مەشق کردن).

٢ـ گەرمای هاوین.

٣ـ لەساوادا زوو دەرئەکەوێت و زوودیار نامێنێت.

چوارەم: ژەهراوی بوون، وەك ژەهری (سترکنین ـ Strychnine).

بەشـێك لـەم دیاردەیـە، بـەجۆرێکی ترخـۆی دەرئـەخات؛ کەماسـولکەی مـوو وەسـتێنی پێسـت کـرژ ئـەبێت، مـووی لـەش ئەوەسـتێت و پێسـت وەك پێسـتی مـراوی (goose fleshing) دەرئەکـەوێت... ئەمـەش تـەنیا لـەمردن دا روونـادات، بـەڵکو لەژیانیش دا ئەبینرێت.

هـەندێك جـار پرۆتینـی ماسـوولکەکان بەگەرمی‌یـەکی زۆر ئەمـەیێن و ئـەم رەق بوونـی مەرگی‌یـە ئەشـارنەوە، .... هـەروەها بەستن و زوقمـاندن، جگـە لـەوەی ماسـولکەکان رەق ئەکـەن، رەق بوونـی مـەرگیش ئەشـارنەوەو دوای ئەخـەن، کـاتێك دەسـت پێ‌ئەکاتەوە، کەلاشەکە بتوێتەوە.

پێنجەم: بۆگەن کردن (التفسخ)

لەئاووهەوای فێنك دا، لاشـەکە لـە (٢٤-٣٦) کـاژێردا دەسـت ئـەکات بەگـەنین[٤١]. خـۆرە (میکـرۆب) ی بـێ باهەناسـەیی، گازدروستکەر لەریخۆڵەکان دا زیت ئەبنەوەو ئەگەنە لاتەنیشتەکان و بەشی خوارەوەی لای راستی سك و لەخوێنهێنـەری دەرکـەوانی (الوریـد البوابـی ـ Portal vein) ـەوە ئەگەنـە خوێـن. خوێـن

شیئەکەنەوەو شانەکان رەنگ ئەکەن.[٤٢]. لەسەرەتادا ئەم رەنگە مۆرێکی سەوزباوە(٤٣)، پاش کەمێك رەنگی سورباوی خوێنهێنەرەکانی بنجی مل وسەرشان، تۆرێکی وا دروست ئەکەن، لاشەکە وەك (مەرمەڕ) ی لێبێت. پاشتر ئەم (مەرمەڕ رەنگە) بەرەو لامووسەلان تەشەنە ئەکات، تاهەموو لاشەکە ئەگرێتەوە[٤٤]. کاتێك شیبوونەوەکە گەیشتە

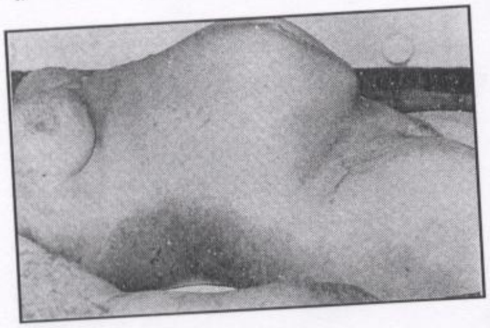

دروست بوونی (H_2S) رەنگە سوورەکە ئەگۆڕێت بەوەنەوشەیی سەوزباوو بۆگەن پەیدا ئەبێت.

لەگەڵ مردن دا، خۆشیتەڵکردنەوەی شانەکان (التحلل الذاتی) بەهۆی تێك شکانی خانە و بڵاوبوونەوەی ئەنزایمەکانی ناوخانە، دەست پێ ئەکات[٤٥]، تالاشەکە هەڵئەئاوسێت، لەش فووی تێئەکرێت و شلەی تێئەزێت و رەنگورووی مردووەکە ناناسرێتەوە. لەکۆتاییدا رەنگ گۆڕینەکە بەهەموو لەش دا بڵاوئەبێتەوەو بڵق لەپێست دا دروست ئەبێت. پاشان پێستەکە هەڵئەماڵرێت. لەگەڵ داماڵینی پێستی دەست و پێدا، نینۆکەکان بەئاسانی هەڵئەوەرێن و هاوکات قژەسەر بەئاسانی هەڵئەماڵرێت[٤٦].

ئەم هۆکارانە کارلەبۆگەن کردن ئەکەن:

١- پلەی گەرما: گرنگترین هۆکارەو تابەرزتربێت، گەنین خێراترە.

٢- خۆرە (میکرۆب): تازۆرتر بێت، زووتر ئەگەنێت.

٣- تەوژمی هەوا: تاتەوژمی هەوا هەبێت و توند بێت، گەنینەکە دوا ئەکەوێت و بەپێچەوانەوە.

٤- شێداری: تازیاتر بێت، زووتر ئەگەنێت.

٥- مێرووولەو مێش و مەگەز: کەدایانەلاشەکە، زووتر ئەگەنێت.

٦- ناشتن: زووناشتن، گەنین دوائەخات.

٧- کەوتنە ئاو: گەنین هێواش ئەکاتەوە.

هەموو بەشەکانی لەش پێکەوە ناگەنن، بەڵکو لەکاتی جیاجیادا دەست بەگەنین ئەکەن، واله خوارەوە بەپێی زووگەنین، هەندێك ئەندام دەست نیشان ئەکەین:-

١- ریخۆڵە، گەدە، خوێنی جگەر ودڵ و خوێنی تر، دڵەماسولکە.

٢- رارەوی هەناسە، سی، جگەر.

٣- مێشك و پەتکە دەمار (النخاع الشوکی).

٤- گورچیلە، میزەڵدان، گوون.

٥- ماسولکە خۆویستەکان.

٦- مناڵدان و پرۆستات

ئەمەش ئەوەمان بۆ روون ئەکاتەوە، گەرچی لاشەکە بەرووکار زۆر گەنی بێت. بەڵام هەندێك ئەندامی وەك مناڵدان و پرۆستات و گورچیلە، هەربەنەگەنیوی تاماوەیەکی زۆر ئەمێنێتەوەو لەدۆزینەوەی هەندێك ژەهردا، بەسوودن.

شەشەم: مۆمیابوون (التحنیط)

ووشکەگەرمای وەك بیابان و ناو دوکەڵکێشەکان، شیبوونەوەو گەنین رائەگرن. بەتایبەتی ئەگەر تەوژمی هەوایەکی ووشکی لەگەڵدابێت [٤٧]. بەمە لاشەکە وشك ئەبێتەوە و وەك چەرم قاوەیی و رەق ئەبێت و بەسەر پەیکەری ئێسك (الهیکل العظمی) دا ئەجەرێت و لاشەکە ئەبێت بەمۆمیا[٤٨].

نەوبوو (نەوزاد)، پاکژوبێ میکرۆبە، ئەگەر پاش مردن، بخرێتە سندوقێکی پتەوەوەو بخرێتە شوێنێکی فێنك، ئەبێت بەمۆمیا.

گەرچی روخساری لاشەکە، بەچاکی ئەهێڵێتەوە، بەڵام ئەگەر مێروو مۆریانەی گەیشتێ، شانەکانی شی ئەکاتەوەو هەڵی ئەوەرێنێت.

گۆڕانەکانی پاش مردن، گەرلاشەکە لەئاودا بێت:

بای ساردی قەراغ ئاو و ساردی ئاوەکە، ماسولکەی موو وەستێنی پێست، گرژئەکەن. بەمە مووەکان رەپ ئەبن و پێستەکە وەك پێستی مراوی لێ دێت. لەبەر ئەوەی لەکەوتنە ئاودا، سەر پێش لەش ئەچێتە ژێر ئاوەکەوە، خوێن لەسەرومل دا ئەنیشێت.

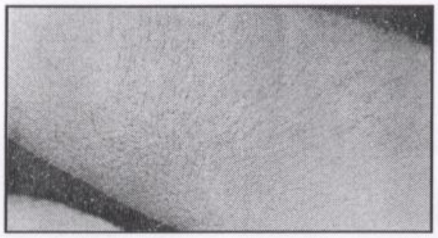

کەگەنین دەستی پێ کرد، ئەوا یەکەم جار لەدەم و چاو و مل دا دەست پێ ئەکات، بەڵام گەنینەکە لەئاودا دووجار وەك لەسەر وشکانی هێواشترە. ئەو رەنگە مۆرە سەوزباوەی لەدووەم و سێیەم رۆژدا لەسەر وشکانی دەرئەکەوێت، لەلاشەی ناو ئاودا دەرناکەوێت، بەڵکو لەکۆتایی هەفتەی یەکەم دا لەمل دا دەرئەکەوێت. لەوانەیە گەر ئاوەکە سارد بێت لە (٦-١٠) رۆژە، هێندە گژوگاز لەلاشەکەدا دروست نەبێت، کەسەرئاوی بخات. بەڵام لەگواوو ئاوی گەرم دا، گەنینەکە خێرایە.

هاوکات، پێست، پاش (١٠-١٢) کاژێر، ئاو ئەیبات، چرچ و زبر ئەبێت. پاش (١٠) رۆژ ئەم پێستەی دەست و پێ وەك دەستێکێش و گۆرەوەی دائەماڵرێت. لە (٣-٤) هەفتەدا نینۆك و قژەسەر بەئاسانی هەڵئەکەنرێن. وردە وردە گۆشتی لاشەکە شی ئەبێتەوەو پەیکەری ئێسك ئەتەپێت[٤٩]. تەنیا (چەق) ی

جومگەبەند (أربطە المفاصل ـ Ligaments)ـەکان نـەبێت کەتاساڵێك ئەمێنێتەوەو بەرگەی رزین ئەگرێت و پاش (٣-٥٩)ساڵ، جومگەکان لەیەك ئەبنەوە[٥٠].

بێگومان ئەو گۆڕانانەی لەسەرەوە باسمان کرد، لەهاوین دا بەنیوەی ئەوکاتە رووئەدەن کەدەست نیشان کرا.

حەوتەم: بوون بەسابوون(التصبن ـ Adipocere)

لەئەنجامی تێربوون بەهایدرۆجین و شیبوونەوەی (ئۆلیك ئەسید ـ Oleic acid)[٥١]ی ناو چەوری لەش بۆچەوری لیـڵ و تێری (ستیاریك ئەسید ـ Stearec acid)؛ چەوری لەش ئەئاوسێت و سپیو رەق ئەبێت و بەماسولکە و ئێسك دا ئەلکێت[٥٢] و پاش رزین و داوەرینی پێست وەك خۆی ئەمێنێتەوەو شێوەو روخساری چوارچێوەی لەش وەك خۆی ئەهێڵێتەوە[٥٣].

ئەم گۆڕانانە لەئاووهەوای فێنك دا چەند مانگێکی ئەوێت، بەڵام باران و گەرما، مێروو مەگەز تێدان، ئەم کارلێکە هێندە خێرا ئەکەن، کەلە (٣-٤) هەفتەدا دەربکەوێت.

بریندراری لاشە پاش مردن

لەوانەیە لەکاتی ژیاندنەوە یان پاش مەرگ، بەهۆی دەستکاری کردن و گەرم کردنەوەو راکێشان دا، پێست بریندار ببێت و پەراسوو بشکێت و بڵق لەپێسدا دەربکەوێ، یان شوێن گازی پشیلەو رێوی[٥٤] و مشك و ماسی پێوەبێت.

چۆن ئەم بریندارییانەی پاش مەرگ، لەوە جیابکەینەوە، کەپێش مردن رووی‌دابێت؟... ئەمەش ئاسانە، گەرئەوەمان بیر بێتەوە کەلاشەکە مردووە و هیچ (زیندەکارێك ـ تفاعل حیوی)ێکی نابێت. گەر لەژێر ووردبین دا سەیرکرا، هەست بەوە ئەکرێت، کەبرینداریی‌ـەکانی کەپاش مەرگ روویان داوە... هیچ نیشانەیەکی چالاکی یان زیندە کارلێکی خانەی پێوە دیارنی‌یە.

بەچاویش، برینداری‌یـەکان قـاوەیی ئـەبن، قەرەغـەکانی تیـژ، وەك چەرم رەق ئەبن و دەوروبەرەکەی سوور نابێتەوە.

ونجرکـردن وگـازی ئـەو گیاندارانـەش بـەوە جیائەکرێتـەوە، کەلەنزیك برینەگەورەکەوە، جێ چڕنوك و دانی ئاژەڵەکانی پێوە ئەبینرێت(٥٥).

بەشی سێیەم

بـرینـەکــان

پێناسـه: بریـن بریتی‌یـە لەهـەموو پچڕانێکـی پێسـت یان شانەکانی تر، لەئەنجامی هۆکاری سروشتی یان کیمیکی کەشانە قوڵەکان بەرەو رووی دەرەوە ئەکاتەوە(٥٦).

بۆچی لەبرین ئەکۆڵینەوە؟:(٥٧).

١- بۆدیاری کردنی جۆری چەك و برین و ئاراستەی لێدان و توندی لێدانەکە.

٢- دیـاری کردنـی کـاتی لێـدان و ئـەنجام و ماکـەکانی (المضاعفات).

٣- دیاری کردنی ئاستی ترسناکی برینەکە.

٤- هەڵسەنگاندنی ئەو کـەموکوڕی (العاهـات) و پەککـەوتن (العطل)ـەی لێی دێتە بەرهەم.

٥- دیاری کردنی پەیوەندی نێوان برین و مردنەکە.

٦- دۆزینـەوەی پارچەی چەك و تەنی بێگانە (اجسام غريبه) لەبرینەکەدا.

چۆن برینەکان تۆمار بکەین؟

١- جۆرو شێوەو پانتایی و درێژی و قوڵی و ژمارەیان تۆمار ئەکرێت.

٢- شـوێنەکەی لەسـەر لـەش، بـەپێی ناوچـەو زاراوە توێکاریزانی‌یەکان (المصطلحات التشريحية) دیاری ئەکرێن.

٣- درێژی و قوڵی و پانی‌یەکەی بەراستە ئەپێورێت.

٤- بۆ ورد بوونەوە لە لێوارو دۆزینەوەی تەنی بێگانە، زەرەبین بەکاردێت.

٥ـ لەزیندوودا، هیچ مەکە بەکونی برینەکان دا، لەلاشەی مردوودا؛ ئەتوانرێت تەلێك بۆ دیاری کردنی قوڵی و ئاراستەی برینەکە بەکار بهێنرێت.

٦ـ ئەگەر کراو ئاشکرا بوو، هۆو چۆنیەتی روودانی برینەکان تۆمار ئەکرێن.

ئەوەی لای دادوەر گرنگە [٥٨]، کاتی روودانو شێوەی دەرەوەو ماکی برینەکەیە، ئەمەش بەپێوانەیەك دائەنرێ بۆ بڕیاری سزادان یان خستنە بری (التعویض)، برین لەم پێودانگە (منطلق)ـەوە، بەم شێوەیەی خوارەوە پۆلێن ئەکرێت:

١ـ برینی ساکار: کەپاش سارێژبوونەوە، کەم و کوڕی و پەك کەوتن بەجێ ناهێڵێت.

٢ـ برینی ترسناك (الخطرة): ئەو برینەیە کە لە (٢٠) رۆژدا سارێژ نابێت، ئەگەر سارێژ بوو، کەم و کوڕی و پەك کەوتنی لێ ئەکەوێتەوە.

٣ـ برینی کوشندە (القاتلة): ئەو برینەیە، راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ ئەبێتە هۆی مردن.

بەڵام دکتۆر بەپێی جۆرو شانە بڕاوەکان و کاریگەریی و فراوانی و زیان و ماکەکانی پۆلێنیان ئەکات وەك:ـ

١ـ رووشان (السحجة ـ Abrasion Wound)

٢ـ شین بوونەوە (الکدمة ـ Bruise)

٣ـ کوتران (الرضة ـ Lacerated)

٤ـ بڕاوەبرین (الجرح القطعی ـ Incised)

٥ـ پیاکردنە برین (الجرح الطعنی stab)

٦ـ ئاژنە برین (الجرح الوخزی Puncture)

٧ـ برینی گوللەو پارچە تەقەمەنی (جروح الطلقات ناریة وشظایا المتفجرات ـ Missile)

کەپزیشك بریندارێك ئەپشكنێت، ئەبێت ئەم خاڵانە بەوردی ڕەچاو بكات:

١- ئەبێت جلوبەرگی بریندارەکە، هەڵبگیرێت وبپێچرێتەوە

٢- ئەگەر پێویست بوو، وێنەی برینو بریندارەکە بگیرێت.

٣- ئەگەر پێویست نەبوو دەست لەبرینەکە نەدرێت، ئەگەر پارچەیەکی لێ کرایەوە، لەشووشەیەکی پڕلە شلەی شانەپارێز (حافظ الانسجة)دا هەڵگیرێت، تا لەکاتی پێویستیدا بپشكنرێت.

٤- هەر تەنێکی بێگانە لەبرینەوە دەربهێنرێت، ئەدرێت بەدەزگا بەرپرسەکان.

٥- لەکاتی پێویست دا راوێژ بەپزیشكی شارەزاتر یان پزیشكی دادوەر بكات.

٦- دەرمان و راپۆرت و فایلی نەخۆشێك لەنەخۆشخانەدا بمرێت، ئەنێردرێت بۆ پزیشكیی دادوەری:

هەموو برینێك بەیەکێك لەم ئەنجامانە ئەگات؛

١- یان تەواو سارێژ ئەبێتەوە[٥٩]

٢- یان بەرووکار سارێژ ئەبێتەوە، بەڵام پەك کەوتن و کەموکوڕی لێ دەکەوێتەوە.

٣- ئەبێتە هۆی مردنی بریندارەکە.

جگە لەرووشان وشین بوونەوە، هیچ برینێکی تر بەتەواوەتی سارێژ نابێتەوە، (جێزام ـ الندبة ـ Scare) بەجێ ئەهێڵن(٦٠)، یان ئەبنە هۆی کەم و کوڕی و پەك کەوتن، یان ئەبنە هۆی نەمانی کاری ئەندامێك وەك:

أ ـ کەموکوڕی: جێزامێکی ناشیرین و نارێکوپێك لەشوێنێکی بەرچاوی لەش دا یان نارێکگرتنەوەی شکاوی یان دروست بوونی گەندە جومگە (المفصل الکاذب).

هەندێك جار بریندارەكە یەكسەر نامرێت، بەڵكو پاش چەند كاژێرێك یان چەند رۆژێك بەهۆیەك لەمانەی خوارەوە بەهۆی برینەكەیەوە ئەمرێت:-

١- خوێنرێژی دووەمی توونـد: ئەمەش لەچەند كاژێرێك یان چەند رۆژێك دا، لەئەنجامی ترازانی مەیینێكی خوێن یان برینداربوونی بۆرییەكی خوێن بەتەڵزمەی ئێسقانێكی شكاوەوە یان جوڵانی پارچە تەقەمەنییەك، نەخۆشەكە خوێنێكی زۆری لەبەرئەڕوات و ئەمرێت.

٢- لێدانی سیرەمی درەنگ: تا(٤٨) كاژێر پاش برینداریەكە، سووتاوەكە یان مرۆڤە پلیشاوە (المهروسە) كە هێندێكی زۆر زەرداوی خوێنی لەكیس ئەچێت و ئەمرێت.

٣- چەورییە دەمەوانە (الانصمام الشحمی - Fat Embolism):
پاش زەبرێكی زۆر، شكاویی ئێسقانێكی گەورە یان كوترانی ناوچە شلەكانی لەش، گۆڕانێك لەخوێن دا ئەبێت، گەردیلە چەورییەكانی ناو خوێن كۆئەبنەوەو كەڵەكە ئەبن و لەگەڵ خوێندا بەهەموو لەشدا بڵاوئەبێتەوە، گەر بەری خوێنی ئەندامێكی یان بەشێك لەئەندامێكی كاریگەری وەك دڵ، مێشك، یان سییەكانی گرت، ئەبنە هۆی مردنی بریندارەكە.

٤- خوێن پیس بوون (تسمم الدم - Septicemia): برین، كاتی برینداری وپاشتر، لەدەوروبەرەوە بە (میكرۆب - خۆرە) پیس ئەبێت. ئەم میكرۆبانە ئەچنە خوێنو بەهەموو لەشدا بڵاوئەبنەوەو لەوانەیە ببنە هۆی مردنی بریندارەكە.

٥- نەخۆشییە جیاجیاكان: وەك لێدانی دڵی (الجلطە القلبیة) پاش برینداری وزەبر (الشدة) بەركۆڵەی سنگ (عظم القص - Sternum) بكەوێت. یان هەوی گەدەو دوانزە گرێ كەپێی ئەڵێن (هەوی كیرلینگ) كەلە ئەنجامی زەبری توونـدو سووتاوییەوە

ســـەرهەڵئەدەن و ئەبنـــە هـــۆی خوێـــنرێزی توونـــدو مردنـــی بریندارەکە[٦٥].

سودەکانی لێکۆڵینەوەی برین:

پـاش پشـکنینی بریـن، پزیشـك رووبـەڕووی دوو پرسـیاری دادوەری ئەبێتەوە، کەتەنیا لەڕێی پشکنینی وردی برینەکانەوە، ئەتوانێ وەڵام بداتەوە[٦٦]:

یەکەم: ئامێری بریندارکەر چیە؟: ئەمەش لەجۆری برینەکەوە ئەدۆزرێتەوە؛

١ــ ئـــامێری کـــول: وەك زەوی، مســـتەکۆڵە و چـــەکوش ئەبنەهۆی:

أ ـ رووشان: کەپەنجەمۆری ئامێر یـان رووە خشـاوەکەی پێوە ئەمێنێت.

ب ـ شین بوونەوە

ج ـ کوتـران: لەوانەیە برینەکە پارچەیەکی ئـەو رووە یـان ئەو چەکەی تیا جێمابێت.

٢ــ ئامێری تیـژ: وەك چەقۆ، گوێـزان، شووشــە، خەنجـەر، یـان نەشتەرگەری ئەبنەهۆی:

ا- بڕاوە بڕین (زامێکی بڕاو).

ب ـ پیاکردنە برین.

٣ــ ئامێری کونکــەر: وەك دەرنــەفیز، درەوشــە، بزمـار، دەرزی، درك ئەبنەهۆی:

أ ـ ئاژنە برین.

٤ــ کۆســـەرە: ئەبێتـــە هـــۆی برینداریـــەکی بـــڕاو، کوتـــراو و لەدووریشەوە وەك تەقەمەنی زیان بەهەناو ئەگەیەنێت.

٥ــ گوللـەو پارچـە تەقەمـەنی: پاشـتر بــەدوورو درێـژی بـاس ئەکرێن.

دووەم: بارودۆخی رووداوەکە چی‌یە و چۆنە؟
ئایا رێکـەوت، خۆکـوژی یـان خـەڵك کوژیـە. ئەمـەش زۆرجـار لەشێوەو شوێن و چۆنی‌یەتی برینەکەوە ئاشکرا ئەبێت؛
١- خۆکوشتن: ئاسایی برینەکە، بڕاوە برینـە یـان پیاکردنـە برینـە (بەدەگمەن رووشان وشین بوونەوە رووئەدەن).
ژمـارەی بریـنـەکان زۆرەو لەیـەك شـوێن دایـە و تونـدی بریـنـەکان جیاجیـان هەرلـە رووشـان تـابرینی کوشـنده. لەناوچـە خۆکوژی‌یـەکانی (بـەرمل،بەرمەچـەك، بەرئانیشـك ولامووسـەلان (المنطقـة المغبنيـة) دا ئـەبینرێن. ئەمـەش ئـەو شـوێنانەن کەخۆکوژەکە دەستی ئەگاتێ. گەرچی ئەشێت برینەکە تاقانەبێت بەڵام بەزۆری چەند دانەیەکە.
٢- خەڵك کـوژی: هـەموو جـۆرە (برینێـك) ێکـی تیـا ئـەبینرێت و لەوانەیـە یـەك بریـنـدار، چـەند جـۆر بریـنـی بەلەشـەوە بێـت ((هەرلەرووشانەوە تابرینی کوشنده. بەڵام هەموو برینەکان بەیەك توونـدی و ڕقـەوە دروسـت ئـەبن. (نـازەبرین ـ بریـنـداری بـەنازو دوودڵی‌یـەوە) یـان بریـنـی دوودڵـی (الترددیـة)ی تیانـابینرێت. گەرتـەنیا یـەك برین بێت لەوانەیە جیاکردنـەوەی لـە (رووداو) یـا (خۆکوژی) گران بێت. تەنیا ئەو برینانە نەبێت کەلە شوێنێکدایە دەسـتی بریندارەکـە خـۆی نـەگاتێ؛ وەك پیاکردنـەبرینێك لەناوەراستی پشتدا کەدەستی خۆی ناگاتێ.
٣- رووداورێکـەوت: هـەمووجۆرە بریـنـەکانی تیـا ئـەبینرێت، جێ‌بریـنـەکان هەرەمـەکین. زۆرجـار چـەند کەسـێك لەرووداوەکـە ئاگادارن. یان بریندارییەکە هێندە قورسە، هیچ لەکاری خۆکوژی یان تاوانی خەڵککوژی ناکات؛ وەك ئەوەی ئەبینین یـەکێك سـەری ئەپلیشـێتەوە یـان پـان ئەبێتـەوە. کەئەمـەی دوایـی زیـاتر لەرووداوەکانی هاتووچۆدا ئەبینرێت.

پۆلێنی برین:

١ــ رووشـان (السـحجە): بەشـێك لـە سـەرتوێژی پێسـت هەڵئـەماڵرێت[٦٧]، بەیـەكێك لەبیرینداری‌یـە گرنگـەكان دائـەنرێت. چونكـە وەك پەنجـەمۆر،[٦٨]. پاشمـاوەی ئـامێرو هـۆی بریندارییەكـەی پێوەئـەمێنێت؛ وەك شوێن تایـەی ماشێن، شـوێن پشـتێن و گوریـس، جـێ‌چرنوك. هـەندێك رووشـانی تـر گـەرچی پەنجـەمۆری

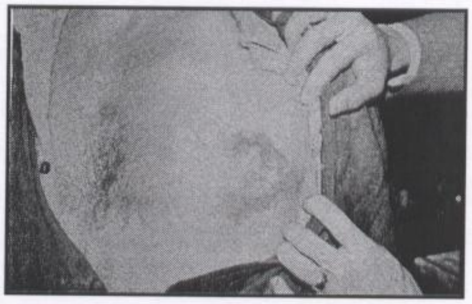

هۆكـەی پێوەنی‌یـە، بـەڵام بـەهۆی تـەنێكی بێگانـەوە خـۆی ئەناسێنێت؛ وەك رووشانی پاش لەزەوی‌خشان؛ لم‌و خۆڵ لـەناو رووشاوی‌یەكەدا جێ‌ئەمێنێت.

لەبەر ئەوەی ئەم برینە تەنیا سەرتوێژی پێست ئەگرێتەوە، بەترسناك دانانرێت و لەماوەیەكی كەم دا وەك پاشتر باسی ئەكەین، بێ‌ئەوەی پاشماوە (جێ‌زام) وماك بەجێ‌بهێڵێت، سارێژ ئەبێتەوە[٧٠].

جـێ‌چرنوك و خشـانی سـەرجادەو بـان رووشـانێكی درێـژ دروسـت ئەكـەن، گـەرتوانیمان سـەرەتا و كۆتایی‌یەكـەی دیـاری بكـەین، وائـەتوانین ئاراستەی خشاندنەكە یان چرنوكەكە دیـاری بكـەین. سـەرەتای رووشـانەكە وەك شـوێن دەمـە خاكـەنازی سەرزەوی‌یەك، چاڵێك دروست ئەكات، تابەرەو كۆتایی رووشانەكە بچین، قوڵی‌یەكـەی كـەم ئەبێتـەوە و لەكۆتایی‌یەكـەی‌دا هـەندێك لەسەر توێژەكە بەهەڵكەندراوی وەك چەتر بەجێ دێڵێت[٧١].

هەندێك جار بەشێك لەم رووشانە (سەرتوێژە رووشاوەكە) لەژێر نینۆك دا جێئەمێنێت، بەمە ئەتوانرێت تاوانبار لەنێوان چەند گومانلێكراوێك دا بدۆزرێتەوە، ئەم سەرتوێژە رووشاوە بێگومان خوێنی تیایە، كەئەتوانرێت لەگەڵ خوێنی (رووشاو)ەكەدا بەراوردبكرێت.

رووشانی سەرلەش زۆرجار شێوەی رووداوەكە دیاری ئەكات، بۆنمونە چەند رووشانێكی ئاراستە جیاجیا، نیشانەی خۆڕاپسكانی رووشاوەكەیە بەدەست رووشێنەرەكەوە. لەوانەیە كۆمەڵە رووشانێكیسەرمل نیشانەی هەوڵی خنكاندنی رووشاوەكە بێت. یان هەوڵی رووشاوەكە بێت كەخۆی لەچنگی رووشێنەرەكە رزگار بكات. رووشانی دەوری دەم ولووت، ئەوە ئەگەیەنێت، یەكێك دەم ولووتی رووشاوەكەی گرتووە وەك بۆ خنكاندنی یان بێدەنگ كردنی یان دەم گرتنی وەك ئەوەی شتێكی دەرخوارد بدات. كۆمەڵە رووشانێك لەسەر یان نزیك ئەندامەدەرەكییەكانی زاووزێ، نیشانەی هەوڵی خۆدەربازكردنە لە (بەزۆر سواربوون ـ الاغتصاب). رووشانی شوێن پەت لە ملدا نیشانەی خنكاندن یان هەوڵی خنكاندنە[٧٢]. پاش مردنیش لەئەنجامی هەڵگرتن و خشاندن و راكێشانی، لاشەكە ئەروشێت. چۆن ئەم رووشانانە لەوە جیابكەینەوە كەپێش مردن رووی دابێت؟؛

وەڵامەكە ئەوەیە، جگە لەوەی هیچ چالاكە كارلێكردنێكی پێوە نییە، هەروەها رووشانەكە وشكە، بەرەنگ قاوەییە، لێوارەكانی وەك چەرم وایە[٧٣]. بەڵام رووشانی پێش مردن و لەزیندوودا پەمەیی ڕەنگە، قەتماغەیەكی زەردی بەسەرەوەیە، پاش قەتماغەكە سوور ئەبێت و پاش كەوتنی، كەساڕێژ بووەوە، بێ هیچ پاشماوەیەك چاك ئەبێتەوە.

رووشان بەپێی ئەم جوداگانانەی خوارەوە، ئەتوانین تەمەنی رووشانەکە واتە کاتی روودانی دیاری بکەین.

کـات	جوداگانەکان
بەکاژێر	
تا ٢	زەرداو یان خوێنی لێ دێت و لێ ئەدەڵێت.
٢-٥	قەتماغەی زەرد، کزر ئەبێتەوە.
٢٤	قەتماغەی ووشکە.
٢٤-٣٠	لێواری رووشانەکە بەرز ئەبێتەوە، رەنگی بەرەو تۆخی ئەچێت
بەرۆژ	
٣	رەنگەکـەی تۆخـە، سـەرتوێژ دەسـت بەدروسـت بوونـەوە ئەکات[٧٤].
٧-١٢	قەراغی سەرتوێژە نوێکە لەپێستە ساغەکە جیا ئەبێتەوە.
بەهەفتە	
١-٢	قەتماغەکـە ئەکـەوێت، روویـەکی پەمـەیی، کـەمێك بـەرز جێئەهێڵێت.
٣-٤	رەنگەکەی ئاسایی ئەبێتەوە، بەرزیەکەی نامێنێت و بەتەواوی سارێژ ئەبێتەوە[٧٥].

٢ـ شین بوونەوە (الكدمة)

زەبری کوڵی وەك بۆکس، دار، تێڵا، زەوی، دیوار کەبەر لـەش ئەکـەوێت، بێئـەوەی بـەچاو زیـان بەپێسـت بگەیـەنێت(٧٦)، موولوولەکانی خوێنـی ژێرپێسـت تێك ئەشکێنێت، خوێن ئەزێتە دەوروبەرەکەی[٧٧].

جا بەپێی شل‌وملی ئەو ناوچەیە خوێنەکە لەژێر پێست دا بڵاوئەبێتەوە. ئەم خوێنڕێژییە، لەگەڵ لاچوونی زەبرەکەدا ناوەستێت، بەڵکو تاماوەیەك هەربەردەوامە[٧٨]. هەندێك جار زەبر راستەوخۆ زیان ئەگەیەنێت، وەك شکانی کەللەسەر، بەڵام ناراستەو خۆ لەشوێنێکی دوور لەشکاوییەکە شین بوونەوە

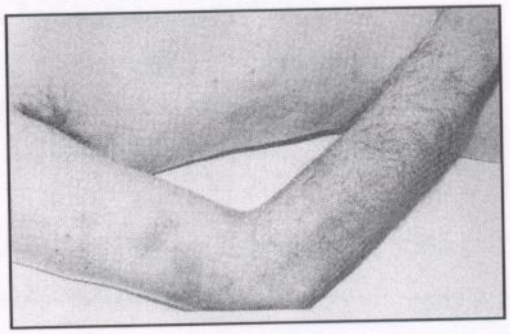

سەرهەڵئەدات. وەك شین بوونەوەی پێڵووی چاو پاش شکانی کەللەسەر (کەللەبۆشایی پێشەوە ـ Anterior Cranial fossa)، یان شین بوونەوەی ئەژنۆ پاش شکاوی ملی ئێسقانی ران[٧٩-٨٠].

قەبارەو بڵاوبوونەوەی شین بوونەوەکە، لەسەر کۆمەڵە هۆکارێك بەندە:

١ـ شل‌وملی ناوچەکە (تاشل‌و مل تربێ، شین بوونەوەکە زۆرتر بڵاوئەبێتەوەو گەورە ئەبێت).

٢ـ کەم و زۆری موولوولەی خوێن لەناوچەکەدا(٨١).

٣ـ هۆی زەبرەکە.

٤ـ هێزی زەبرەکە.

٥ـ تاپێست کاڵتر بێت، شین بوونەوەکە باشتر دەرئەکەوێت. لەگەنم ڕەنگ دا کەمتر و لە رەش پێست دا هەردەرناکەوێت[٨٢].

٦ـ تەمەن، لەبەرناسکی شانەکانی منداڵ و رەق بوونی خوێنبەرەکانی پیرو پوکانەوەی چەوری ژێر پێست، زووتر موولوولەکانی خوێن تێك ئەشکێن و بڵاوتر شین ئەبێتەوە(٨٣).

٧ـ رەگەز: لەبەر ناسکی و شلوملی ژێر پێستی مێینە، زەبرێکی کەم، شین بوونەوەیەکی فراوان دروست ئەکات.

٨ـ باری تەندروستی: لەم جۆرە نەخۆشییانەدا، زەبرێکی کەم، شینبوونەوەیەکی فراوان دروست ئەکات، وەك نەمەیینی خوێن و نەخۆشی جگەر، ئارەق خۆر و کەموکوڕی ڤیتامین سی (vit c). شین بوونەوە، لەپزیشکیی دادوەریدا گرنگە، ئەم سوودانەی هەیە وەك: خۆی لەخۆیدا نیشانەی زەبرو هێزو توونديیە.

ئەگەر لەسەر مل لە شێوەی گوریسێك دا بێت، نیشانەی خنکاندنە. لەسەر کۆم و کیلەك (المهبل) نیشانەی هەولی بەزۆر سواربوونە[٨٤]. یان لەوانەیە لەسەر شێوەی نەخشی تایەی ماشێندا بێت، کە نیشانەی بەسەردا ڕۆیشتنی ماشێنە. ئەگەر شین بوونەوەکە لەمنالدا ژمارەی زۆرو ڕەنگی جیاجیا بوو (لەچەند قۆناغێك دا بێت)، ئەوا نیشانەی ئەوەیە کەمنالەکە بەبەردەوامی سزا ئەدرێت[٨٥].

هەروەها هەندێك جار ئامێری برینداركەر دەرئەخات وەك:

١ـ قامچی: دووهێڵی هاوتەریب شین بوونەوە دروست ئەکات، لەچالاّییەکانی لەشدا ئەبنەوە بەیەك هێڵی شین.

٢ـ دار: ئەمیش دوو هێڵی هاوتەریب شین بوونەوە دروست ئەکات، کەلەچالاّییەکانی لەشدا نابینرێت ((دارەکە ناگاتە چالاّییەکان[٨٦])).

٣ـ ددان

٤ـ تایەی ماشین.

جگە لەوەی بەپێی کات، ڕەنگی شین بوونەوەکە، لەگۆڕان دایە و ئەتوانین هەر ڕەنگەی بگەڕێنینەوە بۆ ئەو کاتە نزیکەی تیایدا رووی داوە، وەك

گۆڕانی ڕەنگ	کات
	بەکاژێر
شینی سووورباو (خوێن ئۆکسجینی تیایە(٨٧))	سەرەتا۔ ٢- ٣کاژێر
	بەڕۆژ
شین (ئۆکسجینی خوێنەکە هەڵئەمژرێتەوە).	٣-٤
سەوزی بریسکاوە (هیمۆسیدیرین دروست ئەبێت).	٣-٧
	بەهەفتە
زەرد (هیماتۆدین، بیلیڤێردین، بیلیروبین[٨٨])	١-٢
ڕەنگی ئاسایی پێست.	٣-٤

٣۔ کوترانەبرین(الجروح الرضية):

کوتران: بریتییە لەیەك ترازانێکی ناڕێك وپێکی، لێوارخوراوی شانەی پێست[٨٩]، زەبر لەوە زیاترە کەتەنیا رووشان و شین بوونەوەی لێ دروست بێت[٩٠]. ئەم جۆرە برینانە پیسن، تەنی بێگانەی (وەك پارچەی خشت، بۆیە، وردە شوشە... هتد) تیایە و لێواری برینەکە خواروخێچە ــ وەك پاش کەوتنە خوارەوە، رووداوی هاتوچۆ، پیاکێشانی بەرد، خشت. ئەگەر پێستەکە لەسەر شانەکانی ژێر خۆی. بجووڵێت. وەك (لەدەموچاو، پێش لاق، پێستی سەر) دا، ئەوا برینەکە دەم ئەکاتەوە و خوێنی زۆری لێ دێت.

باشترین نمونەی، ئەم برینە، برینی نەشتەرگەرییە، جگە لە مەترسی خوێنرێژی و پەك كەوتن و كەمو كوڕی، جێ زامێك بەجێ ئەهێڵێت، كەوەك برینەكە خۆی ڕێك و پێكە و لەبەر پاكییەكەی بەكاتێكی كەمتر لەكوترانە برین سارێژ ئەبێتەوە.

زۆربەی برینە خۆكردەو خۆكوژییەكان لەم جۆرەن، یەكێك لەبرینەخۆكوژییەكان برینی دوودڵی (الجرح الترددی) یە[97]، ئەوەی ئەیەوێت خۆی بكوژێت، لەیەكێك لەناوچەكانی خۆكوژی (وەك بەرمل، بەرمەچەك، بەرئانیشك، لامووسەڵان)دا، چەند براوەبرینی جیاجیا، بەقوڵی و توندی جیاجیادروست ئەكات (ئەمەش بەهۆی دوودڵی خۆكوشتنەكەوە).. ئەم برینانە، لەپێش دا رووشان، وردە وردە یان لەپڕدا برینەكە قوڵ ئەكاو خۆی ئەكوژێت. كابرایەكی خۆكوژ (٧٤) برینی دوو دڵی پێوەبوو، ئەمەش هەموو جارێك لەخۆكوشتن دا نابینرێت[98].

برینە خۆكوژییەكان:

بێ ئەوەی ئەو كەسە توێكاری یان پزیشكیی دادوەری خوێندبێتەوە، خۆی لەیەكێك لەم جێگایانەدا[99] دا (بەرمل، بەرمەچەك، بەرئانیشك، لامووسەڵان) بریندار ئەكات. ژمارەیەكی زۆر برینی دوودڵی لەپاڵ برینە كوشندەكەوە ئەبینرێت. لەخۆسەربڕین دا برینە كوشندەكە بەچەند برینێكی دوودڵی دەورە دراوە. برینە كوشندەكە لەبەشی سەرەوەی بەرمل، لە ئەولای ئەو دەستە چەقۆكەی پێ ئەگرێت دەست پێ ئەكات؛ واتە لای چەپ گەر ڕاستەبێت و بە پێچەوانەوەو پاشان بەكەوانەیی بەبەردەم مل دا دێت، بەرەو خوار ئەبێتەوە و پاشان بەرەو لای گوێ (گوێی هەمان لای دەستی چەقۆكەی) ئەهێنرێت. زۆربەیان لەهێڵی ناوەندی مل دا بەپەردەی نێوان ژووری دەنگ و بۆری

هەوادا ئەچن. ئیتر شانەکانی مل هەر لەپێستەوە تا بەر بڕبڕەکانی مل ئەبڕدرێن. لەبەرئەوەی لەم کاتانەدا مل بەپشت دا ئەخرێت، خوێنبەرەکانی سەرمل بەرەو دوواە ئەترازێن و لەبڕینەکە قووتار ئەبن، کەواتە خوێنڕیزیەکە تەنیا لەخوێنهێنەرەکانەوە[100] وە دێت وبریندارەکە وردە وردە لەهۆش خۆی ئەچێت و ئەشێت کەدەمەوانەی هەوا، ببێتە هۆی مردنی[101].

بڕینە خەڵك کوژیەکان:

ئەم بڕینانە، بەم خاڵانەی خوارەوە لەبڕینە خۆکوژیەکان جیا ئەکرێنەوە:

زنجیرە	بڕینی خۆکوژی	بڕینی خەڵك کوژی
١	شوێنەکەی هەڵبژێردراوە	هەڕەمەکییە
٢	بڕینی دوو دڵی لەگەڵدایە	لەگەڵی نییە..(گەرسەربڕاوەکە خەوتبێت یان سەرخۆش بێت، ئەوا تەنیا یەك بڕینە) بەڵام ئەگەر بێدار و بەئاگا بێت لەوانەیە سەربڕەکە نەتوانێت بەیەك جار سەری ببڕێت، کەواتە چەند بڕینێك لەمل دائەبینرێت، ئەم بڕینانە لەبڕینی دوودڵی جیاوازن.
٣	بڕینەکە لەهێڵی ناوەندا بەپەردەی نێوان ژووری دەنگو بۆری هەوادا ئەڕوات.	لەم ئاستە بەرزتر یان نزمترە
٤	لەبەشی سەرەوەی ئەوبەری بەرملەوە دەست پێئەکات، بەرەو گوێی	بەهێڵێکی ڕاست دا ئەڕوات

	ئەم بەر دێت	
٥	وورده وورده قوڵیەکەی کەم ئەبێتەوە	کتوپڕ قوڵ ئەبێت
٦	لەقوڵاییدا بەچەند جارێك برینەکە تەواو ئەکرێت.	بەیەکجار ئەکرێت
٧	بەرەوگوێی ئەم بەردێت	بەرەو دوایان بەرەو خوار ئەخزێت
٨	برینـــی خۆپـــارێزی لەدەستوباڵ دانییە	زۆرجار هەیە
٩	لەوانەیـــە چەکەکـــەی لەدەست دا گیربخوات	ناشێت
١٠	دەستی چەقۆکـە زۆرجـار لـــــەنێوان دۆشاومژەوئەسپێ کوژەدا بریندار ئەبێت.	ئەودەستەی سـەربڕاوەکە بۆخۆپاراسـتن بـــــەرزی ئەکاتـــــەوە، چەقۆکەبگرێتولـەخۆیدوور بخاتـەوە: لەناوەراسـتی لـەپی دەسـت دابرینـدار ئـەبێت،یـان لـەنێوان پەنجـەکان، بـاڵ مەچەك یان پشت پەنجەکان دا برینـدار بێت.
١١	بەدەگمەن ئەبینین، یەکێك بـــۆ خۆکوشـــتن یـــان لەگەڵخۆکوشـــتن دا، ئـەندامی زاوزێی خـۆی بریندار بکات یان ببڕێت	بکوژە سادیزمییەکان: ئـەم ئەندامانـە بریندارئەکەن یان ئەبڕن، مـەمك ئـەبڕن، کیسیگون بریندار ئەکەن،یان گون لـەبن دا ئەبڕن.

هـەندێك کـەس بۆتاوانبـارکردنی یـەکێکی تـر یـان بۆمۆڵـەت وەرگرتـن یـان خۆدزینـەوە لـەکارێکی گـران، خۆیـان لەشـوێنێکی بێمەترسـی (بەردەسـت= کەدەسـتیان بیگاتـێ) وەك سەرسـنگ، قاچوقۆڵ بریندار ئەکەن. ئەم برینانـە سـادەو بێزیـانن، هـەرگیز لەگەڵ ئەو چیرۆکانەدا ناگونجێن کەبرینداره‌کە دروستی ئەکات.

جگە لەوەی شوێنی هەڵبژاردنەکەی، لە (پیاوکوژی)یەکان جیایە، بۆنمونە:

کەپیاوکوژێك ئەیەوێت چەقۆیەك یان خەنجەرێك بکات بەدڵی (نێچیرەکە) یدا ئەوا

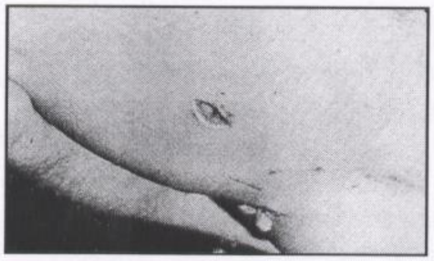

راستەوخۆ لەسەر سنگ لای چەپەوە ئەیکات بەدڵیدا، بەڵام لە خۆکوشتن دا، جلوبەرگەکەی هەڵئەداتەوە (چاڵی سەرگەدە) ی ژێر پەراسووەکان هەڵئەبژرێت، تاچەقۆ یان خەنجەرەکەی پیابکات[١٠٥]

زۆربەدەگمەن، کەوەك سەرگروشتەی لێ دێت، ئەشێت بەرووداوێکی رێکەوت، نەك تاوانی شتی وا رووبدات، وەك ئەوەی[١٠٦] خوشکێك لەسەرمێزی نان خواردن چەقۆیەك بەهەڵدان ئەدات بەخوشکەکەی کەبەرامبەری دانیشتووە، بەڵام چەقۆکە ئەچێت بەسەر دڵی داو ئەیکوژێت.

کاتێك چەقۆیەك یان ئامێرێکی تر بەلەشدا ئەکرێت، شانەکان لەبەر ئامێرە تیژەکەوە ئەکشێن و پاش دەرهێنانەوەی ئامێرەکە ئەچنەوە یەك، لەبەر ئەمە ناتوانرێت کەقەبارەی برینەکە بەقەبارەی راستەقینەی چەکەکە دابنرێت.

هەروەها، لەبەر ئەوەی چەکەکان زۆربەی لەیەك ئەچن و تیژن، ناتوانرێت جۆری چەکەکە دیاری بکرێت. ئەو کەم جارە نەبێت کەچەکەکە لەبرینەکەدا ئەشکێت و پارچەیەکی تیا بەجێ ئەمێنێت. بەڵام ئەتوانرێت ئەوە بووترێت کە برینەکە (پیاکردنە برینە). لایەك یان هەردوولای چەکەکە تیژە، ئەمیش لەوەوە دەرئەکەوێت کە لاتیژەکە، بەتیژیورێکی شانەکان ئەبرێت، بەڵام

ئەم برینە کەلەسەرەتادا خوێنی لێ ئەچێت و لەوانەیە دەمی کردبێتەوە، پاش (١-٢) رۆژ هەڵئەئاوسێت و سوور ئەبێتەوە (نیشانەی سووتانەوە)ی تیا دەرئەکەوێت و لەدەوروبەری گەرمتر ئەبێت و گەردەستی بەرکەوێت ئازاری دێ.. لەدوو رۆژی

تردا ئەم نیشانانە زیاتر ئەبن و قەتماغەیەکی نەرم دروست ئەکات، پاش چوارەم رۆژ ریشاڵە شانە دروست ئەبێت و ئیتر برینەکە ناکرێتەوە و پاش هەفتەیەك (جێزام) ێکی پەمەیی بەجێدێڵێت[١٠٢].

٥- پیاکردنە برین (الجرح الطعنی)

برینەکە قوڵییەکەی لەدرێژییەکەی زیاترە[١٠٣]، بەروخسار ساکارو بێوەیە، بەڵام زیانێکی زۆر بەشانە و ئەندامە قوڵەکانی ژێر پێست ئەدات[١٠٤] وخوێنرێژییەکی ناوەکی زۆری لەگەڵ دایە. ئەشێ چەکەکەش؛ کێرد، چەقۆ، خەنجەر، قەمە، یان شمشێر بێت. ئەم برینانە هەمیشە بەتاوانی (خەڵك کوژی) دائەنرێت، بەدەگمەن رێکەوت یان خۆکوژییە. ئەگەر خۆکوژی بێت، ئەوا جلەکە (لەبەرئەوەی هەڵئەدرێتەوە) کون نابێت و لەوانەیە برینی دوو دڵی لەگەڵ دا بێت.

جگە لەوەی شوێنی هەڵبژاردنەکەی، لە (پیاوکوژی)یەکان جیایە، بۆنمونە:

کەپیاوکوژێك ئەیەوێت چەقۆیەك یان خەنجەرێك بکات بەدڵی (نێچیرەکە) یدا ئەوا راستەوخۆ لەسەر سنگ لای چەپەوە ئەیکات بەدڵیدا، بەلام لە خۆکوشتن دا، جل وبەرگەکەی

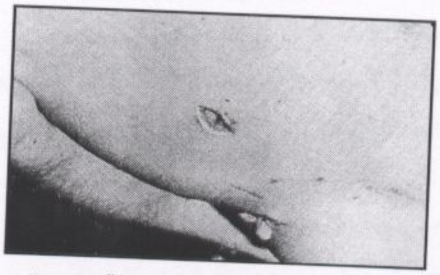

هەڵئەداتەوە (چاڵی سەرگەدە) ی ژێر پەراسووەکان هەڵئەبژرێت، تاچەقۆ یان خەنجەرەکەی پیابکات[١٠٥]

زۆربەدەگمەن، کەوەك سەرگروشتەی لێ دێت، ئەشێت بەرووداوێکی رێکەوت، نەك تاوانی شتی وا رووبدات، وەك ئەوەی[١٠٦] خوشکێك لەسەرمێزی نان خواردن چەقۆیەك بەهەڵدان ئەدات بەخوشکەکەی کەبەرامبەری دانیشتووە، بەلام چەقۆکە ئەچێت بەسەر دڵی داو ئەیکوژێت.

کاتێك چەقۆیەك یان ئامێرێکی تر بەلەشدا ئەکرێت، شانەکان لەبەر ئامێرە تیژەکەوە ئەکشێن و پاش دەرهێنانەوەی ئامێرەکە ئەچنەوە یەك، لەبەر ئەمە ناتوانرێت کەقەبارەی برینەکە بەقەبارەی راستەقینەی چەکەکە دابنرێت.

هەروەها، لەبەر ئەوەی چەکەکان زۆربەی لەیەك ئەچن و تیژن، ناتوانرێت جۆری چەکەکە دیاری بکرێت. ئەو کەم جارە نەبێت کەچەکەکە لەبرینەکەدا ئەشکێت و پارچەیەکی تیا بەجێ ئەمێنێت. بەلام ئەتوانرێت ئەوە بووترێت کە برینەکە (پیاکردنە برینە). لایەك یان هەردوولای چەکەکە تیژە، ئەمیش لەوەوە دەرئەکەوێت کە لاتیژەکە، بەتیژیورێکی شانەکان ئەبرێت، بەلام

لـە لاكولەكـەوە، برينەكـە كولـە، كوتـران و شـينبوونەوەی تيـا ئەبينرێت.

٧- ئاژنەبرين (الجرح الوخزی)

لەپێسـتدا برينێكـی هێنـدە بچـووك دروسـت ئـەكات، كەنەخۆشەكە، بگرە هەندێك جار دكتۆريش فەرامۆشی ئەكات و هيـچ گرنگـی پێنـادات. بـەڵام زيـانێكی زۆر بەشـانە قوڵـەكان ئەگەيەنێت.

چەكی برينداری‌يەكە ئەشێت تيـژ وەك دەرزی، درك، درەوشـە يان نيوەتيژ (نيمچە تيژ) بێت وەك دەرنەفيز، يان تەنيا سەرەكەی تيژ بێت وەك دەمە مقەست.

بەم پێيە گەر چەكەكە وەك دەرزی تيژ بێـت و تيرەكـەی كـەم بێت ئەوا پاش ماوەيەكی كەم شوێن برينەكە ديار نامێنێت، بەڵام تاكولتر بێت ئەوە لێواری برينەكە نارێك و پێك ئەبێت و ئەشێت بازنە يان كەوانەيەك شين بوونەوە لەدەوری برينەكە بەجێ‌بهێڵێت.

٧- برينی تەورو قيمەكێش:

ئەمانە جوداگانەی دوو ئامێريان تيايە وەك (كوتران) و (بڕين). كوترانەكە بەهۆی قورسـی ئامێرەكـەو بڕينەكـەش بـەهۆی تيـژی (لێوار)ی[١٠٧] دەمەكەيەوە، بەچاو برينەكە بە (بڕاوە برين - الجرح القطعی) دائەنرێت. بەڵام ئەگـەر بـەزەرەبين سـەير بكرێـت، ئـەوا لێوارەكـەی خواروخێچ و نارێكـە، ژێـر پێسـت شـين ئەبێتـەوەو خوێنی تێ‌ئەزێت.

گەرئەم ئامێرە قورسانە بەرئێسقان بكەون، لەوانەيە بيشكێنن، گەرچی زۆربەی ئەم برينە (خەڵك كوژی - تاوان) يیە، بەڵام ئەشێت بەرێكەوت خاوەن پيشە جياجياكان خۆيان بەم ئامێرانە بريندار بكـەن وەك قيمەكێشـی گۆشـت فـرۆش يـان تـەوری داربـڕ، كەلەدەستيان ترازا، ئەشێت رانی خۆيانی پێ بريندار بكەن.

٨- بڕینی کۆسەرە

ئـەم ئـامێرە لەدارتاشـی و ئاسـنگەریدا بـەکاردێت، وریـایی‌و هـێزی ئـەوێت، تـابتوانرێت بـەرێك‌وپێکی وبـێ‌وەی بـەکاربێت. هـەندێك جـار بەرێکـەوت لەدەسـتی وەسـتا یـان شـاگردەکانی ئـەترازێت و سـك یـان بـاڵ بـەتووندی برینـدار ئـەکات. برینەکـە لەشێوەی کوتـران و ونجـر ونجـر بـوون دایـە. جوداگانەیـەکی ئـەم برینداری‌یە ئەوەیە کەلە گوللەو پارچە تەقەمەنی ئەچێت. ئەویش بەوەی (هێزی بۆشایی دروست کردنی) هەیە و شەپۆلەکەی زیـان لەهـەناو ئـەدات. تەنانـەت ئەگـەر هەناوەکـە لەبرینەکەشـەوە دووربێـت. ئـەو هەناوانـەی زیـاتر زیانیـان پـێ ئـەگات؛ گـەدەو ریخۆڵـەن کـەگزۆگازی تیایـە. دوورنی‌یـە جگـە لەتـەقاندنی ئـەم هەناوانە، خوێنی ناو بۆریچکەکانی خوێنیان بمەیەنێت.

لەنەخۆشخانەی فێرکاری موسڵ بـووم، کرێکـارێکی کوردیـان هێنا، هاوکارێکم ئەوشەوە ئێشکچی نەشتەرگەری‌بوو، کـەبرینی کۆسەرەکەی لەسەر سکی نەخۆشەکە دی، لەژێر بەنجدا برینەکەی پشکنی، بۆی دەرکەوت کەهێشتا برینەکە نەگەیشتۆتە پـەردەی هـەناوپۆش (پـەریتۆن). لەبەرئەمـە نەخۆشـەکەی بێ‌نەشـتەرکاری هێشتەوە، رۆژی دوایی باری گشتی نەخۆشەکە، بەرەو تێکچوون ئەچوو، تالەپڕ مرد. پاش لاشە توێکاری (تشريح الجثة) لەلایەن پزیشـکی پسـپۆری دادوەری‌یـەوە؛ دەرکـەوت کـەهێزی سـوڕانی کۆسەرەکە وەك تەقەمەنی، بووە بەهۆی تەقینی ریخۆڵەکان و رەش بوونەوەی هەندێکی تری.

لـێرەش لەسـلیمانی، لەنەخۆشـخانەی فێرکـاری، بـاوکی مامۆستایەکی زانکۆ کەدارتاش بوو، کۆسـەرە بەرسـکی برینـدار کردبوو. بەرووکار برینداری‌یەکەی ساکار و تـەنیا شین بوونـەوەو رووشانی دیواری سك بوو. کەداوامان لەنەشتەرگەری ئێشکچی

ئـەو ڕۆژە کـرد، لەبـەر ڕۆشـــنایی ڕووداوەکـــەی نەخۆشـــخانەی فێرکاری موسڵدا، سـکی بکاتـەوە، کردی‌یـەوە، دیمـان کەچـەند بۆریـەکی خوێنـی ڕیخۆڵـە و ڕیخۆڵـەی لەچـەند لایەکـەوە برینـدار بووە

* * *

برینی گوللەو تەقەمەنی

ئەو برینانەن بەهۆی گوللەی کانزایی و پارچەی تەقەمەنی‌یەوە لەلەش دا دروست ئەبن. تا باشتر لەم برینانە بگەین و بەئاسانی بیان ناسینەوە، واچاکە باسێکی خێرای ئەم جۆرە چەکە ئاگریانە بکەین.

چەکی ئاگری: ئەوچەکانەیە کەبەهۆی سووتانی باروتەوە لەئەنجامی پاڵنانی گوللە کانزایی‌یەکان بەخێرایی دەرئەپەڕێنێتە نێچیر یان نیشانەکەی.

بەگشتی‌ئەم چەکانە لەسێ بەش پێك دێن:

یەکەم: لوولەی چەك (السبطانة ـ Barrel):

لوولەیەکی کانزایی بۆشە، لەپێشەوە کراوەیەو لەپشتەوە بەکۆگەی فیشەکەوە بەندە. ئەم کۆگەیە یان جێگیرە یان بزێوە. بەپێی ئەم لوولەیەو شێوەی ناوەوەی لوولەکە چەکەکان دوو چەشنن[١٠٨]:

١ـ لوولەی ناومیلدار: وەك تفەنگ و دەمانچە.

٢- لوولەی ناولووس: وەك تاپڕ.

بەپێی درێژی ئەم لوولە ناومیلدارانە،چەکەکان دوو جۆرن، وەك:

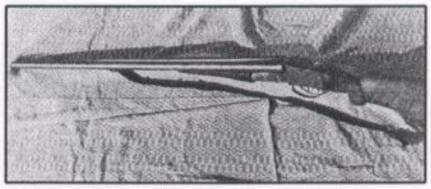

١- لووله کورت (یەك تا ١٢ گرێ) وەك دەمانچە

٢- لوولە درێژ (٢-٣ پێ) وەك تفەنگ[109]

١-لوولەی ناومیلدار:

ئەم میلانە دوو بەشن چاڵ وبەرز (سدود و خدود)، هەرمیلێکی بەرز بەدوو میلی چاڵ خول دراوە، ئەم میلانە تا دەمی لوولەکە بەردەوامن و پێچاو پێچن و ناوبۆرییەکە ئەنەخشێنن. ئەم میلانە بۆچەند مەبەستێك لەم لوولانەدا دروست ئەکرێن؛

أ ـ گوللە تەقێنراوەکە، بەهۆی ئەم میلە بەرزو چاڵ وبەردەوامەوە، لەگەڵ ناولوولەکەدا چەسپ ئەبن و بەمە ناهێڵێت، گڕوگازی تەقینەوەکە لە تەنیشت گوللەکەوە، دەرپەڕێت. بەڵکو پاڵ بەگوللەکەوە ئەنێت وتەوژمی ئەداتێ.

ب ـ گوللە لەناو ئەم میلانەدا ئەخولێتەوە، خێرائەبێت. تالوولەو میلەکان درێژتر بن، خێرایی گوللەکە زیاترەو وزەکەی بەرزترە، بۆ نمونە:

لەلوولە کورت دا، وەك دەمانچە، خێرایی گوللەکە (٤٠٠مەتر/چرکە)[110] یەکەو نزیکەی (٣٥٠-٥٠٠مەتر) بڕئەکات[111].

لەلوولە درێژدا، وەك تفەنگ، خێرایی گوللەکە (١٠٠٠مەتر/چرکە)[112] یەکەو نزیکەی (٢٠٠٠-٣٠٠٠مەتر) بڕئەکات)[113].

ج ـ ئەم خولانەوەو خێراییەیە وا لەگوللەکە ئەکات، بەهێڵێکی راست دەرپەڕێت و تابڕ ئەکات، نیشانە بپێکێت.

د ـ دووری نێوان میلە بەرزەکان، (نمرەـ عیار)ی چەکەکە دیاری ئەکات، بۆ نمونە ئەگەر دووری نێوان (تیرە)ی چەکەکە (٧ملم)ـە. هەروەها (١١،٩..... هتد).لێرەدا ئەبێت ئەوە بڵێین، کە (نمرە)کە نزیك کردنەوەیەکی تیایە.

بۆنمونە:

ئەگەر تیرەی نێوان ئەم میلە بەرزانە (٦،٥ملم) زیاترو (٧،٥ملم) کەمتر بوو، ئەوا هەر بە (٧ملم) دائەنرێت.

تانمرەی چەکەکە بەرزتر بێت، تیرەی لوولەکەی گەورەتر ئەبێت و خێرایی گوللەکە کەمتر ئەبێتەوە.

٢ـــ لوولـــەی نـــاولووس: ناولوولەکـــە لووســـەو هیـــچ میلێکـــی تیانییە، لوولەکە تابەرەو پێشەوە بڕوا تەسك ئەبێتەوە خێرایی گوللەکەی کەمترەو تەنیا (٥٠م) بڕئەکات[١١٤].

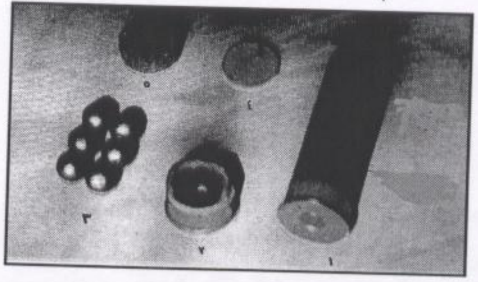

نمرەی ئەم چەکانە، کەباشـترین نموونـــەی تاپڕە، بەپێی ژمارەی (دەنکـــــــــــــە قورقوشمەکانی) نـاوی دیـاری ئـــەکرێت؛ بـــۆ نمونە: ئەگەر فیشەکی تاپڕەکە (١٢)دەنك قورقوشمی تیابوو، ئەوا (نمرەـ عیار) ەکەی (١٢)ـەیە.

بارستەی ئەم دەنکە قورقوشمانە لەهەموو جۆرە تاپڕەکان دا جێگرە، بەم شێوەیە تاژمارەی دەنکەکە زیاتر بێت، ئەوا کێشی دەنکەکان کەمتر و بچووکترەو بەپێچەوانەوە. هـەروەها تاژمـارەی

دەنکەکان و نمرەکە زیاتر بێت، ئەوا تیرەی لوولەکەی کەم واتە تەسکترە، گەورەترین لوولە، تاپڕی نمرە(٨) ە.

دووەم: بەشی تەقاندن (جهاز الاطلاق - Shotting Part)

لەکۆمەڵێك زەمبەلەكو بۆری بزوێن و بەشی نەبزووت پێك هاتووە. فیشەکەکە لە (تۆپ) یان (شانە)کەوە ئەهێنێتە کۆگەی فیشەك و ئەیباتە بەرلوولەکەو ئامادەی ئەکات بۆ تەقاندن. کەپەنجە بەپەلەپیتکەدا نرا چەکوشەکە بەدەرزییەکەیەوە ئەدات بەناوەڕاستی کەبسولی بنی قاوغی فیشەکەکەداو ئەتەقێت.

لەزۆر چەك دا خۆبەخۆ قاوغی فیشەکەکە، لەلایەکەوە دەرئەپەڕێتە[١١٥] دەرەوەو لەدووری چەند مەترێك ئەکەوێت. لەهەندێکیان دا پێویستی بە (میل هێنانەوە) هەیە تاقاوغی فیشەکەکە هەڵبدات و فیشەکێکی تر بباتە پێشەوە. ئەم چەکانە (زامن ـ بسمارالامان ـLock)یان هەیە، ئەمەش بزمارێکە ڕێ‌لەدابەزینی چەکوش و جوڵانی دەرزییەکە ئەگرێت. لەکاتی بەکارنەهێنانی چەکەکەدا وای لێ ئەکات، گەر پەنجەش بە پەلەپیتکەکەی‌دا بنرێت، ناتەقێت.

سێیەم: فیشەك

هەرچەکەو جۆرە فیشەکێکی هەیە، بەئاسانی لەیەکتر جیا ئەکرێنەوە، گەرچی هەموویان لەم بەشانەی خوارەوە پێك دێن:

١ـ گوللە: لەشێوەی بەڕوودایە، بەزۆری لەقورقوشم دروست ئەکرێت، هەندێك جار کرۆکەکەی قورقوشمەو توێکڵەکەی (مس) یان (نیکل) یان ئاسن و بەمس یان (نیکل) زەرکەف کراوە.

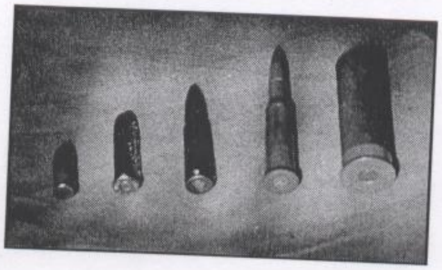

گولله کەمێك لەبۆشایی ناو لوولەی چەکەکە گەورەتر، ئەمەش بەو مەبەستەی گولله تەقاوەکە لەلولەکەدا بەچەسپی دەرچێت و ڕێ نەبێت بۆ گڕۆگاز لەتەنیشتییەوە دزەبکەن.

کەئەڵێن ئەم چەکە گوللەی (300 .0) گرێ، ئەتەقێنێت، ئەوا تیرەی ناو لوولەکەی (300 .0) گرێیە، بەڵام تیرەی گوللەکەی (.0 308) گرێیە.

میلی بەرزوچاڵی لوولەی میلدار، پەنجەمۆری خۆیان لەسەر تەنگەی گولله تەقاوەکە بەجێ ئەهێڵن و ئەمەش ناسینەوەی ئەوچەکە ئاسان ئەکات کەگوللەکەی لێوە تەقێنراوە.

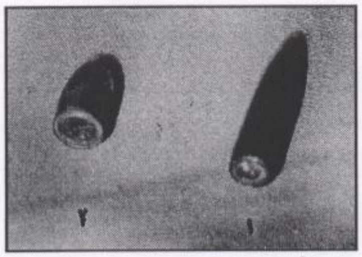

لەتاپڕدا: گوللەکان بریتین لەدەنکە قورقوشمەکان کەتیرەی هەریەکەیان (١,٢٢–٥)ملم ئەبێت و هەر دەنکە قورقوشمێك نمرەیەکی هەیە کەیەکسانە بەتیرەکەی، و بەبەربەستێکی تەپەدۆر یان نایلۆن یان لباد لەباروتەکە جیاکراونەتەوە.

٢– باروت: مادەیەکی زوو گرگرتووە، لەگەڵ سووتان دا هێندێکی زۆرگڕۆگاز دروست ئەکات. باروت دووجۆری هەیە:

أ – بارووتی بێدوکەڵ: ئێستا ئەم جۆرە بەکار ئەهێنرێت و بریتییە لە (نایترۆسلیلۆز) و (نایترۆگلیسرین)، لەبڵەیەکی کانزاییدا لەگەڵ گرانیت تێکەڵ ئەکرێن و ڕەنگەکەی ئەبێت بەخۆڵە مێشی.

هەریەك (گم) لەگەڵ سووتان دا (١٠٠٠سم^{٣}) گازی (هایدرۆجین، نایترۆجین، کاربۆن مۆنۆکساید وکاربۆن دایۆکساید) دروست ئەکات[١١٦].

ب ـ بارووتی دوکەڵاوی: لەپۆتاسیۆم نایترەیت و گوگردو کاربۆن، پێك دێت، ئێستا بەدەگمەن بەکاردێت، لەگەڵ سووتان دا یەك (گم) لەم بارووتە (٢٠٠–٣٠٠سم[٣]) گازی (هایدرۆجین، نایترۆجین وکاربۆن مۆنۆکساید، کاربۆن دایۆکساید و گۆگردی هایدرۆجین) دروست ئەکات و لەپاشماوەی سووتانەکەیدا کاربۆنێکی زۆری لێ ئەمێنێتەوە.

٣ـ قاوغ (الظرف)

لەچەکە میلدارەکاندا، لوولەیەکی کانزاییە لەسەرێکەوە کراوەیە تا گوللەکەی تێ بخرێت. لەناوەراستی ژێرەکەیدا (کەبسول)ێکی هەیە، کەوەك (شقارتە) وایە، کەدەرزییەکەی بەر ئەکەوێت، گڕئەگرێت و ئەبێتە هۆی سووتانی بارووتەکە. ئەم قاوغە لە تێکەڵەی (زینك ـ٣٠٪، مس ـ ٧٠٪) یان لەمس ونیکل دروست ئەکرێت، قاوغی فیشەکی تاپڕ مقەبایە.

٤ـ کەبسول: دوگمەیەکی کانزاییە، بارووتی تیایە. کەدەرزییەکەی بەرئەکەوێت کڵپە ئەکاتو لەرێی چەند کونێکەوە گڕەکەی ئەگاتە بارووتی ناو قاوغەکە و ئەیسوتێنێت. گڕۆگازی ئەم سووتانەیە گوللەکە دەرئەپەڕێنێت.

برینی گوللە و تەقەمەنی:

جۆروفراوانی برینەکە لەسەر ئەو وزەیە بەندە کە (تەقێنراوەکە- Missile) لە کاتی بریندار کردنەکەدا هەیەتی:

هێندی وزە = ½ بارستایی × (خ یەك[٢] ـ خ دوو[٢])

خ یەك = بریتییە لەخێرایی چوونە ناو

خ دوو = بریتییە لەخێرایی لێدەرچوون یان جێگیر بوون

لێرەدا بەروونی پەیوەندیی هێندی وزە تەقێنراوەکە بەخێراییەکەیەوە دەرئەکەوێت. تاخێراییەکەی زیاتر بێت وزەی زیاندەرو تێکشکێنەر زیاتر ئەبێت. لێرەدا ئەوەمان بۆ

دەرئەکەوێت، کەدوور ونزیکی چەکەکە لەلەشەوە، پەیوەندی هەیە بەهێندی وزە و زیانەکەوە، چونکە تانزیکتر بێت، بەخێراییەکی زیاترەوە ئەچێتە ئەو بەشەی لەشەوەو زیانەکەی زیاترە.

بۆ نمونە: لوولە کورتەکانی وەك دەمانچە بەخێرایی (٤٠٠مەتر/چرکە) یەك ئەتەقێن.

لوولە درێژەکانی وەك تفەنگ بەخێرایی (١٠٠٠مەتر/چرکە) یەك ئەتەقێن.

پارچە تەقەمەنی بەخێرایی زیاد لە (٢٠٠٠مەتر/چرکە) یەك دائەڕۆن.

نموونەیەك:

ئەشێت کەگوللە تفەنگێك لەدووری (٢٠٠٠مەتر) دا، بەخێرایی (٢٠٠مەتر/چرکە) یەك دا بەرلەش بکەوێت، بێگومان وزەکەی کەمترە لەو گوللە دەمانچەیەی لەدووری (٢٠مەتر)دا بەخێرایی (٣٥٠مەتر/چرکە)یەك دا بەرلەش ئەکەوێت.

گوللە دەمانچە جگە لە تێکشکاندنی شانەی ئەو بەشەی لەش کە بەری ئەکەوێت لەڕاڕەوی تێپەڕینەکەیدا زیانی تری نییە. بەڵام گوللەی تفەنگ و پارچەتەقەمەنی جگە لە(زیانی ڕاڕەوی)، زیانی تری هەیە کە پێی ئەڵێن (بۆشایی کاتی ـ التجویف التخریبی ـ Temporary Cavitatian) ئەمەش بریتییە لەوەی بۆشایییەك لەدەوری ڕاڕەوی گوللەکە، دروست ئەبێت، شانەکانی دەوروبەری ئەپەسێوێت، بۆری خوێن و دەمارەکان ئەجەرێنێت و برینداریان ئەکات و بەتێپەڕینی گوللەکە بۆشایییەکە ئەچێتەوە یەك و نامێنێت.

کاریگەری ئەم (بۆشایییە کاتی)یە تا دوورییەك ئەڕوات (٣٠جار) هێندەی تیرەی گوللەکەیە[١١٧].

تاخێرایی گوللەکە کەمتر بێت وزەی بڕینی شانەکانی کەمتر ئەبێت و زیانەکانی کەم ئەبێتەوە، بەم پێیەش دووجۆر برینمان هەیە:

١ـ گوللەی تیا ئەمێنێت: جگە لەخێرایی وزەی گوللەکە، ڕەوتی گوللەکە لەسەر جۆرو پتەوی ئەو شانەیە بەندە کەپیاتێ‌ئەپەڕێت. شانە پتەوەکانی وەك ماسوولکە، ئێسك، گەرچی زیانی زۆریان پێ‌ئەکەوێت، بەڵام والەگوللەکە ئەکەن لەلەش دا بمێنێتەوە و لەم برینانەدا تەنیا (کونی پیاچوون ـ فتحه الدخول ـ Inlet) ئەبینرێت و (کونی دەرچوون ـ فتحه الخروج ـ Exit)ی نی‌یە.

ئەگەر لەم برینداری‌یانەدا ئێسك شکا، ئەشێت پارچە ئێسکەکان وزە و تین وەرگرن و وەك پارچە تەقەمەنی ڕەفتار بکەن و زیان بگەیەنن.

٢ـ گوللەی کوناودەر: ئەگەر گوللەکە خێرابوو، کەبەر لەش ئەکەوێت ئەوا لەبەرامبەر خۆی‌دا لەلەش دەرئەچێت، بەم شێوەیە (کونی پیاچوون و دەرچوون) ی ئەبێت.

بێ‌گومان ئەم برینە کوناودەرانە زۆر سەختترن، چونکە خێرایی گوللەکە زیاترە و بەمە وزەو هێزی تێکشکاندنی زیاترە وەك لەو برینانەی گوللەی تیا ئەمێنێتەوە[١١٨].

لێکۆڵینەوەی برینەکان

کونی پیاچوون: پێکانە برین: پیاچوونە برین: فتحه الدخول: بەپێی‌دوورو نزیکی‌و (نمرە)ی گوللەکە ئەگۆڕێت:

١ـ لوولەی چەکەکە لەسەر پێست بێت لەکاتی تەقاندنەکەدا:

برینێك دروست ئەبێت لەشێوەی قڵیش یان (کۆ +)دا ئەبێت. لێوارەکانی نارێك و پێك[١١٩]. پڕبەلوولەی چەکەکە ڕەنگی بارووتی نیمچە سووتاو ئەگرێت (وشم بارودی) شانەکانی ژێر پێست شین ئەبنەوە و خوێنیان تێ‌ئەزێت. لەئەنجامی ئەو گازانەی

ئەچنــە نــاو برینەکــەوە (وەك کــاربۆن مۆنۆکســاید)، رەنگــی خوێنتێزانەکــە ســورێکی کــاڵ ئــەبێت. لەوانەیــە لــە تــەکانی چەکەکەوە، لوولەکەی بچەقێتە سەر پێست و بازنەیەکی کوتران دروست بکات (الحلقه الرضية)[١٢٠] . ئەم بازنەیە یان بازنەی تەواو

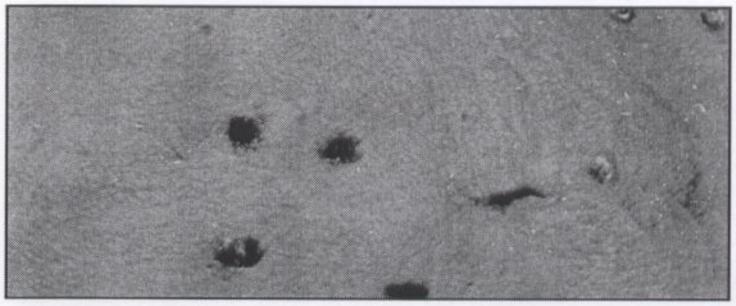

یان هێلکەیی‌یە، ئەگەر شاقوڵی لوولەکە لەسەرپێست دانرا، ئەوا بازنەیی ئەبێت، بەڵام ئەگەر کەمێك بەخواری دانرا ئەوا هێلکەیی ئەبێت. لاکەی تری فراوانتر ئـەبێت و ئەولایـەی کەبەپێستـەوەیە بچوکتر ئەبێت. بەمە ئەتوانرێت ئاراستەی دانانی لوولەی چەکەکە بزانرێت[١٢١] .

٢ـ گوللەی نزیك (١٥سم تا سێ‌پێ)

برینەکە قڵیشێکە، رەنگی باررووتی (وشم بـارودی) لـەدەورە، جگە لـەوەی گڕی ئاوەڵی گوللەکە پێستـەکە ئەسـوتێنێت (حـرق بارودی)[١٢٢] . برینەخۆکوژی‌یەکان زۆربەی لەم جۆرەن[١٢٣] .

٣ـ تەقەی دوور: لە (سێ‌پێ) یان (یاردە)یەك دوورتر بێت، لەم دووری‌یەوە تا (٥٥مەتر) لەدەمانچەو (١٨٠مـەتر)[١٢٤] لەتفەنگ دا برینەکە هەمان شێوەو جوداگانەی هەیە، خڕن، لێواری پێستەکە بەناودا ئەچێت، سەرتوێژی پێستی لێوارەکەی هەڵئـەماڵرێت[١٢٥] .

لەبەر ئەوەی بارووت و گڕەکەی ناگاتێ، ئیتر سووتان و ڕەنگی بارووتی لەدەور نابینرێت.

کونی دەرچوون: کونی لێ دەرچوون (فتحە الخروج)

بازنەی کوتران، سووتانی بارووتی و ڕەنگی بارووتی لە دەور نی‌یە، تەنیا برینێکە لەشێوەی (کون) ێکدایە لەپێست دا لێوارو هەڵقڵیشانی کونەکە لەسەر ئەم خاڵانە بەندە[١٢٦]:

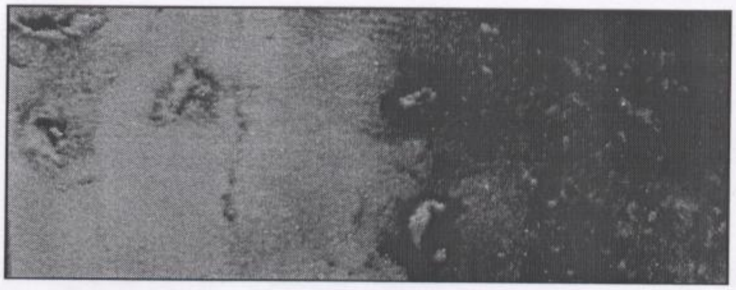

١- خێرایی گوللەکە.

٢- ئاراستەکەی، ئایا بەنووک، لار، یان پاشوڵدا لەلەش دەرئەچێت.

٣- ئایا هیچ پارچە ئێسکێکی لەگەڵ خۆی هێناوە یان نەء.

خێرایی گوللەکە[١٢٧] لەلەشدا وردە وردە کەم ئەبێتەوە، بۆیە لێوارەکانی ناڕێك‌وپێکە و بەرەو دەرەوە هەڵئەپچڕێن.

بەشێوەیەکی گشتی ئەم برینانە لەپیاچوونە برین بچوکترن. مەگەر گوللەکە بەلادا هاتبێتە دەرەوە یان پارچە ئێسقانێکی لەگەڵ خۆی هێنابێت و برینەکەی هەڵقڵیشان بێت.

ئەگەر گوللەکە لەدوورەوە هاتبێت، ئەوا ئەم برینە زۆر لەبرینی پیاچوون ئەچێت و لەتیرەدا یەکسان ئەبن.

ڕەوتی گوللە لە لەشدا

لەپیاچوونە برینەوە بەهێڵێکی ڕاست ئەڕوات، تائەگاتە شانەیەکی پتەوی وەك ئێسك، لێرەدا یەکێك لەمانەی خوارەوەی بەسەردا دێت:

١ـ ئێسکەکە ئەشکێنێت یان پارچەیەکی لێ ئەکاتەوە، ئەم پارچەیەش تین و وزە و گوڕ وەرئەگرێت و وەك پارچە ڕەفتار ئەکات.

٢ـ خوار ئەبێتەوە، ئاراستەکەی ئەگۆڕێت.

٣ـ توێکڵی گوللەکە پارچەپارچە ئەبێت و بەئاراستەی جیاجیا بڵاو ئەبێتەوەو زیانێکی زۆر لەشانەکانی لەش ئەدات.

برینی تاپڕ: بڵاوترین جۆری تاپڕ نمرە (١٢) ەیە[١٢٨]. پیاچوونە برینێکی تایبەتی هەیە، بەڵام زۆر بەدەگمەن دەرچوونە برینی هەیە. پیاچوونە برینەکە لەسەر لەش کونێکی خڕە، بەپێی دوورو نزیکی لە لەشەوە، پیاچوونە برینەکە ئەگۆڕێت:

١ـ لوولەکە لەسەر پێست بێت: برینە سەرەکییەکە دیارە، خڕە، گەورەیە (یەك گرێ) ئەبێت، بەڵام برینی شوێن دەنکە قورقوشمەکان دیارنین، جگە لەم قورقوشمانە، ئەوا باڕووت و قەپاغی کارتۆنی سەرەفیشەکەکەی تیا ئەبینرێت. ئەگەر خۆکوژی بوو، لەسەردا بوو ئەوا بەرامبەر خۆی کەللەسەر هەڵئەتەکێنێت.

٢ـ لەنزیکەوە (تایاردەیەك)؛ لەوانەیە سەر بپژێنێت[١٢٩]. لەشوێنی تردا وەك یەك بارستە ئەچێتە ژوورەوەو کونێکی هێلکەیی یان خڕدروست ئەکات، لێوارەکانی کەمێك خواروخێچەو دەوروبەرەکەی ڕەش ئەبێتەوەو مووی ناوچەکە ئەسووتێنێت و پارچەی سەری فیشەکەکەی تیا ئەبینرێت.

٣ـ لەدوورەوە (لەیاردیەك تا چوار یاردە)، دیسان وەك یەك بارستە ئەچێتە لەشەوە. بەڵام دەنکە قورقوشم لەبارستەکە جیا

ئەبێتەوەو لە دەوری برینە سەرەکی‌یەکە برینی بچوک بچوکی (٨/١) گرێی دروست ئەبێت:

بەچاو، لەوانەیە پارچەی سەرە فیشەکەکەی تیائەبینرێت، بەڵام پیسی و بارووتی تیانابینرێت. ئەگەر (سڕین ـ مسحە) ێکی لێ وەرگیرا، ئەم پیسی‌و بارووتەی تیا ئەبینرێت.

تادوورتر بێت، دەنکە قورقوشمی زیاتری لێ جیا ئەبێتەوە، لە (١٠) یاردەدا برینە سەرەکی‌یەکە نامێنێت و تەنیا برینی دەنکە قورقوشمەکان ئەبینرێت، ئەم جۆرە برینانە کوشندە نین، تەنیا مەگەر بەربۆری‌یەکی خوێن یان بەر ئەندامێکی کاریگەر بکەوێت.

بەپێوانی دووری نێوان دوورترین دوودەنکە قورقوشم، ئەتوانرێت دووری تەقەکە بەم هاوکێشەیەی خوارەوە دەربهێنرێت:

دووری تەقەکە بە (یاردە) = (دوری نێوان دوورترین دوودەنکە قورقوشمەکە بەگرێ) —١

بۆنموونە: ئەگەر دووری نێوان دوورترین دوودەنک (٦گرێ) بوو ئەوا دووری تەقەکە بەیاردە = (٦) — (١) = ٥ یاردە.

جۆری رووداوەکە

پاش برینی گوللەو تەقەمەنی، پزیشک بەرەو رووی چەند پرسیارێك ئەبێتەوە:

١ـ جۆری چەکەکە چی‌یە؟

٢ـ لەچ دووری‌یەکەوە بریندار کراوە؟

٣ـ ئاراستەی تەقەکە چی‌یە؟

٤ـ ئایا خۆکردە، پیاوکوژی‌یە، رووداوو رێکەوتە؟

٥ـ هۆی راستەقینەی مردنەکە چی‌یە (ئەگەر لاشەی مردووی پشکنی)؟

*جۆری چەکەکە، لەدەرهێنانی گوللەکەوە، دیاری ئەکرێت. بەڵام ئەگەر گوللەکە کوناودەر بوو، یان نەدۆزرایەوە، ئەوا تەنیا ئەوەندە ئەووترێت کە برینەکە دەرەنجامی گوللەی چەکێکی ئاگرییە. ئەگەر گوللەکە دەرنەچوو بوو، پاش لاشە توێکاری نەدۆزرایەوە؛ ئەوا ئەتوانرێت، ئێکسبەرداری (الاشعە X-ray)بۆلاشەکە بگیرێت و گوللەکە لەفیلمی ئێکسبەرداریدا دەرئەکەوێت و جۆری چەکەکەی پێ ئەناسرێتەوە.

دووری تەقەکە، لەبوونو نەبوونی (بازنەی کوتران، کوتران و خوێن تێزان و .... هتد) دیاری ئەکرێت وەك لەخوارەوە روونی ئەکەینەوە:

١ـ لوولەکە لەسەر پێست:

بازنەی کوتران

سووتانی بارووتی

نەخشی بارووتی

شین بوونەوەو خوێن تێزانی ژێر پێست

شێوەی برینەکە (قڵیش یان "کۆ"+) یە.

٢ـ گوللەی نزیك (تایاردەیەك):

برینەکە قڵیشێکە

نەخشی بارووتی

سووتانی بارووتی

٣ـ گوللە لە دوور (لەیاردەیەك زیاتر):

برینەکە خڕە.

لێوارەکەی بەناودا چووە.

سەرتوێژی پێستی لێوارەکەی هەڵماڵراوە.

نەخش و سووتانی بارووتی لەسەر نییە.

*ئاراستەی گوللەکە، لەپیاچوونە برین و دەرچوونە برینەوە دیاری ئەکرێت. بیر لەو شانە و ئەندامانە بکەرەوە، لەو هێڵەدان کە گوللەکەی پیا تێئەپەڕێت، ئەگەر گوللەکە کوناودەر نەبوو، ئەوا ئەبێت بەدوای گوللەکەدا بگەڕێین، یان ئێکسبەرداری بۆ بگرین تا بزانین لەکوێدا جێگیربووە.

*بۆدیاری کردنی جۆری رووداوەکە؛

تەنیا ئەو برینانە خۆکوژین، کەبەپێی دیاری کردنی دووری، لەدووری‌یەك دا بن کەدەست بگاتە پەلەپیتکە. گەرچی بەدەگمەن هەندێك خۆکوژ، چەکەکە لەدوور خۆیەوە جێگیرئەکات و بەپەتێك ئەیتەقێنێت. لەم بارودۆخەش دا خۆکوژە مردووەکە فریای ئەوە ناکەوێت چەك و پەتەکە دەستکاری بکات. لەبەرئەوە ئەم هۆی خۆکوشتنە لەنزیك لاشەکەوە ئەبینرێت. لەزۆربەی برینە خۆکوژی‌یەکان دا لوولە لەسەر پێست دائەنرێت و لەچەند جێگەیەکی لەشدا کەپێی ئەوترێت (جێگە خۆکوژی‌یەکان)دا رووئەدات وەك:

- لاجانگی راست لەراستەداو چەپ لەچەپلەردا.
- نێوان چاو
- ناوچەوان
- ناودەم (مەڵاشوو)
- ژێر چەنە
- لاتەنیشتی سنگ
- سەردڵ
- سەرگەدە

برینی گوللەی خۆکوژی تاقانەیە، خۆکوژەکە ئەمرێت و لەیەکەم گوللەوە سارد ئەبێتەوە، لەبەر ئەوە ناتوانێت دوو گوللە یان زیاتر بنێت بەخۆیەوە کەواتە برینی خۆکوژی:

١ـ لەدووری‌یەك دایە، دەست بگاتە پەلەپیتکە
٢ـ لەشوێنێك دایە دەست بیگاتێ
٣ـ لەجێگە خۆکوژی‌یەکان دایە
٤ـ چەکەکە لەنزیك یان بەدەگمەن لەدەستی خۆکوژەکەدایە
٥ـ برینی خۆکوژی تاقانەیە
٦ـ دەستی خۆکوژەکە پیسایی و قورقوشم و نایترایت و چەوری تەقینەکەی لەسەر بەجێ‌ئەمێنێت.

کەواتە برینە تاوانی و رووداوەکان (رێکەوتەکان) گەرچی ئەشێت، جوداگانەی خۆکوژی تیابێت بەڵام، ئەم برینانە زیاتر

١ـ لەدوورەوەیە
٢ـ بەئاراستەیەکە دەستی مرۆڤە کوژراوەکەی تێ‌نەچێت
٣ـ لەشوێنێکی دەرلە جێگە خۆکوژی‌یەکانە
٤ـ ژمارەی گوللەکان، گەرچی ئەشێت یەکێك بێت، بەڵام لەیەکێك زیاترن
٥ـ چەکەکە لەنزیك کوژراوەکەوە فڕێ نادرێت
٦ـ دەستی کوژراوەکە پیسی و قورقوشم نایترات و چەوری تەقاندنەکەی لەسەر نی‌یە

گەرچی ئێمە گوللەی بەرێکەوتمان دیوە، نیشانەی تەقەمەنی نزیکی تیابووە تاقانە بووە، بەڵام بارودۆخی رووداوەکە سەلماندوویەتی کەرووداو بووە نەك خۆکوژی وەك ئەوەی لەکاتی جێگەداخستن دا چەکی هەڵگیراو لەنێوان نوێن دا کەوتۆتە خوارەوەو بە خانمێك دا تەقیوە.

*بۆ وەڵامی دوا پرسیار، هۆی راستەقینەی مردن چی‌یە؟ گەر گوللەکە کوناودەر بوو، ئەوا لەئاراستەو راڕەوی گوللەکەوە، ئەگەینە ئەوەی کەزیانی بەچ ئەندامێکی کاریگەری لەش گەیاندووە و بووە بەهۆی مردن. بەڵام ئەگەر گوللەکە لەلەش دا

مایەوە، تەنیا ڕێگە ئەوەیە کە توێکاری لاشەکە بکەین، تا بزانین، هۆی ڕاستەقینەی مردنەکە چی‌یە؟

بڕینی پارچە تەقەمەنی

بەزۆری ئەم پارچانە بڕینی ناڕێک‌وپێك و گەورەو بچوك، بەپێی شێوەو قەبارەی خۆیان دروست ئەکەن بەزۆری لەپارچەیەك زیاترە و هەندێك جار پارچەکە یان هەندێك لەمادە تەقەمەنی‌یەکە لەسەر لەش ئەبینرێت. یان دوور لەکونی پیاچوونی پارچەکان، پێست بەرووبەری جیاجیا ئەسووتێت. بەڵام پارچەکان (بازنەی کوتران، سوتانی بارووتی، ڕەنگی بارووتی) یان لەدەور نابینرێت. لەم بارودۆخەدا پزیشك بەرەو ڕووی ئەم پرسیارانە ئەبێتەوە:

١- جۆری چەکەکە چی‌یە؟
٢- ژمارەی پارچەکان چەندە؟
٣- هۆی ڕاستەقینەی مردنەکە چی‌یە؟

بڕینی گوللە هەوایی‌یەکان:

کونێکی بچوك وەك کونی دەنکە قورقوشمێکی تاپڕ، دروست ئەکەن بێگومان (کوترانە بازنە، سووتان و ڕەنگی بارووتی) لەدەور نابینرێت

ئەم بڕینانە کوشندە نین، مەگەر لەمناڵ دا بەر دەمارێك یان ئەندامێکی کاریگەر بکەوێت. گەرچی کوشندە نین بەڵام ئەتوانن زیان و بریندارێ زۆر کاریگەری وەك (کوێری) لەئەنجامی پارچەیەك بدات لەچاو دروست بکەن[١٣٠].

بەشی پێنجەم

زیانی زەبر
و
برینی شوێنە جیاجیاکانی لەش

هێندی ئەو زەبرەی بەرهەر شوێنێکی لەش ئەکەوێت، لەسەر بارستەی زەبردەرەکە و خێرایییەکەی بەندە. ئەتوانین ئەم هێندەش بەپێی ئەم هاوکێشەیە دەست نیشان بکەین:

$$= \frac{\text{بارستە} \times \text{خێرایی}^{2}}{2}$$

شیش و تێلا بەهۆی قورسی (بارستە)کەی و گوللە بەهۆی خێرایییەکەیەوە زیان ئەدەن[131]. چەند خاڵێکی تریش کار لەهێندی ئەم زیانە ئەکەن وەك:

١- جۆری شانەی ئەندامەکە و توانای هەڵمشتنی زەبرەکە.

٢ــ جوڵەی ئەندامەکە وەك یەك پارچە لەکاتی زەبر بەرکەوتنەکەدا.

زەبری سەر:

زۆربەی ئەو لاشانەی لەپزیشکیی دادوەریدا ئەبینرێن، بە هۆی زەبری سەرەوە، ئەمرن[132]. کوشندەیی ئەم زەبرانە، دەرەنجامی ئەو زیانانەن کەلە ناو کەللەسەردا ئەکەونەوە؛ وەك:

١ـ برینداری پێستە سەر (جرح الفروة ـ Scalp wounds)

پێستی سەر لەپێنج چین دروست بووە. بۆری خوێنی هێجگار زۆرە، لەبەر ئەمە برینداری‌یەکانی پێستی سەر خوێنڕێزی تووندی لەگەڵ دایە. زووتر وەك لەشوێنەکانی تری لەش برینی سارێژ ئەبێتەوە.

لەزەبری داخراو (بێ‌برین) دا، خوێن لەژێر پێستی سەردا کۆئەبێتەوەو بەشێوەیەکی فراوان و ناوچەیەکی فراوانی سەر ئەگرێتەوە. بەڵام ئەگەر خوێنڕێزی‌یەکە لەکەللەسەرەوە بوو ئەوا درزەکانی کەللەسەر، لەبەر ئەوەی کەڕووپۆشی کەللەسەر کەبەشێکە لەپێستە سەر، بەتوندی لەم درزانەدا بەئێسکەوە نووساوە، ڕێ‌لەبڵاوبوونەوەی خوێنڕێزی‌یەکە ئەگرێ و تەنیا خوێنەکە لەدرزێکەوە تادرزێکی تر کۆئەبێتەوە.

٢ـ زەبری کەللەسەر (الشدةعلى الجمجمة ـ Toauma to Skull)

کاتێك زەبر بەرسەر ئەکەوێت، چینی دەرەوەی کەللە سەر، هێندەی رووبەرو بەشێوەی ئامێری زەبردەرەکەی لێ ئەبێتەوە و بەناودا ئەچێت. هێزو وزەی زەبرەکە بەکەللەسەردا بڵاوئەبێتەوە، لەسەر چیینی ناوەوە کۆئەبێتەوە وزیان بەپارچە ئێسقانێك ئەگەیەنێت زۆر لەکەلەبەرەکەی دیوی دەرەوە گەورەترە.

ئەبێت ئەوەمان لەبیر نەچێت نەرم و رەقی کەللەسەر بەپێی تەمەن ئەگۆڕێت، بۆنمونە لەساوادا کەللەسەر هێندە نەرمە وەك تۆپی تێنس، لەجیاتی ئەوەی بشکێت، ئەقوپێت و بەپێی کات وەك خۆی لێ دێتەوە. بەڵام لەگەورەدا، گەر زەبرەکە زۆر بێت ئەوا کەللەسەر بەیەکێك لەم جۆرانەی خوارەوە ئەشکێت:

أ ــ هێڵەشکاوی (الکسر الخطی ــ # Linear) لەکاتێك دا دروست ئەبێت کە زەبرێکی کوڵ (واتە بەرووبەرێکی پان)دا بکەوێت وەك کەوتنە خوارەوە، بەرماشێن کەوتن، شت بەسەر کەوتن.

ب ـ داچووە شکاوی (الکسر المنخفض ـ # Depressed)

ئەمەش لەئەنجامی زەبرێکی توونـد و خێراترەوە دروست ئەبێت. وەك چەکوش، تێڵا، بۆری کەبەرسەر بکەوێت، شکاویەکە بەپارچەیی یان لەلێوارەوە بەناودا ئەچێت. لەئێکسـبەرداریدا دەرئەکەوێت، کەلە ئاستی کەللەسەرەوە داچووە.

ج ـ پارچە پارچە شکاوی (الکسر المتفتت ـ # Fragmented)

ئەگەر مرۆڤەکە لەبەرزییەکی بڵندەوە کەوتە خوارەوە، یان بەرماشێنێکی خێرا کەوت، یان چەند جارێك بەتووندی بەسەری دا کێشرا، ئەوا چەند پارچە ئێسکێك لەشکاوی شوێن زەبرەکەدا لەیەك ئەبنەوە، کەلەوانەیە هەندێکیان بەناودا بچێت.

د ـ شکاوی ئاوێتە (ـ الکسر المرکب ـ # Compound)

ئەم جۆرە شکاوییە لەهەموو جۆرەکانی تر ترسناکترە، چونکە شکاوییەکە بەهۆی برینداری پێستی سەرەوە یان ناوپۆشی ژێری، ناوچەکە ئەخاتە بەرمەترسی سووتانەوەو کێم و دوومەڵ دروست بوون و سووتانەوەی پەردەکانی مێشك.

٣ـ برینداری پەردەکانی دەماخ (جروح السحایا)

دەماخ بەپەردەیەکی سێتوێ (چین)، خول دراوە، لێرەوە بەردەوام ئەبن و پەتکە دەماریش دائەپۆشن و ئەپارێزن. ئەم چینانەش لەدەرەوە بۆ ناوەوە بریتین لە:

أ ـ تورته پەردە (الام القاسیه ـ Dura Matter)

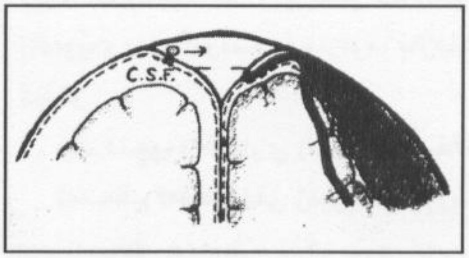

پەردەیـــەكی تـــورت و جـــیڕە و بەرگـــەی برینـداری زۆر ئـەگرێت. بـــەتووندی بـــەدیوی نـاوەوەی كەللەسـەرەوە نووســـــــاوەو وەك ناوپۆشی كەللەسەر وایە .. لەئەنجامی زەبر بەركەوتن دا:

یەك : بریندار ئەبێت:

ئەوەش دەرەنجامی شكاوییەكی وایە، كەلێواری پارچەكانی لەیـەك ترازابـن كەئـەم تورتـە پەردەیـە بریـنـدار بكـەن. ئەشـێت دووپەردەكەی ژێری بریندار بێت.

دوو: خوێنه گمۆڵ (التجمع الدموي ـ Haematoma)

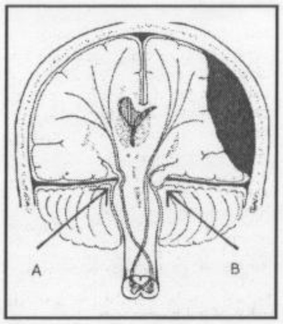

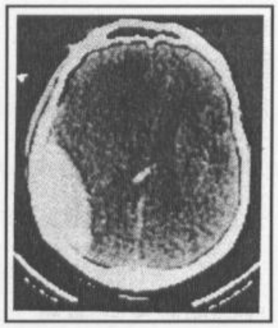

دوای شـــكانی كەللەســـەر وپچرانـــی بۆرییـــەكانی خوێـــن پـەردەكانی دەمـاخ، بەتایبـەتی (خوێنبـەری پـەردەیی ناوەراسـت ـ Middle Meningeal artery) خوێـن لـەنێوان كەللەسـەرو تورتـە پەردەدا كۆئەبێتەوە ((خوێنەگمۆڵی دەرتورتە پەردە ـ Extradural

Haematoma) هـەندێك جـار پـاش زەبـری سـەر بێشـكاوی كەللەسەر، بۆرییەكانی خوێن بریندار ئەبن و ئەم خوێنە گمۆڵە دروست ئەبێت. بەتایبەتی وەك لەساوادا كە كەللەسەر نەرمە، یان دەرەنجامی شێواوی مەیینی خوێن یان نەشتەرگەری ژێر كەللەسەر دروست ئەبێت[١٣٣].

لەبەر ئەوەی كەللەسەر رەق وداخراوە، لەماوەیەكی كەم دا (تانیوكاژێر) خوێنە گمۆڵ ئەتوانێت هەندێك شوێنی گرنگی وەك (لاسكی مێشك ـ ساق الدماخ) ، بپەسێرێت و كاری مێشك بشێوێنێت و برینداره‌كه بكوژێت[١٣٤].

ئەم خوێنە گمۆڵە، هۆشی بریندارەكە ئەشێوێنێت، وەك سەرخۆشی لێ ئەكات و لەوانەیە بەسەرخۆش بدرێتە قەڵەم. وردە وردە لەگەڵ زۆربوونی خوێنرێژییەكەو گەورەبوونی خوێنەگمۆڵەكەدا، بێ هۆش ئەبێت و هەناسەو لێدانی دڵ و پەستانی خوێنی ئەشێوێنێت و ئەمرێت.

هەندێك جار ئەم خوێنە گمۆڵە لەژێر تورتە پەردە، واتە لەنێوان ئەمویەردەی تۆری جاڵجاڵۆكەیی دا كۆئەبێتەوە. ئەمەش لەتەقینی خوێنبەرۆچكە، بەهۆی فشاری خوێن یان زەبری سەرەوە رووئەدات. هەندێك جار لەئەنجامی تەقینی گۆپكە بۆری خوێن (الام الدم ـ Berry Aneurysm)ـەوەیە.

لەزەبری سەردا، خوێن بەربوون و كۆبوونەوەكەی لەوبەرەوەیە. واتە ئەگەر زەبرەكە بەر لاتەنیشتی راستی كەللەسەر كەوت وا خوێنرێزیو خوێنە گمۆڵەكە لەلای چەپ دا ئەبێت. مەرج نییە ئەم خوێنە گمۆڵە هەمیشە شكاوی كەللەو دڕاوی تورتە پەردەی لەگەڵدا بێت. گەرچی لەنیوەی راستی جارەكان دا ئەمانەی لەگەڵدایە.

گەر خوێنەگمۆڵەکە پچکۆلە بوو، لەوانەیە هیچ نیشانەیەکی لەگەڵدا نەبێت.

یان ئەگەر خوێنڕێژی‌یەکە لەسەرخۆ بوو، ئەوا دەمو دەست نەخۆشەکە ناکوژێت، بەڵکو لەوانەیە دواتر کە ئەگاتە قەبارەیەکی ترسناک، بیکوژێت.

گەرکوشندە بێت، لێدانی دڵ کەم ئەکاتەوە، فشاری خوێن دەرئەکەوێت و هۆشی ئەشێوێ و ئەڕشێتەوە و بیبیلەی چاوێکی فراوان ئەبێت، پاشان پلەی گەرمی لەش بەرزئەبێتەوە، ئارەق ئەکاتەوەو هەناسەی ئەشێوێت و لەکۆتایی‌دا گەرپێ نەزانرا بریندارەکە ئەکوژێت.

٢ـ پەردەی تۆڕە جاڵجاڵۆکەیی (العنكبوتية ـ Arachnoid Matter)

پەردەیەکی لاوازە، وەك تۆڕی جاڵجاڵۆکە، تیسکی بەیەك دا چووەو ئەو بۆری خوێنانەی پیا تێ‌ئەپەڕێت کەلە تورتە پەردەوە ئەگەنە نەرمە پەردە. ژێرئەم چینە پڕە لە شلەی (مێشك ـ پەتکە دەماری ش. م. پ ـ S.C. F).

گەرچی زەبری سەر توندیش نەبێت، لەزۆربەی‌دا خوێنڕێژی لەژێر ئەم پەردەیەدا رووئەدات. هەندێك جار خوێنەگمولەکە تەنکەو بڵاوەو لەوانەیە هەموو سەرڕووی مێشك بگرێتەوە، وەك کەسەر بەر شتێك ئەکەوێت یان بۆکسێك، تێلایەك بەرسەر بکەوێت یان کەسەر بەتووندی بەپێش و پاش دا بێت و بچێت. یان لەکاتی بەنج و نەشتەرگەری رووئەدات. ئەگەر ئەم خوێنڕێژی‌یە لە بنکی دەماخەوە بوو، ئەوا ترسناکەو لەوانەیە بریندارەکە بکوژێت. بەڵام لەکاتی شکاوی کراوە (ئاوێتە) و زەبری تورتەپەردەو کوترانی مێشك دا؛ خوێنڕێژی لە زگۆڵەکانی مێشك (Cerebral Ventricle)

ەوە، خوێنە گمۆڵەکە، تێکەڵ بەشلەی (ش. م . پ. SCF) ئەبێت و زۆر زووتر هۆش ئەشێوێنێت و برینداره‌کە ئەکوژێت.

٣ـ نەرمە پەردە (الام الحنونة ـ Pia Matter)

پەردەیەکی نەرمە. سەرڕووی هەموو دەماخ دائەپۆشێت و بەتووندی پێوەی ئەنووسێت.

٤ـ برینداری مێشك (جرح الدماخ ـ Brain Injury)

لەزەبری سەردا؛ بێشکاوی کەللەسەریش، ئەشێت پەردەکانی مێشك بدڕێت یان دەماخ برینداربێت و بکوترێت. بەپێچەوانەشەوە ئەشێت لەهەموو جۆرە برینداری‌یەکانی پێستەسەر، کەللە، پەردەکانی دەماخ دا مێشك بێوەی و بێزیان دەرچێت. زیانەکانی دەماخ بەم شێوەیەیە:

١ـ خوێنڕێزی:هەرناوچەیەکی دەماخ بکوترێت، لەوانەیە بۆریەکانی خوێن بریندار بن و خوێنی لێ بێت. بەمە خوێنە گمۆڵ لەناومێشکدا دروست ئەبێت. بەتایبەتی لەبەشی سەرەوەی لاتەنیشت و لووی لاتەنیشت، لووی ناوچەوان دا ڕووئەدات. ئەم خوێنە گمۆڵانە، ئەشێت بتەقنە ناو زگۆڵەکانی مێشك و ببنە هۆی خوێنڕێزی ژێر پەردەی جاڵجاڵۆکەیی (النزف تحت العنكبوتيه).

٢ـ کوترانی دەماخ: ناوچەیەکی دەماخ لەشێوەی (قوچەك) دا ئەکوترێت. بنکەی قوچەکەکە لەدەرو لوتکەکەی بەرەو قوڵایی دەماخە.

٣ـ لەیەك پچڕانی شانەکانی دەماخ: بەدەگمەن ئەبینرێت، بەتایبەتی لەساوای شیرە خۆری خوارشەش مانگی، لەم برینداری‌یەدا (توێکڵ ـ القشره) ی دەماخ لەدەماخ جیا ئەبێتەوە

٥ـ زیانی کەللە دەمارەکان: لەبەردووری درێژی ئەم دەمارانە و هاتنە دەرەوەیان بەکونی ئێسقان یان بەناو ئێسقان دا؛ ئەشێت لەزۆر شوێن دا بریندار بن یان بکوترێن. وەك لە (ناوك) ـەکانیان

بەهۆی خوێنرێژی یان تەقینی بۆری خوێن نزیك ناوکەکانیان، یان شکانی ئەو کون و ئێسقانانەی پیاتیٚ ئەپەڕن.

پەڕە و پەردەی گویٚ:

بەئامێری تیژ، لەوانەیە پەڕەی گویٚ بریندار بێت، یان پارچەیەکی لیٚ ببێتەوە. یان لەبرینداری‌یەکانی لاجانگ دا، بەتووندی بریندار بێت. لەگەڵ کەوتن و خشان دا پەڕەی گویٚ ئەڕوشێت.

پەردەی گویٚ: بەهۆی بۆری ئوستاکی‌یەوە، هاوسەنگی پەستانی هەوا لەنێوان دیوی دەرەوەی و دیوی ناوەوەی پەردەی گویٚدا ڕائەگیرێت. هەرشتێك ئەم هاوسەنگی پەستانی هەوایە لەنگ بکات وەك دەنگی زۆر بەرزی وەك تەقینەوە، ئەوا پەردەکە ئەدرێت.

بەمە برینداره‌کە یەکجاری یان تاچاکبوونەوەی دڕاوی‌یەکەی، کەڕئەبێت. تەقینی پەردەی گویٚ، هەندێك جار لەجیٚچوونی ئێسکۆکەکانی ناوگویٚی ناوەڕاست و ئامێری گویٚی ناوەوەی لەگەڵدا ئەبێت. تەقینی پەردەی گویٚ، خوێنی لیٚ دێت. بەلاٚم گەر خوێنرێژی‌یەکەی زۆر بوو یان نەئەمەیی، ئەوا نیشانەی ئەوەیە ناوچەی ناوەڕاستی کەللەسەر لەبنکەوە یان لەلاوە شکاوە و تورتە پەردەو جاڵجاڵۆکەیی دڕاوەو شلەی (ش. م. پ) ئەگاتە گویٚ و ئەوخوێنە تێکەڵەی ئەو شلەیەو خوێنی برینداری‌یەکەیە، بۆیە نامەێت.

چاو: لەبرینداری‌یە راستەوخۆکانی چاودا؛ ئەشێت (پەرگلێنە ـ القرنیه ـ Cornea) بریندار بێت یان (هاوێنە ـ العدسە ـ Lens) بخزێت. یان تۆڕەی چاو (الشبکیه ـ Retina) جیاببێتەوە. ئەشێت شلەکانی ناوچاو خوێناوی بن، ئەمانەش ئەبنە هۆی کوێر بوونی یەکجاری یان کاتی.

شین بوونەوەی دەوری چاوو پێڵو نیشانەی زەبری راستەوخۆو شکاوی ناوچەی پێشەوەی کەللەسەرن.

لووت: بەپێی توندی زەبرەکە، ئەشێت تەنیا هەڵئاوسێت یان سوور بێتەوە. ئەگەر زەبرەکە زۆر بوو ئەوا ئێسك و کرکراگەکەی ئەشکێت.

سنگ: پەراسووی منال نەرمە، لەگەڵ تەمەن دا رەق ئەبن. لەپێگەیشتوودا کرکراگەکانی پەراسوو ئەبن بەئێسك.

هەموو جۆرە برینداری‌یەك لەدیواری سنگ دا رووئەدات و ئەشێت ئەم برینداری‌یە بگاتە پەردەی سی‌یەکان، سی‌یەکان، دڵ، بۆری سورێنچك، بۆری هەوا، یان بۆری‌یە گەورەکانی خوێن.

سك: ماسولکەکانی دیواری سك هێندە بەهێزن، ئەتوانن هێزی زۆر زەبری وەك بۆکس، دار، ئاسن، پاژنەو شەق هەڵمشتن. بەلام ئەشێت ئەم زەبرانە ببنە هۆی تەقینی جگەر، سپڵ، گورچیلە یان یەکێك لەهەناوە ناوبۆشەکان.

لەکەوتن دا، لەوانەیە بڕبڕەکان بەتایبەتی دوابڕبڕەی سنگ و یەکەم بڕبڕەی ناوقەد بشکێت یان بەزۆری ئەتەپێت (Compressed #) و هەندێك جار زیان بەپەتکە دەمار ئەگەیەنێت.

لەکەوتن دا ئێسکی (ئەستێلك ـ الحوض ـ Pelvis) ئەشکێت، ئێسکی بەرمووسەلان (عظم العانة ـ Pubic bone) کەشکا، ئەوا میزەجۆ (الاحلیل ـ Urethra) و میزەڵدان ئەدرێنێت.

مل: مل بەناوچەیەکی ترسناك دائەنرێت. وەك ئەزانن بۆری گەورەی خوێن و بۆری هەوا، بۆری خواردن و زۆر دەماری تیایە.

ئامێرێکی بڕەر ئەتوانێت شلەشانەکانی مل ببڕێت و بگاتە بڕبڕەکانی. ئەگەر خوێن هێنەرە گەورەکان بریندار بوون، ئەشێت هەوایان تێبچێت و نەخۆشەکە بە دەمەوانەی هەوا بمرێت.

ئەگەر بۆری هەواو گەروو (ژووری دەنگ ـ الحنجرە) بریندار بوو، ئەشێت نەخۆشەکە بەخوێنڕێزی ئەم بۆریانە بخنکێت، هەرچۆن لەئەنجامی شکانی کرکڕاگەکانی بۆری هەواوە ئەشێت بخنکێت.

بڕبڕەکانی مل، بەتووند نوشتانەوەی مل ئەشکێن یان لەجێ ئەچن، و ئەشێت ببنە هۆی برینداربوونی پەتکە دەمار (النخاع الشوکی) و مردن.

رووداوەکانی هۆکانی گواستنەوە

جاران هۆی گواستنەوە ئاژەڵی بەرزە بوو، مرۆڤ یا لەسەرپشتی ئەکەوتە خوارەوە یان فڕێی ئەدا یان شۆق یان جووتەی لێ ئەدا یان گازی لەمرۆڤ ئەگرت. بەڵام ئەمڕۆ هەموو هۆکانی گواستنەوە گەورەترو خێراترو بەبارستەترن. بەمە کەبەر مرۆڤێك ئەکەون، یان کەوەرئەگەڕێن یان بەرماشێنێکی تر ئەکەون، جگە لەمەترسی بارستەو خێرایی، مەترسی تەقینەوەو سووتانیشیان هەیەو ئەشێت پارچەیەکی لەش یان هەموو لەشی مرۆڤەکە لەژێریان دا گیر بخوات، یان بپلیشێتەوە. لەبەرئەوەی جادەو بانەکان پڕن لەماشێن، وابە درێژتر باسی رووداوەکانی ماشێن ئەکەین

بەرماشێن کەوتن:-

رێبوارێك کەبەر ماشێنێك ئەکەوێت، جگە لەبارستەو خێرایی ماشێنەکە چەند خاڵێکی تر هەن کار لەتوندی و چەشنی برینداری‌یەکان ئەکەن، وەك تەمەن (مناڵە یان مەزنە؟)، لەش ولار (لەڕەیان قەڵەوە؟).

ئەگەر رێبوارەکە مناڵبوو، ئەوا پێشی ماشێنەکە (بەرکەوتە ـ الدعامیە) کەبەرشوێنێکی بەرزی لەشی وەك ناوقەد، سنگ، سەرومل ئەکەوێت و زیانەکان زیاتر لەو ناوچانەدا ئەدەن.

بەڵام ئەگەر رێبوارەکە قەڵەو بێت، چەوری‌یەکەی وەك (کوشن) ێك زۆربەی هێزی زەبرەکە هەڵئەمشێت و زیانەکانی کەمتر ئەبێت. گەرچی لەبەر چەوری‌یەکە لەمرۆڤێکی لاواز زیاتر شین ئەبێتەوەو

خوێن زیاتر ئەزێتە ژێر پێستی. بەرماشێن کەوتن بەم قۆناغانەدا ئەڕوات:

قۆناغی یەکەم: بەرکەوتن

بەپێی ئەوبەشەی ماشێنەکە کەبەر مرۆڤەکە ئەکەوێت، ئەوبەشەی لەش ئەڕوشێنێت. لەرێبواری گەورەدا بەشی سەرەوەی ئێسکی لاق و ئەژنۆ زیان ئەبینن. ئەگەر شوفێرەکە (ئیستۆپ)ی کرد، ئەوا پێشی ماشێنەکە نزم ئەبێتەوەو بەرشوێنێکی نزمتر ئەکەوێت وەك لەوەی چاوەڕوان ئەکرێت.

قۆناغی دووەم: فڕێ دان

لەبەر کورتی و بچوکی منالْ، ماشێنەکە هەمیشە بەرەو پێشەوە فڕێیان ئەدات. لەمرۆڤی گەورەدا، لەبەرئەوەی (بەرکەوتە) ی ماشێنەکە بەر ئەژنۆ یان لاق ئەکەوێت، مرۆڤەکە هەڵئەداتە سەر (بۆنیت) ی ماشێنەکە، لەم بارەش دا ئەشێت سەری بەر جامی پێشەوە یان سەربانی ماشێنەکە بکەوێت، یان گەر بەتووندی لێ‌ی‌دا، ئەوا لەسەر (بۆنیت)ـەکەوە هەڵی ئەداتە پشت ماشێنەکە.

قۆناغی سێیەم: پاش فڕێدان(١٣٥)

لەم قۆناغەدا یەکێك لەمانەی خوارەوە روو ئەدات:

- تایەی ماشێنەکە بەسەر رێبوارەکەدا ئەڕوات.
- لێدراوەکە (رێبوارەکە) بەدوای خۆی‌دا رائەکێشێت.
- لێدراوەکە فڕێ ئەداتە ناو ئاو یان لەبەرزاییەکەوە تل ئەبێتەوە، بەهۆی کەوتنەکەوە بریندار ئەبێت یان ئەمرێت.

شوێن تایە لەسەرپشت بەشێوەی رووشان و کوتران دەرئەکەوێت، ژێر پێست مۆر ئەبێتەوەو خوێنی تێ‌ئەزێت

گەربەدوای خۆی‌دا رایکێشا، لەش ئەڕوشێت، ئەکوترێت، پێست و گۆشت دائەماڵرێت.

لەکەوتنە خوارەوەدا هەموو جۆرە زیانێکی پێئەکەوێت.

لەئەنجام دا، ئێسقان ئەشکێت، هەناو ئەتەقێت، خوێن ئەرژێت.

بەریەك کەوتن و وەرگەڕان:

هەندێك جار دوو ماشێن رووبەروو بەیەك دا ئەکێشن. بەمەش سواربووەکان بەرەو پێشەوە ئەترازێن و فڕێ ئەدرێن. بەلام گەر لەدواوە ماشێنێکی تر لێیدا ئەوا بەتووندی سواربووەکان بەرەو دواوە ئەشکێنەوە، بەمە ئەشێت ملیان بشکێت یان لەجێ بچێت. سنگی شۆفێرەکە بەر (سوکان)ەکە ئەکەوێت. هەندێك جار بەر مل و کاکیلەی خوارەوە ئەکەوێت و زیانیان پێ ئەگەیەنێت. ئەشێت کەجامی پێشەوەی ماشێنەکە بشکێت و ورد بێت و دەم و چاو بریندار بکات. ئەگەر سەر و دەموچاو بەرجامەکە کەوت و نەشکا، ئەشێت لووت و ناوچەوان بشکێت یان بریندار بێت. ئەگەر بەریەك کەوتنەکە توونـد بوو، ئەوا کەللەسەر ئەشکێت و زیان بەدەماخ و پەردەکانی ئەگات.

(دەشبۆل)ی ماشێنەکە سەر ئەژنۆکان ئەڕوشێنێت، بریندار ئەکات، لەوانەیە سابوونەی ئەژنۆ بشکێنێت، ئەژنۆ بشکێت یان بەرەودوا لەجێی ببات. یان ببێتە هۆی دەرچوونی سەری ئێسکی ران و بەناو ئێسکی سێبەندەدا لەجێی ببات[١٣٦]

ئەگەر بەیەکداکێشانەکە زۆر توونـد بوو کەمەکینەکەی بێنێتە دواوە بۆ شوێنی دانیشتنی پێشەوە، ئەوا لاق ئەشکێت.

ئەگەر شۆفێرەکە ئیستۆپ بکات، ئەوا شوێن پێی ئیستۆپەکە لە ژێرپێلاوەکەی دەرئەکەوێت. بەمە شوفێرەکە ئەناسرێتەوە، هەروەها ئەوەش دەرئەکەوێت کەئیستۆپی کردووە یان نەی کردووە.

لەڕووداوی ماشێنی بارهەڵگرو شەمەندەفەردا، هەمان ئەم زیانانە ڕووئەدەن، بەڵام لەبەرئەوەی بارستەو خێراییەکەیان زیاترە، ئەوا زیانەکانیان گەورەتر ئەبێت. یان بەشێکی لەشی سواربووەکان ئەکەوێتە ژێر قورسایی بەشێکی ئەم بارستە ئاسنانە.

زیانی هۆکارە سروشتی‌یەکان

مەبەستمان لەهۆکاری سروشتی؛ گەرمی و ساردی و هەورە بروسکە و تەوژمی ئەلەتریکە

زیانەکانی گەرمی:

زیانەکانی گەرمی لەسەر چەند خاڵێك بەندن

١- تەمەن

٢- توندیی گەرمی‌یەکە

٣- رووبەری بەرکەوتنی لەش بەگەرمی‌یەکەوە

٤- وشك بێ یان تەڕ (گەرمی وشك یان گەرمی تەڕ)

٥- کاتو درێژی بەریەك کەوتنەکە

بۆنموونە: ساواو پیر کەمتر بەرگەی گەرمی ئەگرن، تاگەرمی‌یەکە توندتر بێت، بەکاتێکی کەمتر، زیانێکی زۆرتر ئەدات، وەك (٥-٦کاژێر) مان ئەوێت تا گەرمی (٤٤) پلەی سەدی ئەوزیانە بدات کە (٦٥) پلەی سەدی لە (٢) چرکەدا ئەیدات[١٣٧].

خۆربردن: بریتی‌یە لە لەش خاوبوونەوەو بورانەوە بەهۆی تینی خۆرەوە[١٣٩] لەم بارەدا، ئارەق کردنەوە ئەوەستێت، بەردەوام پلەی گەرمای لەش بەرز ئەبێتەوە (مەڵبەندی رێکخستنی گەرما) لەمێشك دا سست ئەکات و گەرمای لەش بە بەردەوامی بەرز ئەبێتەوە، بەمەش (٤٠٪) یان ئەمرن، بەڵام ئەگەر گەرمی‌یەکە لە (٤٣,٣) پلەی سەدی تێپەڕی ئەوا لە (٨٠٪) یان ئەمرن[١٤٠]

ئەگەر مرۆڤێك لەناوچەیەکی ساردەوە یان فێرە سێبەر، توشی خۆرەتاو یان هەوایەکی گەرم بوو، لەبەرئەوەی رانەهاتووە، زووتر و زۆرتر زیانی لێ ئەکەوێت.

بێگومان، ئەم خۆربردنە لەهاوین دا ئەبێت، بەتایبەتی لەوانەی کە لەبەر بەرەڵایی و خۆرەتاودا کارئەکەن و ماندوو ئەبن. لەسەرەتادا مرۆڤەکە ئەیەشێت، سەری گێژ ئەبێت، تای لێ دێت، وڕێنە ئەکات، تاوای لێ دێت مت ئەبێت، لێدانی دڵ خێرا ئەبێت، کەمێك پەستانی خوێن بەرز ئەبێتەوە، پێست وشك ئەبێت و سوور هەڵئەگەڕێت، گەر مرۆڤەکە لەو گەرمایەدا، بەوشێوەیە مایەوە، ئەوا ئەمرێت.

پاش توێکاری لاشە، گەرچی لەهەندێك لاشەی خۆربردوودا کەمێك مێشك ئەئاوسێت، بەڵام هیچ نیشانەیەکی تایبەت بەخۆر بردنەکە نابینرێت.

سووتاوی: بریتی‌یە لەو برینەی کەشانەکان بەهەڵقرچاندن تێك ئەشکێنێ. لەوڵاتی ئێمەدا، هۆی گەرم کردنەوەو ئاش لێ نان ئاگری کراوەیە، وەك مقەڵی، سۆپای دارو نەوت و گاز، سۆپای بیلادی و (علا ء الدین). هەروەها (گەرماوی) تونداڕمان هەیە بەدارو نەوت دائەخرێت، لەزستان دا سووتان زیاتر ڕووئەدات. زۆربەی سووتاوی‌یەکان (بەڕێکەوت)ەو زۆر جار خانمان بەسووتان خۆیان ئەکوژن.

لەکۆڕەوەکەی ساڵی (١٩٩١ ز)دا چەند پیرەژنێك بینران، کە بەهۆی ئەوەی نەوت ڕژابووە ژێریان و ماوەیەکی درێژ لەبەر بارودۆخی کۆڕەوەکە تیایدا مابوونەوە، زۆربەی لەشیان سووتابوو. بڵقی کردبوو، زۆر بەئازار بوو، پێستی هەڵدابوو، زۆربەیان بەسووتاوی‌یەکەیان مردن. سووتاوی زۆرجۆی هەیە، بۆنمونە لەنەشتەرگەری نوێدا بەم شێوەیە پۆلێن ئەکرێت:

١- سووتاوی رووکار، کەتەنیا سەرتوێژی پێست ئەگرێتەوە.

٢- سووتاوی سەراپایی، کەسەرتوێژ، توێژ ئەگرێتەوە.

لەپۆلێن کردنێکی تردا:

پلەی یەك: سووتانی رووکاری سەرتوێژ

پلەی دوو: سووتانی سەرتوێژ و توێژ

پلەی سێ: سووتاوی چەوری ژێر پێستیش ئەگرێتەوە

هەروەها بەم جۆرەش پۆلێن ئەکرێت:

پلەی یەك: سوور بوونەوە وەك خۆربردن

پلەی دوو: پێست بڵق ئەکات

پلەی سێ: سووتاوییەکە هەموو پێست ئەگرێتەوە

پلەی چوار: پێست هەڵئەقرچێت و وەك چەرمی لێ دێت

پلەی پێنج: ژێر پێست ئەسووتێت

پلەی شەش: هەموو شانەکانی ئەوبەشە سووتاوە ئەبێت بەخەڵوز[١٤١].

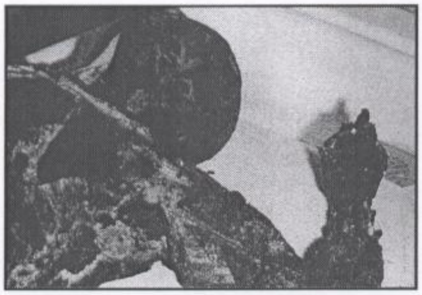

پلەی (چوار – شەش) چەند جوداگانەیەکی هەیە؛

١ـ قڵیشانی پێست: هەڵمی گەرمی ژێر پێست، لەژێرەوە زۆر لەپێستەکە ئەکات و ئەیقڵیشێنێت. زۆر جار بەهەڵە بەبرینداری ئەدرێتە قەڵەم.

٢ـ شکاوی: وەك تەقینی کەللە سەر: هەڵمی گەرمی مێشکە سووتاوەکە، بەتایبەتی لەپیردا، کەللەسەر ئەتەقێنێت.

ئێسکەدرێژەکان بەدوو هۆکار ئەشکێن:

أ ـ هەڵمی گەرمی ناوەکەی

ب ـ هەڵقرچانی ماسولکەکان

ئەم شکاوییانەش بەوە لە شکاوی پێش سووتانەکە جیا ئەکرێنەوە، کەقەراغی شکاوییەکە، هیچ (زیندە چالاکی) یەکی تیانابینرێت.

هەندێك جار بۆچەواشەکردنی لایەنە بەرپرسەکان، پاش کوشتنی نێچیرەکە، تاوانکار لاشەکە ئەسووتێنێت، تاهەندێك جار ئەبێت بەخەڵوز. چۆن بتوانین ئەم سووتاوی دوای مردنە لەسووتاوی پێش مردن (یان هۆی مردن) جیابکەینەوە:

بۆئەم جیاکارییە، بالەم خشتەیەی خوارەوە بڕوانین:

زنجیرە	نیشانەکان	سووتان بەزیندوویی	سووتان بەمردوویی
١	گەردیلەی کاربۆن لەسەر ناوپۆشی بۆرییەکانی هەوا.	ئەبینرێت	نابینرێت
٢	هێندی (کاربۆن مۆنۆکساید) لەهەوای ناو سیکڵدانۆچکەکان دا[١٤٢]	بەرزە	ئاساییە
٣	ڕەنگی هەناو	پەمەییە	ئاساییە
٤	پرۆتینی ناو بڵقەکان	بەرزە، زۆرە	کەمە
٥	سووربوونەوەی قەراغ سووتاوییەکە[١٤٣]	ئەبینرێت	نابینرێت
٦	زیندەچالاکی قەراغ سووتاوییەکە	ئەبینرێت	نابینرێت

ئـەبێت ئـەوەش بڵێـین؛ کەسـووتان گـەرچی بگاتـە خـەڵوز، ناتوانێت زیانی ئامێرێکی تر کەلەهەناو درابێت، بشارێتەوە.

گـەر زۆربـەی سـووتاوییەکەش بووبێـت بەخـەڵوز، لەقـەراغی سووتاوییەکەی کەنەبووە بە خـەڵوز، بەدوای (زیندەچـالاکی) دا ئەگەڕێین.

ماکی سووتاوی:

١ـ لێدان (الصدمة ـ Shock): بەهۆی ئازاری سووتاوییەکەوە.

٢ـ لێدانی ناوەندی: بەهۆی لەدەست دانی زەرداوی خوێـن و شلەی لەشەوە.

٣ـ ژەهراوی بوون: پاش هەڵمژینی پاشەڕۆی سووتاندنەکە.

٤ـ سووتانەوە: سووتاوییەکە ئەسووتێتەوەو بەلەش دا بڵاو ئەبێتەوە.

٥ـ ناهاوسەنگی ئاووخوێی لەش.

٦ـ تیژە سستیی گورچیلە: بەهۆی دابەزینی پەستانی خوێن و کەم بوونەوەی شلەی لەش و زەرداوی خوێن.

٧ـ لەکۆئەندامی هەرس دا: هەوی تیژی دوانزەگرێ (Curling Ulcer) و کشانی گەدە (Dilatation of Stomach) وخوێـنڕێزی ریخۆڵەکان .

٨ـ ئاوسانو گیرانی ڕاڕەوی هەناسە: بەهۆی هەڵمژینی هەڵم و هەوای گەرم[١٤٤]

سووتانی ئەلەکتریکی؛ گرتن؛ هەورە بروسکە

کاریگەری عەلەتریك لەسەر سێخاڵ بەندە:

١ـ tووندیی تەوژم = واتە ئەمپێری

٢ـ توانای تەوژم = ڤۆڵتی

٣ـ بەرگری = ئۆمەکەی

لەم هاوکێشەیەوە بۆمان دەرئەکەوێت کە

توونديی تەوژم - توانای تەوژم[١٤٥]

بەرگری

توندیی تەوژم، گرنگترین هۆکارە لەدیاری کردنی کاریگەری[١٤٦] تەوژمی عەلەتریك.

بۆنمونە:

بەیەك ئەمپێر هەست بەتەوژمی عەلەتریك ئەکرێت.

بەبیست = ماسولکەکان بەئازارەوە کرژ ئەبن.

بەشەست = ترسناکە

بەسەد = کوشندەیە[١٤٧]

چەند هۆکارێکی تر هەیە کە کار لە کاریگەری تەوژمە ئەلەکتریکەکە ئەکات:

١- رووبەرِوی ئەو بەشەی بەر تەوژمەکە ئەکەوێت.

٢. بەرگری لەش یان ئەوبەشەی لەش.

٣- گەیەنەرێك بەزەوی (وەك دەستی تەڕ، یان قاچی رووت).

٤- کاتو درێژی بەریەك کەوتنەکە.

تارووبەری ناوچەکە فراوانتر بێت، کاریگەرییەکەی کەمتر ئەبێتەوە. سوود لەمە وەرگیراوە لەدروستکردنی سووتێنەر (Cautery) کەسەرێکی عەلەتریکەکە بەهۆی رووبەرێکی فراوانەوە بەرلەش ئەخرێت، تاسەرەکەی تر لە ناوچەیەکی بچوکدا، بەتەوژمێکی بەرز، ناوچەیەکی بچوك بسووتێنێت.

تا بەرگری ناوچەکە زیاتر بێت، کاریگەرییەکە کەم ئەبێتەوە

بۆ نموونە:

بەرگری پێستی لەپی کرێکارێك، ئەگاتە چەند ملیۆن (ئۆم) ێك، بەڵام گەر ئەم دەستە تەڕ بکرێت، ئەوا بەرگرییەکە ئەبێت بە (چەند- دە) ئۆمێك.

زیانەکانی تەوژمی عەلەتریك:

١ـ ئەشێت تەنیا پیاچوون و دەرچوونە برینی هەبێت، لەناوەوە زیانی نەدابێت.

٢ـ ئەشێت کار لەدڵ بکات، لێدانی زکۆڵە بشێوێت، مرۆڤەکە بکوژێت و هیچ نیشانەیەك لەسەر پێست بەجێ نەهێڵێت.

٣ـ ئەشێت ماسولکەکانی هەناسەدان ئیفلیج بکات و هەناسە بوەستێنێت و مرۆڤەکە بکوژێت.

٤ـ ئەشێت بەرسەر بکەوێت، کۆئەندامی دەمار بشێوێنێت.

٥ـ دواتر ئەشێت خوێنڕێزی بکات و مرۆڤەکە بکوژێت(١٤٨)

٦ـ پاشتر، ئەبێتە هۆی (زووشت لەبیرچوونەوەی پێش وەخت) کوێر بوون، ئاوی رەشی چاو، نەدوویی و گۆڕانی هەڵس و کەوتی مرۆڤەکە(١٤٨)

سووتانی عەلەتریکی:

ناوچەیەکی رەنگ هەڵبزرکاوی، قڵیشاوە قەراغەکانی رەقە، هەندێك جار بڵقی لەدەور ئەبینرێت. دەورەکەی سوور ئەبێتەوە.

ئەمەش ئەشێت لەشوێنی چوونە ژوورەوەو چوونە دەرەوەی تەوژمەکەدا دروست ئەبێت. زۆر جار ئەم سووتاویانە خڕ یان هێلکەیین، وشك و رەقن. ئەشێت، هێندێك لە کانزای تواوەی ئامێرە عەلەتریکی‌یەکەی تیا بەجێ بمێنێت. هەر ئەمەیە کە پیاچوونە برین لەدەرچوونە برین جیا ئەکاتەوە.

گەرتووندی تەوژم زۆر بێت، ئەوا برینەکە رەنگی کانزا گەیەنەرەکە، ئەگرێت، وەك ئەوەی (شین ئەگەر مس بێت) یان (رەش ئەگەر ئاسن بێت).

زۆر گرنگە کەئەم دوو برینە (پیاچوون و دەرچوون) بدۆزینەوەو بناسینەوە، بۆ نموونە: ئەگەر بەسەردا رۆیشت،

مەڵبەندەکانی مێشك ئیفلیج ئەکات. گەر بەسنگدا ڕۆیشت، لێدانی دڵ ئەشێوێنێت یان ئەوەستێنێت.

لەتوێکاری لاشەدا: خوێنەکە هەر شلەو هەندێك پنتە خوێنڕێژی لەچاو، دڵ و سی‌یەکاندا ئەبینرێت.

بەرهەوره بروسکە کەوتن:

هەوره بروسکە، بارگەیەکی عەلەتریکی جێگر یان تەوژمێکی راستەوخۆی زۆر توونده، لەهەوادا دروست ئەبێت و بەهۆی گەیەنەرێکەوە لەزەوی‌دا بەتاڵ ئەبێتەوە.

مووی لەش ئەسووتێت، موولوولەکانی خوێن، فراوان ئەبن. بەمە پێستی سنگ و ئانیشکەکان (هێڵ هێڵ وەك رەگی درەخت) ی لەسەر دەرئەکەوێت. لەوانەیە هەوره بروسکەکە جل‌وبەرگی قوربانی‌یەکە بدڕێنێت. هەرشتێك لە دەست دا بێت (وەك چەتر یان چەك) ئەشکێت بێ ئەوەی پێستەسەر سووتابێت مووی سەر ئەسووتێت، وەك ئەوەی کەتاشرابێت،.

هەر کانزایەکی پێ بێت، وەك دراو، کلیل، چاویلکە ئەتوێتەوە و ئەبن بە موگناتیس[150]. دەرچوونە برین لەپێ‌دا ئەبینرێت و لەدەرچوونە برینی سووتاوی عەلەتریکی ئەچێت. برینداری‌یەکانیش هەروەك سووتاوی عەلەتریکی وایە بەڵام توندتر و هەندێك جار سی‌یەکان یان هەناوێکی تر لەشوێنی خۆی هەڵئەتەکێت یان هەناوەکە ئەتەقێنێت یان ئێسك ئەشکێت.

سووتاوی‌یەکانی تر

سووتاوی تیشك:

١ــ تیشکی سەروبنەوشەیی: وەك بەخۆرسووتاندن ئەگەر ماوەیەکی دوورو درێژ بەرچاو بکەوێت، مرۆڤەکە کوێر ئەبێت.

٢ـ ئێکسبەرداری: خانەکان تێك ئەشکێن، بۆری خوێن بریندار ئەبێت، ناوچە سووتاوەکان زۆر لەسەر خۆ سارێژ ئەبنەوە.

پەڵەیان لەشوێن بەجێئەمێنێت، لەئەنجامدا ڕێخۆش ئەکەن بۆ شێرپەنجەی پێست.

٣- تەقینەوەناوکی‌یەکان:

ئەبنە هۆی سووتاوی‌یەکی قورس، مرۆڤەکە بریندار ئەبێت، ئێسکەکانی ئەشکێت جگە لەوەی زیانە باسکراوەکانی ئێکسبەرداری بەچەشنێکی قورستر لێ دەرئەکەوێت.

سەرماو رەق بوونەوە:

سەرما وەك گەرمی، لەپلەیەکی دیاریکراودا، کارلە هەربەشێکی لەش و لەهەموو لەش ئەکات. سەرمای خوار (٢٨ پلەی سەدی) ترسناکە. ئەمەش بێگومان لەرۆژە ساردەکانی زستاندا زیاترە، پەلەکان و لووت و پەرەی گوێ ئەگرێتەوە، بەتایبەتی ئەوانەی ماوەیەکی دوورو درێژ لەسەرمادا ئەمێننەوە[١٥١] وەك پێشمەرگەو سەرباز و راوچی.

سەرما وەك گەرما دووجۆری هەیە، وشکە سەرما، سەرمای تەڕ، بەهەردووکیان ئەبنە هۆی خاوبوونەوەی[١٥٢] سووڕی خوێن، برینداری بۆریەکانی خوێن، شلە دەڵاندن، هەڵئاوسان، خوێن خەستتر ئەبێتەوە و سووڕی خوێن لەوبەشەدا یان سست ئەبێت یان ئەوەستێت و دەمارەکان بریندار ئەبن. لەسەرمای وشکدا؛ ئەو بەشە تووشی (لاڕەشە – الموات – Gangrene) ئەبێت. بەڵام لەسەرمای تەڕدا، لاکە ڕەش نابێتەوە، بەڵام کارێکی توونـد لەدەمارو بۆری‌یەکانی خوێن ئەکات[١٥٣].

لەپێشەوە، ئازارێکی توونـد ئەکەوێتە ناوچە سەرمابردووەکە، پاشان سڕئەبێت، ڕەنگی ئەبزرکێت، پاشان سوور ئەبێتەوە و هەڵئەئاوسێت، شین ئەبێتەوە، ڕەش ئەبێتەوە و پێستەکە ئەمرێت.

رەق بوونەوە:

منداڵ و پیر، کەمتر بەرگەی سەرما ئەگرن[١٥٤] . ئەگەر مرۆڤ بێجووڵە (وەك چەقینی ناو ڕێبەندان) ماوەیەکی دوورو درێژ لەناوبەفردا مایەوە، ئەوا رەق ئەبێتەوە.

لەسەرەتادا بۆری خوێنی پێست فراوان ئەبێت و پڕ ئەبێت لە خوێن، لەبەر ئەمە رەنگەکەی ئەبێت بەسوورێکی گەش، پاشتر زەرد ئەبێت، هەڵئەلەرزێت، بەڵام کەپلەی گەرماکەی دابەزی بۆ (٢٩,٦-٣٢,٦ پلەی سەدی) ئیتر لە لەرزین ئەکەوێت، لەش خاو ئەبێتەوەو هۆش ئەشێوێت، لێدانی دڵ و هەناسە و پەستانی خوێن کەم ئەبێتەوە و خەوی لێ ئەکەوێت. لەشی ساردو رەق ئەبێت. کەپلەی گەرمای لەش گەیشتە (٢٥) پلەی سەدی، پەستانی خوێن زۆر دائەبەزێت، لەم قۆناغەدا، دڵ سست ئەبێت و مرۆڤەکە ئەمرێت.

بۆ ناسینەوەو جیاکردنەوەی مرۆڤێکی رەق بووەوە، جگە لە باردودۆخی رەق بوونەوەکە، هیچ نیشانەیەکی، هۆیەکی تری مردنی پێوە دیار نییە.

بەهۆی سەرماوە دەم و چاو و شوێنە رووتەکان زەرد هەڵئەگەڕێن، دەنا لە توێکاری لاشەدا هیچ شتێك نابینرێت، کەتایبەت بێت بەرەق بوونەوە.

خنکــان و خنکــاندن

لـەتێنوارینی کارئـەندام زانیـیـەوە، ژیــان بریتیـیــە لەکۆمەڵــە چالاکیـیـەکی ئەندامـە جیاجیاکـانی لــەش، هــەندێك ئـەندام زۆر گرنگــە بــۆ ژیـــان وەك دڵ و ســـووڕی خوێـــن و مێشـــك. ئـــەم چالاکیانـەش پێویسـتیـیان بـەوزە هەیـە، وزەش پێویسـتی بـە ئۆکسجین هەیە. جا هەر هۆکارێك خانەکانی لەش لەم ئۆکسجینە بێبەش بکات، ئەوا لەدروست بوونی وزەو چالاکیـیەکانی بێبەش ئەکات.

ئەم بێئۆکسجینیـیەش کۆمەڵێك هۆی هەیە وەك:

١- کەم بوونەوەی ئۆکسجین لەشوێنەوار (وەك شوێنی تەسك و هەوابڕ).

٢- زۆربوونی هەندێك گازی وەك (کاربۆن مۆنۆکساید)، بەهۆی سووتانی ناتەواوی نەوت و بەنزین و خەڵوزو دارەوە، لەشوێنێکی داخراودا. ئەم گازەش شوێن بە ئۆکسجینی ناو خڕۆکە سوورەکان چۆڵ ئەکات.

٣- گیرانی ڕاڕەوی هەناسە، هەر لەدەم و لووتـەوە، تـاقوڕگ و قوڕقوڕاگە، بۆری هـەوا یـان پڕبوونـی سـیکڵدانۆچکەکان بەشـلە، بەمانـە هـەوا ناگاتـە دیـواری سـیکڵدانۆچکەکان و ناگاتـە خوێـن تابەسەر خانەکانی لەشدا، دابەش بکرێت.

٤- هـەندێك ژەهـری وەك "سـیانید" ئەبنـە هـۆی تێکشـکانی ئـامێری هەناســە و وزەی خانــە. گــەرچی خوێنیــش پڕبێــت لەئۆکسجین، بەڵام خانەکانی لەش سوودی لێ نابینن.

کاریگەری بێئۆکسجینی لەسەر شانەکانی لەش وەك یەك نییە، بۆ نموونە: شانەی دەمار پێش هەموو شانەکانی تر لەکارئەکەون. لەدەمارەشانەشدا، ئەوبەشانە زووتر ئەشێوێن کە فرمانەکەیان ووردترە. مێشکی مرۆڤ ئەگەر لە (٣) خولەك زیاتر ئۆکسجینی لێبڕا، ئەمرێت[١٥٥]

کاتێك خانەکان بێئۆکسجین ئەبن، وزە دروست نابێت، وزەی ڕاگرتنی پەردەی دیواری خانە نامێنێت. بەم شێوەیە (سۆدیۆم_ Na+)شوێنی (پۆتاسیۆم_ K+) ی ناو خانەکان ئەگرێتەوەو ئاوی لەگەڵدا ڕائەکێشێت و بەمە خانەکان هەڵئەئاوسن. بێگومان ئەمە پێش هەموو شانەیەکی تر لەدەمارە شانەدا ڕووئەدات، بەمە مرۆڤەکە زۆر زوو هۆشی ئەشێوێت و گەر مرۆڤەکە لەمردن ڕزگار کرا ئەم زیانە دەمارییانە هەر ئەمێنێتەوە[١٥٦].

خنکان (الاختناق - Suffocation)

بریتییە لە گیرانی بۆری هەوا یان پڕبوونەوەی بۆرییەکانی هەوا بە شلەیەك، یان بەگازێك کە نەهێڵێت ئۆکسجین بگاتە سیکڵدانۆچکەکان یان جێی ئۆکسجین لەخوێندا بگرێتەوە، بەمە خانەکان لەئۆکسجین بێبەش ئەبن.

قۆناغەکانی خنکان[١٥٧].

لەسەرەتای خنکانەوە تا مردن، مرۆڤە خنکاوەکە بەچوار قۆناغدا تێئەپەڕێت و ئەشێت خۆی یان یەکێکی تر لەهەریەکێك لەم قۆناغانەدا بووەستێت و ڕزگار بێت.

١ـ قۆناغی سەرەتایی: هەناسەدان ئەشێوێت، جارجار ئەوەستێت، بەهەنسکێك ئەگەڕێتەوە. وردە وردە (کاربۆن دایۆکساید)، لەخوێندا بەرز ئەبێتەوەو لەش شین ئەبێتەوە.

٢ــ قۆنــاغی نــاوەندی: خنکاوەکــە لنگــەفرتێی هەناســەدان ئەکات، لەش رەق ئەبێت. بیبیلە فراوان ئەبێت، لێدانی دڵ هێواش ئەبێتــەوە، پەســتانی خوێــن بــەرز ئەبێتــەوە، مرۆڤەکــە بــێ هــۆش ئەبێت.

٣ـ قۆناغی پێش کۆتایی: لــەش خــاو ئەبێتــەوە، گــوو و مــیز ئەکات بەخۆیدا، پیاو تۆواو فرێ ئەدات. لێدانی دڵ زۆر ئــەبێت و پەستانی خوێن دائەبەزێت.

٤ـ دوا قۆناغ: هەناسە ئەوەستێت، ئەوەندە نــەبێت جار جارە جوڵەیــەك لەســنگ دا ئــەبینرێت. دڵ لەچارەکــە کــازێرێکدا ئەوەستێت.

خنکاوەکــە شــین ئەبێتــەوە، چــاوی بــەچاڵ (قــوڵ) دا ئــەچێت، پێڵوەکانی هەڵئەئاوسێت. لەوانەیە زمانی لەدەمی‌یەوە دەرپەڕێتە دەرەوە، کەفێکی سپی، هەندێك جار سوورباو لەدەم‌ولووتی‌یــەوە دێتە دەرەوە.

پنتــەخوێنڕێژی (Petichea) لەســەروملدا، دەرئەکــەوێت. بەتایبەتی لەناو پێڵووپۆش (Conjuctiva) ماوەیەك ئەمێنێتەوەو نامێنێت. ئەمەش لەئەنجامی هەڵئاوسانو تــەقینی بۆریچکەکانی خوێن و بەرزبوونەوەی پەستانی خوێنــی نــاو ئــەم بۆریچکانــەوە دەرئەکەوێت. لەلاشەتوێکاری‌دا لەژێر رووپۆشی دڵ وسی‌یەکان دا ئەبینرێت و بەناوی ئەو زانایــەی کەیەکەم جار هەســتی پــێکرد، نــاونرا (تــاریدیو). جگەلــەم گۆڕانانــەی بــاس کــران، مێشــك ئەئاوســێت، ســی‌یەکان ئەئاوســێن و خوێــن بــە نەمــەییوی ئەمێنێتەوە(١٥٨).

خنکاندن (الخنق ـ Strangulation)

بەدەســت، گوریــس، یــان پارچــە کوتــاڵ، پەســتان ئەخرێتــە سەرمل، بۆری‌یەکانی هەوا دائەخرێت؛ ئەمەش جۆری زۆرە وەك:

١ـ خۆخنكاندن: مرۆڤەكە پەتێك هەڵئەخات و ملی پێوە ئەكات و كەلەملی جەڕا، بەیەكێك یان چەند خاڵێك لەمانەی خوارەوە هاوكات ئەمرێت:

١ـ پەستاوتنی خوێنهێنەرەكانی سەرومل

٢ـ پەستاوتنی وێڵەدەمار (العصب التائه ـ Vagus Nerve)

٣ـ شكان و قوپانی بۆری هەوا، یان ژووری دەنگ (قوڕقوڕاگە)..

٤ـ شكان و لەجێ‌چوونی بڕبڕەكانی مل و بریندار بوونی پەتكە دەمار.

هێڵی شوێن پەتەكە خوارەو ئەكەوێتە بەشی سەرەوەی مل، ئەشێت پێچێك یان چەند پێچێك لەمل ئاڵاندرابێت، گرێ‌كەی ئەكەوێتە لایەكی سەر، پشت گوێ‌دا؛ لەبەری شوێنی گرێكە، زۆر بەتووندی كارلەپێست و شانەكان ئەكات[١٥٩]

پنتە خوێنرێژی لە ژێر پەتەكەدا، بەڵگەیە بۆ ئەوەی كەلاشەكە بەزیندوویی خنكێنراوە، ئەشێت كە زمان‌و چاو دەرپەڕێتە دەرەوە، لەلاشە توێكاری‌دا تەنیا سوچی سەرەوەی كركراگەی قوڕقوڕاگە بەشكاوی ئەبینرێت[١٦٠].

٢ـ هەڵواسین (الاعدام ـ Hanging)

هەروەك سەرەوە وایە بەڵام وەك سزایەك مرۆڤەكە ئەخنكێنرێت[١٦١]

٣ـ تاوانە خنكاندن، (بەپەت)

وەك سەرەوە وایە، تەنیا ئەوە نەبێت، شوێن پەتەكە، ئاسۆیی‌یەو لەناوەندی ملدایە[١٦٢]، زیانێكی زیاتر لەكركراگەی قوڕقوڕاگە ئەدرێت و ئەشێت شوێن نینۆكی خنكێنراوەكە بەملی خۆیەوەببینرێت، كەهەوڵی‌داوە ملی لەپەتەكە دەربهێنێت.

٤ـ بەدەست خنكاندن.

هیچ كەسێك ناتوانێت بەدەستی خۆی خۆی بخنكێنێت. لەبەر ئەمە بەدەست خنكاندن، هەموو دەم بەتاوانی (خەڵك كوژی) دائەنرێت. لەوانەیە دەستێك یان هەردوو دەست بۆئەم خنكاندنە بەكاربهێنرێت(١٦٣). هۆی مردنەكە وەك خۆخنكاندن وایە. شوێن دەست وپەنجەكان لەسەر ملی خنكێنراوەكە، بەجێئەمێنێت. ئەگەر دەستی راست بەكارهێنرا، شوێن پەنجەگەورە لەلای راست و شوێن پەنجەكانی تر لەسەر لای چەپی خنكێنراوەكە ئەبن.

ئەگەر دەستی چەپ بەكارهات، بەپێچەوانەوە ئەبینرێت.

ئەگەر خنكێنراوەكە بەئاگابوو، بەرگری لەخۆی كردبوو، ئەوا شوێن چرنوكی خۆی بەملی یەوە دەرئەكەوێت، كەهەوڵی داوە لەوچنگە خۆی رزگار بكات. جگەلەوەی ئەگەر هێندە بەهێز بێت دەستی تاوانبار لەسەر ملی بجوڵێنێت، ئەواچەند شوێن پەنجەیەك دەرئەكەوێت.

كۆبوونەوەی خوێن لەدەوری شكاوی یەكانی ئێسكی ژێرچەنەو كركراگەی قورقوراگە، نیشانەی ئەوەیە كە مرۆڤەكە بەزیندوویی بەدەست خنكێنراوە. هەندێك جار شوێن ئەژنۆی تاوانبار لەسەر سنگی خنكێنراو دەرئەكەوێت یان پەراسووی ئەشكێنێت.

٥ـ دەمولووت گرتن: هەروەك سەرەوەیە، بەڵام شوێن لەپی دەستی تاوانبار لەسەر دەمولێوو لووتی خنكێنراوەكە جێئەمێنێت و ئەشێت رووشانی شوێن نینۆكی خۆی وەك هەوڵێك بۆخۆرزگاركردن بەدەم و چاوی یەوە دەركەوێت.

خنكانی ناوئاو:

كە مرۆڤ ئەكەوێتە ناو ئاوەوە، یان تەنیا سەری بۆ ماوەیەك لەئاودا نقوم ئەكرێت، ئەوا لەجیاتی هەوا شلە ئەچێتە ناو بۆری هەواو سیكڵدانۆچكەكان. ئەشێت تەنیا ساردو گەرمی ئاوەكە

دەماری (ویڵ) سست بکات و مرۆڤەکە بکوژێت. ئەگەر ئاوەکە سازگاربوو[١٦٤]، ئەوئاوە هەڵئەمژرێتە ناو خوێنەوەو خرۆکە سوورەکانی خوێن هەڵئەئاوسێنێت و خوێن روون ئەکاتەوە. ئەگەر ئاستی خوێی ناو خوێن پێورا ئەوا ئەبینین کەکەم ئەبێتەوە. بەڵام لەدوایی‌دا لەئەنجامی تێکشکانی خرۆکە سوورەکانی خوێنەوە (پۆتاسیۆم) لەخوێن دا بەرز ئەبێتەوە. بەڵام ئەگەر ئاوەکە سوێر بوو، ئەوا شلەی ناو خوێن رائەکێشێتە ناو سیکڵدانۆچکەکان، خوێن خەست ئەبێتەوەو ئاستی (سۆدیۆم)ی خوێن بەرز ئەکاتەوە[١٦٥]. لەئاوی سوێردا خنکاندنەکە تا نیوکاژێر دوائەکەوێت. بەڵام لەئاوی سازگاردا تەنیا لە (٢-١٥) خولەك دا، خنکاوەکە ئەمرێت.

دوور نی‌یە ئەوەی ئەکەوێتە ناو ئاوەوە؛ کەچەند جارێك لەگەڵ لنگەفرتێی خۆرزگارکردن دا سەردەرئەهێنێت، کەمێك ئاو بچێتە بۆری‌یەکانی هەوایەوە، بەمە ئەکەوێتە کۆکەیەکی توند، بەمە بۆری هەوا ئەگیرێت و هۆشی ئەشێوێت و بەقووتا ئەچێت و بەتەواوەتی ئەخنکێت، لەوانەیە تا گژوبای گەنین لاشەکە سەر ئاو ئەخات، نەبینرێتەوە.

لەبەر ئەوەی نازانرێت رووداوی خنکاندن چۆنە، ئەبێت گومان لەهەموو خنکانێکی ناو ئاو بکرێت، ئەو لاشانەی لەئاو دەرئەهێنرێن بەگشتی کۆمەڵە نیشانەیەکیان هەیە:

١ـ لاشەکە سارده وتا ماوەیەك بەساردی ئەمێنێتەوە.

٢ـ گەنینی لاشەکە بەهۆی ساردی ئاوەکەوە، دوائەکەوێت، ئەبێت پێش گەنین، بۆژەهرو شکاوی و گوللە و پارچە بگەرێین.

٣ـ بەجل‌وبەرگەکەی‌دا ئەناسرێتەوە و دوورنی‌یە جلەکانی شوێن گوللە یان چەقۆیەکی پێوە نەبێت!

پێستی لەپی دەست و پێ بەهۆی ئاوەکەوە، لە (٢٤) کاژێردا سپی ئەبێتەوەو ئەئاوسێت و چرچ و لۆچ ئەبێت. لەهەفتەیەك دا، سەرتوێژی پێست و نینۆکەکان دائەماڵرێت[١٦٦].

نیشانەکان:

١ـ کەف چڕین: کەفێکی سپی، یان پەمەیی، کەتێکەڵەی هەواو ئاو و مادەی چڵمی‌یە لـەلووت و دەمـەوە دێتـە دەرێ(١٦٧). پـاش لاشەتوێکاری لەهەموو ڕاڕەوی هەناسـەدا ئەبینرێت. ئەمەش بـە نیشـانەیەکی گرنـگ دائەنرێت، چونکە ئەوە ئەسـەلمێنێت کەبـەزیندوویی خنکاوە(١٦٨)

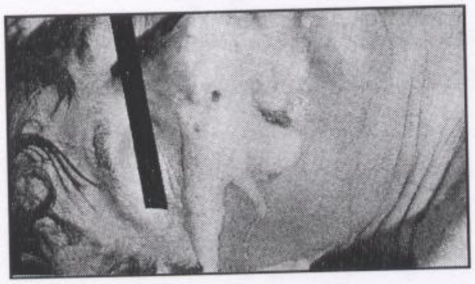

٢ـ ئاومشتی: لەکاتی لنگەفرتێی خۆرزگارکردن دا، ئەشێت چنگی بە ڕوەکێك یاشتێك دا کردبێت. کەلەدەستی‌دا ئەمێنێتەوە. ئەمەش بەڵگەیەکە بۆئەوەی کەبەزیندوویی کەوتۆتە ناوئاوەکە و پاشان خنکاوە.

٣ـ هەڵتۆقینی پێست: بەهۆی ساردی ئاوەکەوە، مووی پێست جگە لەبرۆوبرژانگ، ڕەپ ئەبێت و کەمێك سەلکەکەی هەڵئەتۆقێت. بەڵام ئەگەر مرۆڤەکە لەقـەراغ ئـاوێکی سـارد دا وەسـتابێت، بـێ ئەوەی بکەوێتە ئاوەکەوە، پێستەکەی هەمان شتی لێ دێت.

٤ـ هەڵئاوسـانی سـی‌یەکان: بـۆری هـەوا پـڕ ئـەبێت لـەئاو، سـیکڵدانۆچکەکان پڕئـەبن لـەئاو و هەڵئەئاوسـێن. ئەمـەش نیشانەیەکی چاکە، ئەوە ئەسەلمێنێت کە مرۆڤەکە بە زیندوویی کەوتۆتـە نـاو ئـاوەوەو خنکـاوە. لەلاشـەتوێکاری‌دا دەرئەکـەوێت کەسـی‌یەکان ئاوسـاون و شـوێن پەراسـووەکانی لەسـەر دەرئەکـەوێت. بەهەسـتی دەسـت وەك هـەویری لێ‌دێـت و پەڵـەی سووری لەسەر دەرئەکەوێت.

٥ـ پەڵـەی شـینی کـاڵ یـان سـووری کـاڵی بریقـەدار لـەژێر ڕووپۆشی سی‌یەکان دەرئەکەوێت.

ئەگەر منالێك کەوتە ناوئاوەوە، بەکپ کردنەوەی وێڵەدەمار یان بە گرژبوونی دەنگە ژێکان ئەمرێت، ئەوا ئاوناچێتە ناوسی‌یەکان و سی‌یەکان نائاوسێت و ئاووکەفی تیا نابینرێت(١٦٩)

فێدارو نەخۆش و سەرخۆش، بەرێکەوت لەئاوی کەمیش دا ئەخنکێن. ئەگەر مرۆڤەکە بەرووتی دۆزرایەوە یان جلی مەلەی لەبەردابوو، ئەمە نیشانەی ئەوەیە کە بەرێکەوت خنکاوە(١٧٠)

ئەگەر خنکاوەکە خۆکوژی بێت، ئەوا خۆکوژەکە گیرفانی پڕئەکات لەبەردوچەو تا قورس ببێت و سەرئاو نەکەوێت. یان دەست و قاچی ئەبەستێتەوە نەك پەشیمان بێتەوەو خۆی رزگار بکات. خۆکوژەکە هەندێك لەجل و بەرگی سەرەوەی لەووشکایی تەنیشت ئاوەکە جێئەهێڵێت و زۆر جار نووسراوێك دەربارەی خۆکوشتنەکەی بەجێ ئەهێڵێت.

بەڵام لەخنکانی بەرێکەوت دا، خنکاوەکە هەموو جلەکانی لەبەردایەو هەوڵ ئەدات خۆی بەشتێکەوە بگرێتەوە، لەبەرئەمە پارچەی ئەو شتانەی لەدەست دا ئەمێنێت. لەوانەیە برینداری خلیسکان و خزانە ناو ئاوەکەی پێوەدیار بێت.

ئەگەر لاشەکە پاش کوشتن خرایە ئاوەوە، کۆمەڵێك جوداگانەی خنکانی ناو ئاوی تیا نابینرێت وەك:

١- کەف چرینی تیا نابینرێت. کەف لەبۆری‌یەکانی هەوادا نابینرێت

٢- پێستی هەڵناتۆقێت و مووی رەپ نابێت

٣- هیچ لمێك یان گژوگیایەك لەناو دەستی‌دا نابینرێت

٤- پنتە خوێنرێزی تیادەرناکەوێت(١٧١)

٥- هیچ جیاوازییەك لەئاستی (کلۆراید) ی نێوان خوێنی لای راست و لای چەپی دڵیدا نابێت (کەئەمە لەخنکانی ناو ئاودا ئەبینرێت)(١٧٢)

شت پەڕینە ناو قورگ:

زۆربەی بەرێکەوتە(١٧٣). بەدەگمەن خۆکوژی یان خەڵك کوژی‌یە

زۆرتر لەمندالْ و پیردا رووئەدات. لەوانەیە هێندە خێرابێت و خێرا مرۆڤەکە بکوژێت، تەنیا لەکاتی لاشەتوێکاریدا[١٧٤] شتەپەرپیوەکە بدۆزرێتەوە کە مرۆڤەکەی خنکاندووەو بۆری هەوای گرتووە.

چەند لێشاوێك پنتە خوێنرێژی لەئەنجامی تەقینی موولوولەی خوێنەوە، لەژێر پێڵووپۆش، سەردڵ و سییەکاندا دەرئەکەوێت. لە (٢-٣) خولەك دا مرۆڤەکە بێهۆش ئەبێت و لە (٤-٥) خولەکدا ئەمرێت. بێگومان لنگەفرتێی دەست و پەل وەشاندن بەوەی ئۆکسجینی زیاتری ئەوێت، مردنەکە خێرا ئەکات.

خنکاندن بەگازی خەڵوز:

گازی خەڵوز (کاربۆن مۆنۆکساید) لەئەنجامی ناتەواو سووتانی خەڵوز و نەوت و بەنزینەوە دروست ئەبێت. گەرچی جگەرە خواردنیش هێندێکی زۆر لەم گازە دروست ئەکات و لەبۆریچکەی هەواو سیکڵدانۆچکەکان دا کەڵەکە ئەبێت. ئەم گازە (٢٤٠) جار ئەوەندەی ئۆکسجین توانای یەکگرتنی لەگەڵ (هیمۆگلۆبین) ی خوێندا هەیە. بەمە کەلە سییەکانەوە ئەگاتە خوێن، شوێن بەئۆکسجین لێژ ئەکات و ناهێڵێت لەگەڵ هیمۆگلۆبینی خرۆکە سوورەکاندا یەك بگرێت، خۆی پێکهاتووی (کاربۆکسی ـ هیمۆگلۆبین) ی لەگەڵدا دروست ئەکات. ئەم کارلێکانە لەسەرەتای هەڵمژینی گازەکەوە زۆر خێرایە، بەلام کاتێك ئاستی ئەم گازە لەناو خوێن و دەرەوەی لەشدا وەك یەکی لێدێت، ئیتر هێواش ئەبێتەوە[١٧٥]

تا (٨-١٠٪) ی خوێن - یش بەم گازە تێربێت، هیچ نیشانەیەك لەمرۆڤەکەدا دەرناکەوێت. بەڵام کەرێژەکەی زیاتر بوو گەیشتە (٢٠٪) بۆرییەکانی خوێن فراوان ئەبن و شلەی ناویان دەست ئەکات بەدەلاندن.

ژەهراوییەکە، کەمێك سەری دێشێت، ناوچەوانی قورس ئەبێت و چاوی رێشکەو پێشکە ئەکات. کەرێژەکەی گەیشتە

(٢٠-٣٠٪) مرۆڤەکـــە هەســـت بـــەبێ هـــێزی ئـــەکات، سەرولاتەنیشـتەکانی دێشـێت، هـێزی بینینـی کـەم ئەبێتـەوە. لەرێژەی (٣٠-٤٠٪) دا سەرئێشەکە قورس ئەبێت، زیاتر بێهێز ئەبێت، ئەکەوێتـە هێڵنـج و رشـانەوەو دڵـە کوتـێ، بیسـتنی وەك بینینـی کـەم ئەبێتـەوە. لـەرێژەی (٤٠-٥٠٪) دا نیشـانەکانی سەرەوە توندتر ئەبێت، هەناسە هێواش ئەبێتەوەو دڵ ئەکەوێتە پەلە، ماسولکەکان لاواز ئەبێت. لەرێژەی (٥٠-٦٠٪) دا هـۆش و ئاخاوتن ئەشێوێت، بـەگرانی ئـەجوڵێت، پاشـتر کۆڵنـج ئـەکات و هەناسـە ئەشـێوێت و لەجوڵـە ئەکـەوێت. لـە (٦٠-٧٠٪) دا نیشانەکانی سەرەوە زۆرتوند ئەبن، لەوانەیە هەندێکیان بمرن.

گەر لـێرەدا لـەو هەوایـە دوورخرایـەوە و چارەکرا ئـەوا چاك ئەبێتەوە. ئەگەر گازاوی‌یەکە بەزیندوویی مایەوە تا رێژەی گازەکە بگاتـە سـەر (٨٠٪) ئـەوا لێدانـی دڵ زۆر کـز ئـەبێت، هەناسـە ئەوەستێت و ئەمرێت[١٧٦]

نیشانەکانی لاشەتوێکاری

رەنگـی خنکاوەکە، پەمەیی‌یەکی سووورباوە، (ئەمـەش رەنگـی کاربۆکسـی هیمۆگلۆبـین)ـە. گـەر خوێـن تێکـەڵ بەسـۆدەی داخ (NaoH) کرا، هـەر بـەرەنگی پەمـەیی سووورباو ئەمێنێتـەوە، بـەڵام خوێنی مردووی تر (سەوز) ئەبێت.

ئەم گـازەش، تەنانـەت دوای گـەنینی لاشـەکەش، لـە لـەش دا ئەمێنێتـەوەو ئـەتوانرێت ئاسـتەکەی بپێورێـت. ئـەوەشمان لـەبیر نـەچێت، کەئـەم گـازە کـە لەلـەش دا دروسـت نـابێت و گژوگـازی گەنین ئەم گازەی تیانی‌یە. دۆزینـەوەی ئەم گازە بەهـەر ئاسـتێك لـەبۆری هـەوای مردوویـەکدا نیشـانەیەکە، بـۆ ئـەوەی بـەم گـازە خنکاوە.

ئـەوەش مـاوە بڵێـین ئـەم خنکاوانـە نیشـانە گشـتی‌یەکانی خنکانیان تیا ئەبینرێت.

مەرگـی چاوەڕوان نەکـراو
"مەرگی کتوپڕ"

مردنـی کتوپـڕ: بریتی‌یە لـەو مردنـەی لـەپڕ، مرۆڤێـك ئـەدات بەزەوی‌دا، زۆرجار ئەم مردنە ئەنجامی نەخۆشی‌یەکە، کەبەرەفتار و روخساری مرۆڤەکەوە دیارنی‌یە. وەك ئەوەی یەکێك لەکاتی نان خواردن، رۆیشتن یان ئاخاوتندا لار ئەبێتەوەو ئەمرێت. یان لەناو جێگەدا ئەمرێت.

ئـەم هـەموو جـۆرە مردنـە کتوپڕانـە ئـەبێت بنـێردرێن بـۆ پزیشکی‌ی دادوەری بۆ لاشە توێکاری، تا هۆی مردنەکە بزانرێت و نـەبێت بـە مەتـەڵ و چیرۆکی لێ نەکەوێتـەوە، هەرلایـەش مـافی خۆی وەرگرێت.

مردنـی کتوپـڕی چـاوەڕێکراو: دکتـۆر چـاوەڕێی مردنـی نەخۆشـەکەی ئـەکات، لەبەرئـەوەی نەخۆشـی‌یەکی سـەخت وەك (لێدانی تیژی دڵی - جلطة قلبیة حادە) یان (مێشکە پەردەسۆ - التهاب السحایا) ی هەیـە. یـان نەوزادێکـە و کـەم و کوڕی‌یـەکی گەورەی لە کۆئەندامێکی کاریگـەری وەك هەناسـە، سووڕی خوێن یان دەماردا یە.

مردنـی کتوپڕی چـاوەڕێ نـەکراو: پزیشـك بەتـەمای مردنـی نەخۆشـەکەی نـەبووە[١٧٧] و بەپێچەوانـەوە، بـاری تەندروسـتی نەخۆشـەکەی بـەرەو باشی و باشتر چووە، لەپڕ ئەمرێت ئەمـەش ئەشێت ماکی نەخۆشی‌یەکە بێت، یان ماکی مانەوەی نەخۆشـەکە بێت لەجێگەدا وەك مردن بە (دەمەوانەی سی - الجلطة الرئویة - Pulmonary Embolism) کەپاش نەشتەرگەرییەکی سەرکەوتوو،

لەپڕ بمرێت. یان نەخۆشێك پاش لێدان ـ نۆرەـ ی دڵـی، بـەرەو باشی ئەچێت و لەپڕ جارێکی تر تووشی (نۆرە)یەکی تر ئەبێت و ئەمرێت. هۆی ئەم مردنانە تەنیا پاش لاشەتوێکاری روون ئەبنەوە

مردنـی هۆنادیار: وەك ئـەوەی مرۆڤێـك کەنـەخۆش ئەکـەوێت، پێـش زانینـی هـۆی نەخۆشـییەکە، ئـەمرێت. لەوانەیـە پـاش توێکاریش هۆکـەی هـەر نـەزانرێت و ئـەم جـۆرە دەگمەنـە (٥٪) ی هەموو مردنەکە کتوپڕییەکان ئەگرێتەوە.

لـەم جۆرە مردنەکتوپڕییانـەدا، لەبەرئـەم هۆیانـەی خـوارەوە، ئەبێت بە هیچ جۆرێك، لاشەکە بێتوێکاری، نەدرێتـەوە بەکـەس و کاری:

١ـ تا ڕێ لەهەموو جۆرە رەخنەو پلارێك بگیرێت.

٢ـتـا هیـچ گومـانێکی تاوانکـاری لەکێشـەی مردنەکـەدا نەمێنێتەوە.

٣ـ زانینی هۆی مردنەکە، یارمەتییەکە بۆ دامەزراندنی (ئامار ـ الاحصاء) یٚکی ریك و پێك دەربارەی مردنە کتو پڕییەکان.

لـەم کاتانـەدا پزیشـکی دادوەر بـەدوای هـەموو نیشـانەیەك دا ئەگەڕێت، گومانی زەبری دەرەکی، برین، شین بوونـەوە، کوتران، خوێنە گمۆڵ ... هتد. پاشان سەر، سنگی مردووەکە ئەکاتەوە؛

● لەسـەردا بەدوای لێدانی مێشك، خوێـنرێژی، پەردەسـۆ، مێشکە سۆ... هتد دا ئەگەڕێت.

● لەسنگ دا بەدوای لێدانی دڵی، مردنی دڵە ماسولکە، دڵە پەردەسۆ، دەمەوانەی خوێنبەری دڵ، کۆبونـەوەی خوێن یان کێم لە دڵە پەردەدا، پنتـە خوێـنرێژی (Petichiae)، نەخۆشـییەکانی سی و بۆری هەوا، گیرانی بۆری هەوا، سیپۆشە سۆ (ذات الجنب ـ plurisy)، کۆبوونەوەی خوێن و شلە و کێم لەسیپۆشە پەردەدا، دەمەوانەی خوێنبەری سییەکان ... هتد دا ئەگەڕێت.

ئەگەر ئەمانەی نەدۆزییەوە، سك ئەكاتەوە، بۆدۆزینەوەی نەخۆشییەكی كوشندە، خوێنرێژی .. هتد، ئەگەر هیچی بۆ نەدۆزرایەوە، ئەبێت نموونە لە گەدە، ریخۆڵەكان، جگەر، سپڵ، خوێن، گورچیلەكان، دڵ بەخوێنەكەیەوە... هتد وەربگیرێت و بینێرێت بۆ تاقیگای پزیشكیی دادوەری، لەم قۆناغەدا پزیشكی دادوەر ئەتوانێت (مەرگ نامە ـ شهادە الوفاة)[178] بۆ مردووەكە پڕبكاتەوەو لەشوێنی هۆی راستەقینەی مردندا بنووسێت (مردنی گومان لێكراو، چی پێویست بووكرا ـ موت مشتبە فیە وقد اجری اللازم) پاش هاتنەوەی ئەنجامەكە لە تاقیگای پزیشكیی دادوەرییەوە، ئەگەر هۆكەی هەر نەزانرا، ئەوا (مەرگ نامە) ی ئەدرێتێ و بنووسرێت (مردنی هۆنادیار ـ موت لم یشخص سببە)

لەبەر ئەوەی هۆی ئەم مردنە كتوپڕانە بەپێی تەمەن، ئەگۆڕێت، وا بەباش ئەزانین، لەژێر چەند سەردێرێك دا باسیان بكەین:

یەك ـ مردنی كتوپڕی نەوزاد و ساوا (الموت المفاجئ في حديثي الولادة و الرضع)

أ ـ زەبری زان (كلم الولادە ـ Trauma of Labour)[179]

هۆكانی: لەدایك بوونی سەخت، وەك ئەوەی نەوزادەكە بەسمت یان بەشان دا بێت. پێویستی بە هەڵگەڕانەوەو راكێشان و دەسكاری بێت. مامانی نەزان، زەبر بەسەر یان لەشی مناڵەكە ئەگەیەنێت.

نیشانەكانی: برینداری، شین بوونەوە، كوتران، یان تا لاشە توێكاری هیچ نیشانەیەكی لێ دەرناكەوێت[180]

ئەنجامی لاشە توێكاری:

- خوێنرێژی وخوێنە گمۆڵی دەر یان ژێر تورتە پەردە.
- كوتران و برینداری دەماخ

- شکان و لەجێچوونی بڕبڕەی مل و پەتکەدەمار[181]

- هەناوێك، وەك سپڵ، جگەر، ئەتەقێت یان بریندار ئەبێت.

ب ـ نەخۆشی:

نەخۆشی زگماك ـ هاوزایین (الخلقیە ـ Congenital)ـەکان:

وەك:

- بێسەری، ئاوسان و زەردوویی خوێن جیایی باوكو دایك

- ناسۆری بۆری هەوا ـ سورێنچك، کەموکوڕی دڵ.

نەخۆشی دەستکەوتە:

وەك: مێشکەپەردەسۆ، بۆری هەواسۆ، قوڕقوڕاگەسۆ.

ج ـ مەرگی ناوجێ (Cod death)[182]

لە (٥٠٠) ساوا یەکێکیان[183] لەتەمەنی (٤-١٢) مانگی[184]، بەم شێوەیە ئەمرن:

ساواکە پێش مردنەکەی تەندروستە یان لەوە ئەچێت سووکە سەرمایەکی بووبێت. شەو پاش شیردان، ئەخەوێنرێت. بەیانی لەجێگەکەیدا بەمردوویی (زۆرینەی) لەپەوڕوو ئەبینرێن. گەرچی هۆکەی نەزانراوە، بەڵام پاش (لاشەتوێکاری ــ Autopsy) دەرئەکەوێت کە (سییەسۆ) یەکی زۆر توندی هەبووە. ئەشێت کەمێك لەشیرەکەی هەڵ هێنابێتەوەو چووبێتە ناو بۆری هەواو سییەکانی، تووشی سووتانەوەو (فرەهەستیاری ــ حساسیە ــ Allergy) یەکی توندی کردبێت[185]

ئەم مردنە، کۆمەڵە جوداگانەیەکی هەیە:

١ـ لەخەودا، لەبەرەبەیان دا رووئەدات

٢ـ لەنەوزادو ساوای نەباکام (پێش وەخت ــ Immature) دا پترە. بەتایبەتی ئەوانەی کێشی لەشیان کەمە. دووانە (٢-٥) جار لەتاکە زۆرتر رووئەدات.

٣ـ کەمێك لەنیوەی زیاتر نێرینەن.

٤ـ لەسەرەتای بەهار و پایزدا بڵاوترە.

٥ـ لەخێزانە هەژارەکاندا بڵاوترە.

٦ـ لەتەمەنی نێوان (١-٨) مانگ، بەتایبەتی (٣) مانگیدا پترە[١٨٦]

دوو: مەرگی کتوپڕی مێردمناڵ تا تەمەنی (٢٠)ساڵی:

ئەم هۆسەرەکیانەی هەیە:

١ـ نەخۆشییە (هاوزاین)ـەکان؛ وەك نەخۆشییەکانی دڵ و خوێن

٢ـ نەخۆشییە دەستکەوتەکان، وەك نەخۆشییەکانی دڵ و هەناسەو کۆئەندامی دەمار

٣ـ کۆنیشانەی منالی لێدراو (Child abuse syndrom)

باوان یان خێوی منالەکە، بەردەوام توندوتیژن، منالەکە بریندار ئەکەن، ئێسقانەکانی ئەشکێنن. ئەگەر یەکێك ئەم لێدانە رانەگرێت، ئەوا لە (٦٠٪) یاندا دووبارە ئەبێتەوەو (١٠٪) یان ئەمرن[١٨٧]. هۆی مردنەکەش بریتییە لەخوێنڕێژی ژێر تورتەپەردە، تەقینی سپڵ و جگەر.

ئەم کۆنیشانەیە، کۆمەڵە نیشانەیەکە؛ کە پێکەوە ئەبینرێن:

١ـ شین بوونەوەی دەموچاو، دەوری ئانیشك و ئەژنۆ، مەچەك و مل، سەرسنگ، سك بەتیرەی (١سم) ئەمەش شوێن پەنجەی ئەو کەسەیە کە ئازاری منالەکەی داوە.

٢ـ شین بوونەوەی دەمولێو، برینداری ناودەم، برینداری لێوگر (Frenulum) ی سەرەوە

٣ـ شین بوونەوەی گوێی دەرەوە، پێستە سەر و برینداری چاو

٤ـ شکان (شکاوی)

٥ــ بریندـــاری جۆراوجـــۆری وەك ســـووتاندن، داخ کـــردن، پلیشاندنەوەی پەنجە.

بۆ پشکنینی ئەم منالآنە، ئەبێت بەوردی[١٨٨]:

١ــ چاویـــان لەلایـــەن پســـپۆری نەخۆشـــیەکانی چـــاوەوە بپشکنرێت بۆ دۆزینەوەی:

- خوێنرێزی ناوچاو.
- خزانی هاوێنەی چاو (Dislocation of the lense).
- جیابوونەوەی تۆڕەی چاو.
- کوێری.

٢ـ ئێکسەبەرداری سەرو پەلەکان بگیرێت.

سێ: مردنی کتوپڕی پێگەیشتووان (گەورەسالآن)

ناسـینەوەی نەخۆشـی لـەم تەمەنـەدا، لـەچاو سـاواو منـالآندا ئاسانترە[١٨٩] بەلآم ناساغی و نەخۆشیەکانی زۆرترە، جگەلەوەی کەدووچاری ژەهراویبوون و کێشەی کۆمەلآیەتی و دەروونی ئەبن

١ـ تەمەنی (٢٠-٤٠) سالّی:

نەخۆشیە کوشندەکانی وەك:

أ ـ گۆپکە خوێنبەر (Aneurysm)

وەك گۆپکـــە خوێنبـــەری مێشـــك (Berry Aneurysm) لەئەنجامی هـەلّچوونو توڕەبوون و مـاندوو بوونـەوە، ئەتـەقێت و نەخۆشـەکە بێهۆش ئـەکات، یـان یەکسـەر ئـەیکوژێت. ئەمـەش لەلاشەتوێکاریدا بەئاسانی ئەدۆزرێتەوە.

ب ـ دوومـەلّی مێشـك: کەلـەپڕ ئەتەقێتـە یـەکێك لـە (زگۆلّـە ــ ventricle)ـەکانی مێشك و نەخۆشەکە ئەکوژێت

ج ـ پەرکـەم (Epilepsy): پاش ئەوەی پەرکەمەکەی لێ دێـت، ئەشـێت لـە ئـاوێکی کـەمدا بخنکێـت. یـان لەپـەوڕوو بـێهۆش بکـەوێت و دەمولووتـی بچەقێتـە نوێـن یـان ئەوشـوێنەی لێی

ج ـ پەرکەم (Epilepsy): پاش ئەوەی پەرکەمەکەی لێ دێت، ئەشێت لە ئاوێکی کەمدا بخنکێت. یان لەپەوڕوو بێهۆش بکەوێت و دەمولووتی بچەقێتە نوێن یان ئەوشوێنەی لێی ئەکەوێت. یان پەرکەمەکە ئەبێتە هۆی کرژییەکی بەردەوامی ماسولکەکانی هەناسەدان و ئەیکوژێت

د ـ نەخۆشییەکانی دڵ: تەسک بوونەوەو گیرانی خوێنبەرەکانی دڵ ئەبنەهۆی (نۆرەی دڵی ـ الجلطة القلبيه)

٢ـ تەمەنی پاش (٤٠)ساڵی:

ئەمەش کۆمەڵێك نەخۆشی تایبەتی ئەگرێتەوە وەك[١٩٠]:

ـ خوێنرێژی خوێنبەری مێشك، دەمەوانەی خوێنبەری مێشك.

ـ تەسك بوونەوەو گیرانی خوێنبەری دڵ.

ـ دڵە ماسولکەسۆ (التهاب العضلات القلبيه ـ Myocarditis).

ـ تەسکی زمانەی دووانەی دڵ (Mitral Stenosis).

ـ تەقینی گۆپکەی شاخوێنبەر.

ـ دەمەوانەی خوێنبەری سییەکان.

ـ خوێن کۆکین ... وەك سیلی سی.

ـ خوێن ڕشانەوە وەك: هەوی سورێنچك، گەدەو دوانزەگرێ

پشکنینی شلەی لەش و پاشکۆکانی پێست

پشکنینی شلەکانی لەشو پاشکۆکانی پێست، بەڵگەو ڕێ پیشاندەرن بۆ سەلماندن یان نەسەلماندنی تاوان و دەست درێژی.

خوێن: هەندێك جار پەڵەیەك یان هەندێك خوێن لەشوێنی ڕووداوەوە یان لەسەر لاشەی قوربانی یان لەسەرجلی گومانلێکراوێکەوە ئەنێردرێت بۆ پشکنین. ئەگەر بەم شێوەیەی باسی ئەکەین بپشکنرێت، ئەوا ئەگەر جلوبەرگ یان ڕاخەرەکەش شۆردرابێت، ئەوا هەر ئەتوانرێت خوێنەکە بناسرێتەوە.

لەزیندوودا خوێن بۆ جۆری خوێن، ژەهراوی بوون، ئاستی ئەلکهول ئەپشکنرێت. لەمردوودا بۆهەمان مەبەستی سەرەوە، سوودی لێ وەرئەگیرێت.

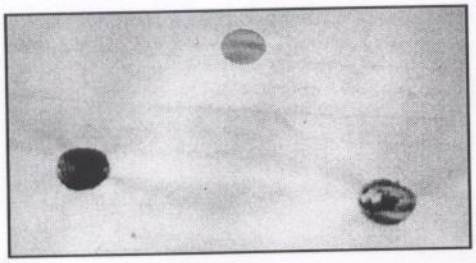

بۆ دۆزینەوەی جۆر (گروپ) ی خوێن، هێندێکی کەم خوێن پێویستە، بەلام بۆ ژەهراوی بوون و ئاستی ئەلکهول بەلای کەمەوە (١٠سیسی) مان ئەوێت. بۆ پێوانی ئاستی ئەلکهول، ئەبێت خوێن لە خوێنهێنەری پەلەکانەوە وەربگیرێت[١٩١]، چونکە لەمردوودا وەك بەشێك لە پرۆسێسی گەنین، هەندێك ئەلکهول لەجگەردا دروست ئەبێت و ئەگەر لەدڵەوە خوێنەکە وەرگیرا ئەوا ئەم ئەلکهولە دروست بووە، دەرەنجامەکە ئەشێوێنێت.

کەخوێنەکـە وەرگـیرا، ئـەبێت شووشـەیەکی سـەرقەپاتی لێ پــڕ بکرێت. تا ئەلکهولەکە نەبێت بە هەڵم[١٩٢]

بەڵام بۆ ژەهراوی بـوون، خوێنەکـە لەهەرکوێیـەك وەربگـیرێت وەك یەکـە. بـۆ پشـکنینی ژەهـراوی بـوون بـە (CO) ئـەبێت شووشـەیەکی سـەرقەپات پڕبکرێـت. تـا گازەکـە جیانەبێتـەوەو دەرەنجامەکەمان نەشێوێنێت.

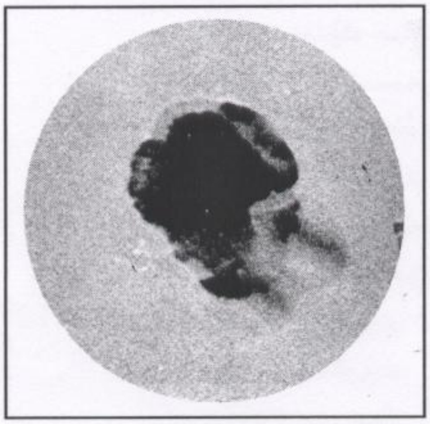

ئایا خوێنە؟
بۆوەڵامـی ئـەم پرسـیارە، تاقیکردنـــــــەوەی (پیرۆکســـایدەز ـــــ Peroxidase) ئەکـــەین؛ شـلەکە یــان گــیراوەی تـــــۆزی پەڵەکـــــە، لـەناوەندێکی (تفــت) دا تێکـەڵ بـە (فینولفتـالین) ئـەکرێت. ئەگـەر خوێـن بێـت، ڕەنگـی گیراوەکـە ئـەبێت بـە (مۆرێکـی کـاڵ) ئەگـەر ڕەنگـی نەگۆڕا، ئەوا خوێن نییە.

کەرەنگی گیراوەکە گۆڕا؛ ئەوسا گیراوەکە لەژێر وردبین دا تاقی ئەکەینەوە. تەنانەت لە خوێنی وشکەوەبووشدا، خرۆکەی سوری خوێن (RBC) ئەناسرێتەوە، ئەگەر خانەی ساغی تێکنەشکاوی تیابوو، ئەتوانرێت (گروپ ـ جۆر) ی خوێنەکەی لێوە بدۆزینەوە. ئەگەر خوێنەکە، خوێنـی بێ نوێـژی (الطمث) بێـت، ئـەوا هـەندێك خانەی ناوپۆشی مناڵدانی تیا ئەبینرێت.

لەپشکنینی خانـەی سپی خوێـن (WBC) و دۆزینـەوەی تـەنی (Barr)ـەوە ئەتوانین بیسـەلمێنین کە خوێنەکـە خوێنـی نێرینەیـە

یان مێیینە (ئەم تەنی (بار)ـە لەمێیینەدا نییە) جگە لەوەی لەژماردنی کرۆمۆسۆمەکانەوە لەوخانانەی لە دابەش بوون (Division) دان ئەتوانرێت بەپێی (xx,xy) بزانرێت کە خاوەنەکەی نێرە یان مێ؟ [194]

ڕێگەیەکی تریش هەیە بۆ سەلماندنی خوێنێتی شلە یان گیراوەکە، پێی ئەوترێت تاقیکردنەوەی (تاکایاما ـ Takayama). چەند دڵۆپێك لەگیراوەی تاکایاما ئەکرێتە سەر گیراوە یان تۆزی ئەو شتەی بە خوێنی ئەزانین، لەسەر سلایدێك، پاش پێنج خولەك لەژێر وردبین دا ئەیپشکنین. ئەگەر خوێن بێت؛ کۆمەڵێك کریستاڵی تیسك داری پەمەیی (هیمۆکرومۆجین) ی تیائەبینین. بەڵام ئەگەر خوێن نەبێت، ئەم کریستاڵانە نابینرێن.

ئایا خوێنی مرۆڤە؟

گەرچی بەشێوەو قەبارەدا خرۆکە سوورەکانی مرۆڤ ئەناسرێتەوە، بەڵام بۆ تەواو سەلماندن، تاقیکردنەوەی (نیشتن ـ pricipitation) ی بۆ ئەکەین. [195] هەندێك زەرداوی خوێنی کەروێشك (کەلەوەوبەر خوێنی مرۆڤی کرابێتە لەش) تێکەڵ بەگیراوەی خوێنەکە ئەکەین. ئەگەر خوێنی مرۆڤ بێت، ئەوا تێکەڵەکە تەماوی و لێڵ ئەبێت.

ئایا خوێنی گومان لێکراوە؟

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە، پشت بە جۆری خوێنەکە ئەبەستین. ئایا کام لە (ABO)ـەیە ئایا (RH) ی هەیە یان نە ء. جگە لەم دوو کۆمەڵەیە، چەند گروپێکی تری وەك (MN) ، (لویس) ، (کیل) و (دەفی) یە، کەبەم پێیە ئەتوانرێت خاوەن خوێنەکە لەناو کۆمەڵێك گومان لێکراودا بدۆزرێتەوە.

تۆواو:

لەزیندوودا، بەدەستپەڕ (Masturbation)[١٩٦]، بەدەست دێت، یـان لەسـەر دەرپـێی گومـانلێکراو لـەتاوانی سـواربوون و هەتیوبازی، یان لەناو (میزەجۆ ـ الاحلیل ـ urethra) یان (کیلەك ـ المهبل ـ Vagina) یـان (کۆم ـ الشرج ـ Anus) دا ئەدۆزرێتـەوە و ئەنێردرێت بۆ پشکنین.

بـۆ سـەلماندنی (پیاوەتی ـ potency) و (نـەزۆکی ـ Sterility) یەکسەر پاش وەرگرتنی ئەبێت بنێردرێت بۆ تاقیکردنەوە.

لـەکاتی وەرگرتنـی (سـڕین ـ المسحە) لەکیلـەك و مـیزەجۆو کۆمەوە، پێش ئەوەی پەنجە لەو ناوچانە بدرێت، بەهۆی چیلکەو لۆکەوە، ناوچەکە ئەسڕێت و ئەخرێتە سەر ناوەراستی (سلاید) ێك و پاش وشك کردنەوە، ناو و کات و شوێنی لێ وەرگیراوی لێ ئەنووسرێت و ئەنێردرێت بۆ تاقیگا[١٩٧].

هەندێك جار جلوبەرگی تاوانبار یان گومانلێکراو ئەنێردرێت بـۆ پشـکنینی تـۆواو. ئەگـەر ئـەم جلانـە خرانـە ژێـر تیشـکی سەروبنەوشـەیی‌یەوە[١٩٨]، شـوێن تۆواوەکـە، وەك پەڵـەی سـپی لەسەر جل و بەرگەکە دەرئەکەوێت[١٩٩]

ئەتوانین شوێن پەڵەکە بڕین و لەسەرخۆ لە (٣٠سی‌سی) ئاو یـان خوێیـاودا هـەڵیپروێنین و یـەك دڵـۆپ ترشـی (HCL) ی تێکەڵ بکەین، پاش چەند کاژێرێك، کەمێکی بخەینە سەر (سلاید) ێك، کەوشك بووەوە یەك دڵۆپ گیراوەی (فلۆرسن))٣٠سی‌سـی ئاو، ١,٥گم پۆتاسیۆم ئایۆداید، ٢,٥گم ئایۆدین) ی بکەینە سەر و دایپۆشین و لەژێر وردبیندا سەیری بکەین. ئەگەر تۆواوی تیابێت ئەوا کۆمەڵێك کریستاڵی قاوەیی (تۆخ) ی تیا ئەبینرێت[٢٠٠]

ئەگەر بمانەوێ بەدوای (تۆو ـ حیامن ـ sperm) دا بگەڕێین، ئەوا شلەکە لەگەڵ کەمێك (میثیلین) ی شین دا لەسەر (سلاید) ێك تێکەڵ ئەکەین، لەسەر ئاگرێکی کز وشکی ئەکەینەوە. پاش (٢٠)

خولەك بەئاو ئەیشۆین، هەندێك رەنگی (ئایۆسین) ی تێكەڵ ئەكەین و لەژێر وردبیندا، بە بەهێزترین چاوی سەیری ئەكەین.

تۆو نزیكەی (٠,٠٥٥ملم) واتە (هێندەی تیرەی هەشت خرۆكەی سووری خوێن) ئەبێت و لە (سەرومل و كلك) پێك دێت. سەر ١/١٠ ی درێژیەكەیەتی. مادەی (ئەسید فۆسفاتەیز ـ Acid phosphatase) بەزۆری لە تۆواوی مرۆڤدا هەیەو (٢٥٠٠) جار هێندەی تۆواوی هەر ئاژەڵێكی تری تیایە. بەپێوانی هێندی ئەم مادەیە ئەتوانرێت بسەلمێنرێت كەتۆواوەكە هی مرۆڤە یان نە ء.

ئەبێت ئەوەمان لەیاد نەچێت كە ئەگەر (سرین)ەكە لە میزەجۆ یان (كۆم)ـەوە وەرگیرا، پێش میزكردن و پیسایی كردن وەربگیرێت دەنا میزوپیسایی كردن دەرەنجامەكان ئەشێوێنن و تۆواوەكەمان لەكیس ئەدەن[٢٠١].

لیكو رشانەوەو پیسایی و موو و نینۆك

ئەبێت ئەم دەردراوانەی مردوو یان ژەهراوی بوو، بپارێزرێت و بنێردرێت بۆ پشكنین، چونكە زۆر ژەهر هەیە كەلەم دەردراوانەدا ئەدۆزرێتەوە.

نینۆك: لەومردووانەی گومانی ژەهراوی بوونیان لێئەكرێت بەژەهرە كانزاییەكانی وەك (زەرنیخ و قورقوشم) ئەنێردرێت بۆ پشكنین.

موو: لەزۆر شوێن دا ئەدۆزرێتەوە، وەك[٢٠٣]

١ـ شوێنی رووداني تاوانەكە

٢ـ لەسەرجل و ژێر نینۆكی مردووەكە

٣ـ لەسەرئەندامی سێكس و دەرپێی تاوانبار و نێچیرەكەوە.

٤ـ هەندێك جار لەلایەن سكاڵادارەوە (خاوەن سكاڵا) وە، پێش كەش ئەكرێت. مووەكە ئەخرێتە قووتوویەكی باغەوە یان لەسەر

کاغەزێك بە (تێپ) جێگیر ئەکرێت. بەشێوەیەك سەرە بەرەڵاکەی دیاری بکرێت.

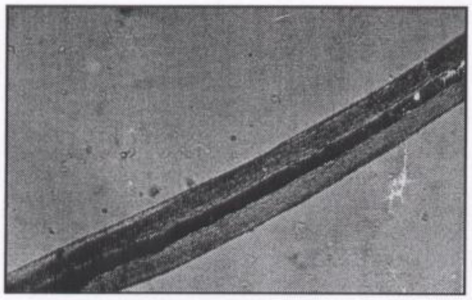

موو جگە لەوەی بەچاو ئەپشکنرێت، ئەتوانرێت درێژی و جۆرو رەنگی بناسرێتەوە. هەروەها لەژێر وردبین دا، لەگەڵ مووی گومانلێکراودا بەراورد ئەکرێت. جگە لەوەی ئەتوانرێت هەندێك ژەهری کانزایی وەك (زەرنیخ و قورقوشم) ی تیا بدۆزرێتەوە.

بەشی یانزەیەم

تاوانە سێکسییەکان

تاوانە سێکسییەکان لەپێودانگی یاساوە ئەکرێن بەچەند بەشێکەوە:

بەزۆرسوار بوون (الاغتصاب ـ Rape)

سواربوونی مێینەیەك، بێویستی خۆی (بەزۆر)، دەرلەپێوەندیی ژن و مێردایەتی بە (بەزۆر سوار بوون) دائەنرێت.

داوێن پیسی (الزنا ـ Sexual act)

ئەم تاوانە بەویستی هەردوولایە، بەمەرجێك نێرینەکە بزانێت کە مێینەکە ژنی مێردارە. یان ئەگەر پیاوێك لەماڵی خۆی و ژنەکەیدا داوێن پیسی لەگەڵ مێینەیەك دا بکات.

ڕەفتاری ناشیرین (الفعل المخل بالحیاء)

هەر ڕەفتارێك لەگەڵ کۆمەڵەکەدا نەشێت، ناشیرین بێت، بەبێ ویستی بەرامبەرەکە (نێربێت یان مێ) بکرێت.

پاشە سواری (اللوط ـ Anal Act)

ئەمەش کرداری سێکسییە، لەڕێی (کۆم)ەوە، جالەگەڵ نێرینە یان مێینەدا بکرێت[٢٠٤]

چەند دەقێکی یاسایی

لەخوارەوە چەند بەندێکی یاسایی سزادانی عێراقی ئەخەینە روو کە پەیوەندییان بەتاوانە سێکسییەکانەوە هەیە:

بەندی (٣٧٧)

داوێن پیسان سزا ئەدرێن. ئەگەر نێرەکە زانی بەرامبەرەکەی ژنی مێرددارە یان هەرپیاوێك لەماڵی خۆیدا داوێن پیسی بکات سزا ئەدرێت.

بەندی (٣٧٨)

١ـ هیچ سکالآیەك دەربارەی داوێن پیسی نابینرێت، ئەو سکالآیانە نەبێت لەلایەن ژن یان مێردی داوێن پیسەکەوە پێشکەش ئەکرێت. هەروەها لەم بارانەی خوارەوەدا سکالآکان نابینرێن:

أ ـ ئەگەر سێ‌مانگ پاش زانینی بە کێشەکە، ژن یان مێرد سکالآی کرد.

ب ـ ئەگەر خاوەن سکالآکە، لەگەڵ تاوانەکەشدا، ئامادەبێت و بیەوێت ژیانی ژن و مێردایەتی بەردەوام بێت.

ج ـ ئەگەر دەرکەوت، کەداوێن پیسی‌یەکە بەویستی خاوەن سکالآکە بووو.

٢ـمەبەستمان لەژن‌ومێرد، ئەو کەسانەیە کاتی رووداوەکە ژن‌ومێرد بووبن، ئەگەرچی دواتریش لەیەك جیابووبنەوە.

پیاو تاچوار مانگ پاش جیابوونەوە بۆی هەیە سکالآ لە داوێن پیسی ژنەکەی بکات.

بەندی(٣٧٩)

١ـ ئەگەر خاوەن سکالآکە مرد یان وازی لەسکالآکەی هێنا، یان پێش دەرچوونی بڕیاری دادگا، ژنەکەی هێنایەوە و بوونەوە بەیەك، ئەوا سکالآکە پشت گوێ ئەخرێت. واز هێنانی مێرد لەسکالآی دژ بە ژنەکەی، بەواز هێنان دائەنرێت لەدوای دادگایی کردنی دۆستی ژنەکەی.

٢ـ مێرد ئەتوانێت سکالآکەی رابگرێت، ئەگەر مرد منداڵەکانی ئەتوانن سکالآکە رابگرن.

بەندی (٣٩٣)

١ـ هەرکەسێك بەزۆر سواری نێرینە یان مێینەیەك بێت، ماوەیەك کەلە (١٥) ساڵ زیاتر نەبێت، بەند ئەکرێت.

٢ـ سزاكه توندتر ئەبێت:

أ ـ ئەگەر قوربانی‌یەكه له تەمەنی (١٨) ساڵ كەمتر بێت.

ب ـ ئەگەر تاوانبار تاپلەی (سێ) خزمی قوربانی‌یەكه بێت، یان چاودێری، پەروەردەی قوربانی‌یەكـەی پێسـپێردرابێت، دەسـتی بەسـەردا بـڕوات یـان ئەگـەر نۆكـەر یـان خزمـەتكاری خـۆی یـان خزمێكی (تاپله سێ)ی بێت.

ج ـ ئەگەر تاوانبـار كارمـەندێكی خزمـەتگوزاره گشـتی‌یەكان، پیاوی ئایینی یان پزیشك بێت، كـەبڕواپێ بوونـی پیشـەكەی بـۆ ئەنجام دانی تاوانەكه بەكار هێنابێت.

د ـــ ئەگــەر دووكــەس یــان پــتر بەشــدار بــن لەتاوانەكــەدا، بۆبێ‌دەسەڵات كردنی قوربانی‌یەكه یان یـەك لـەدوای یـەك توخنـی قوربانی‌یەكه بكەون.

هـ ـ ئەگەر قوربانی‌یەكه تووشی نەخۆشی‌یەكی سێكسی بوو

و ـ ئەگەر قوربانی‌یەكه (بێبن) بوو یان (سكی پڕ) بوو.

٣ـ ئەگەر تاوانەكه بووه هـۆی مردنـی قوربانی‌یەكـه، ئـەوا هـەتا هەتایی زیندان ئەكرێت.

٤ـ ئەگـەر قوربانی‌یەكـه كـچ بـوو، ئـەوا دادگـا ئـەبێت لـەبری خستنێكی شیاوی بۆ دابنێت.

بەندی(٣٩٤)

١ـ هەركەسێك، گـەرچی بەویسـتی هـەردوولاش بێـت، سـواری نێرینەیـەك یان مێینەیـەك ببێـت كـەپانزه ساڵی تـەواو كردبێـت و تەمـەنی نـەبووبێت به هـەژده سـاڵ، ئـەوا ماوەیـەك بـەند ئـەكرێت كەلەحەوت ساڵ زیاتر نەبێت.

٢ـ ئەگـەر قوربانی‌یەكه لەتەمـەنی (١٥)ساڵ بچوكـتر بێـت یـان پانزەساڵی تەواونەكردبێت، ئەوا تاوانبـار ماوەیـەك بـەند ئـەكرێت كەله (١٠) ساڵ پترنەبێت.

٣ـ سزاكە توندتر ئەبێت ئەگەر یەكێك لەخاڵەكانی برگەی (٢) ی بەندی (٣٩٣) ی تیابێت.

٤ـ ئەگەر قوربانی‌یەكە كچ بوو، ئەوا دادگا ئەبێت لەبری خستنێكی شیاوی بۆ دابنێت.

بەندی (٣٩٦)

١ـ هەركەسێك بەزۆر یان بەهەرەشە یان بەفێڵ یان بەهەرشێوەیەكی تر دژ بەویستی قوربانی‌یەكە، هەوڵ بدات یان سواری نێرینە یان مێینەیەك ببێت. ئەوا ماوەیەك بەند ئەكرێت كەلە (٧) ساڵ پترنەبێت.

٢ـ ئەگەر تەمەنی قوربانی‌یەكە لە (١٨) ساڵ كەمتر بێت، یان تاوانبار یەكێك لەخاڵەكانی برگەی (٢) ی بەندی (٣٩٣) بیگرێتەوە، ئەوا ماوەیەك زیندان ئەكرێت كەلە (١٠) ساڵ پتر نەبێت.

بەندی (٣٩٧)

ئەگەر یەكێك سواری نێرێك یان مێیەك بێت. تەمەنی (١٨) ساڵی تەواو نەكردبێت، گەربەویستی قوربانییەكەش بێت، بەند ئەكرێت.

ئەگەر تاوانبار خاڵێكی برگە (٢) ی بەندی (٣٩٣) بیگرێتەوە، ئەوا ماوەیەك بەند ئەكرێت لە (٧) ساڵ پتر نەبێت.

بەندی (٣٩٨)

ئەگەر تاوانبارێك بەپێی ژنهێنان نامەیەكی دروست قوربانی‌یەكەی هێنا، ئەوا سكاڵاكە پشت گوێ ئەخرێت. بەڵام ئەگەر لەژنەكە جیابووەوە، ئەوا سزاكان دەست پێ‌ئەكاتەوە ئەگەر تاوانبار لەماوەی سێ‌ساڵ لەژن خوازی‌یەكەوە بەبێ هۆیەكی پەسەند "تەڵاق" ی دا، یان بەهۆی رەفتاری ناشیرینی پیاوەكە لەیەك جیابوونەوە، ئەوا داواكاری گشتی (المدعي‌العام)،

قوربانی‌یەکە، یان ئەوکەسەی بەرژەوەندیی لەکێشەکەدا هەیە، ئەتوانێت داوای وەستان یان دەست پێکردنەوەی دادگایی‌یەکە بکات.

بەندی (٣٩٩)

هەرکەسێك مرۆڤێکی لە (١٨) ساڵ منداڵتر، هەڵبنێت بۆ بێئابڕوویی، یان ڕێی بۆئاسان بکات، یان بەمەبەستی (قازانج) یان (کرێ) هانی‌دا، ئەوا ماوەیەك بەند یان زیندان ئەکرێت کەلە (١٠) ساڵ زیاتر نەبێت.

بەندی (٤٠٠)

ئەگەر یەکێك رەفتارێکی ناشیرین بەبێویستی بەرامبەرەکەی بکات، ماوەیەك بەند ئەکرێت لە (ساڵێك) پتر نەبێت یان (١٠٠) دینار سزا ئەدرێت یان بە هەردووکیان سزا ئەدرێت.

بەندی (٤٠١)

ئەگەر یەکێك بەئاشکرا (لەبەرچاو) رەفتارێکی ناشیرین بکات ئەوا تاشەش مانگ بەند ئەکرێت یان (٥٠) دینار سزا ئەدرێت یان بە هەردووکیان سزائەدرێت.

بەندی (٤٠٢)

١ـ تاسێ مانگ بەند ئەکرێت یان (٣٠) دینار سزائەدرێت یان بەهەردووکیان سزائەدرێت. هەرکەسێك:

أ ـ داوای رەفتارێکی ناشیرین لەنێرینە یان مێینە بکات.

ب ـ گەر لەشوێنێکی گشتی‌داو بەوتە یان بەدەست بۆ راکێشان، رووبەرووی مێینەیەك بووەوە، کەئابڕووی برۆشێنێت.

٢ـ ئەگەر تاوانکار لەماوەی ساڵێکدا ئەمەی دووبارە کردەوە، ئەوا تاشەش مانگ بەند ئەکرێت یان (١٠٠) دینار سزا ئەدرێت[٢٠٥]

ڕەنگیان پەمەیی‌یەکی تۆخە. تۆڕەدەماری تیایە، وای لێ ئەکات زۆر هەستیار بێت. ڕژێنەرەکانی تەڕوشێداری ئەکەن.

٤- قیتکە (البظر - Clittoris)

زیادە گۆشتێکی بچکۆلەیە، بەرامبەر (چوک) ی نێرینەیە. بەڵام بچووکترە و تەنیا لە (تەنەبۆشە) پێکهاتووە و بۆری میزی پیاناڕوات.

٥- پەردەی کچێنی (غشا ء البکارة - Hymen)

ئەکەوێتە دەرکی (زێ - المهبل)ـەوە. لەدوو توێژ پێکهاتووە، بۆری خوێن و لیمف و دەمارەکانی ناویان رووپۆش کردووە. ئەم پەردەیە زۆر تەنکە وەك پەڕەی گوڵ، ئەشێت هەندێك جار ئەستور یان لاستیکی بێت و بەگرانی بدرێت. بەپێی ژمارەو جۆری ئەو کونانەی کەتیایەتی (بۆهاتنە دەرەوەی خوێنی بێنوێژی مانگانە) ئەکرێت بە چەند جۆرێکەوە، بەپێی بڵاوی و زۆری‌یان، والە خوارەوە ریزیان ئەکەین.

بازنەی

أ - بازنەیی (الدائری - circular): تەنیا کونێکی لەناوەڕاستدا تیایە، ئەم کونە پەنجە تووتەی پیائەچێت.

ب - ناڵی ئەسپ (نعل الفرس - horse shoe): کونێکی تیایە لەشێوەی (ناڵ) یان پیتی (ن) دایە.

هەیڤی

ج — هەیڤی (الهلالی — cresent): کونەکەی لەشێوەی کەلەبەرێکدایە کەزۆربەی بەشی سەرەوەو ناوەراست ئەگرێتەوەو تەلیزمێك بەدیواری بن و لاکانی‌یەوە ئەمێنێت، لەشێوەی مانگی یەك دوو شەوە (هەیڤی) دایە.

ئەم دووپۆلەش یەکێك لەم تاوانانەی خوارەوە ئەیانگرێتەوە:

١- بەزۆر سواربوون:

أ - قوربانی‌یەکە کچە.

ب - قوربانی‌یەکە ژنە.

٢- داوێن پیسی:

أ - لەگەڵ کچ.

ب - لەگەڵ ژن.

جائەگەر:

أ - پیاکردن و (بن) پژاندن بێت.

ب - بێ‌پیاکردن بێت[٢٠٩]

ئەشێت قوربانی‌یەکە سکی پڕبێت یان نە ء، تووشی نەخۆشی سێکسی ببێت یان نە ء.

١ــ بەزۆرسوار بوون: چونکە زۆربازی تیایەو بەویستی مێینەکە نی‌یە، ئەبینین جل‌وبەرگەکەی ئەدرێت. لەوانەیە شوێن دەست و چڕنوك بەدەم‌ولێوی‌یەوە ببینرێت، تاوانکار هەوڵی داوە دەم و لووتی بگرێت تا وای لێ بکات خۆی بدات بەدەستەوە و دەنگی کپ بکات. یان لەوانەیە رووشان و شین بوونەوەو خوێنرێزی لەسەر ران و بەشی خوارەوەی سك و ناوگەڵیدا ببینین، جگە لەوەی[٢١٠]:

أ ــ لەکچ دا: پەرەدەکە ئەدرێت و خوێنی لێ دێت. قەراغی دڕاوی‌یەکە بەئاشکرایی دیارە، ناوچەکە خوێناوی‌یەکە جگەلەوەی کەئەشێت ناوزێ و سەرکیلەکی قوربانی‌یەکە بەتۆواوی تاوانبارەکە تەڕبێت، مووی بەرولچی گەورە بە کاریگەری تۆواوەکە بەیەك دا ئەنووسێن و گرمۆڵە ئەبن.

ئەشێت هەموو ئەو نیشانانەی لەسەرەوە باس کران ببینرێت، بەڵام تاوانەکە نەگەیشتبێتە ئەوەی پەردەی کچێنی بدڕێت، یان

جۆری پەردەکە لاستیکی بێت و نەدڕابێت. بەڵام لەم بارەدا، گەرچی پەردەکە ساغە بەڵام شین بوونەوەو خوێنرێژی لەسەر ئەبینرێت.

ب ـ لەژن دا: ئەو نیشانانەی باسکران، هەموو یان هەندێکی ئەبینرێن. تەنیا جیاوازی ئەوەیە کە (پەردەی کچێنی) نی‌یە تا دڕاوی و خوێنرێژی ببینین. بەڵام لەوانەیە شین بوونەوەو خوێنرێژی لەسەر دیواری (زێ ـ المهبل) دا ببینرێت[٢١١].

٢ـ داوێن پیسی:

أ ـ لەگەڵ کچ دا: لەبەرئەوەی بەویستی هەردوولایە، نیشانەی زۆربازی و برینداری نابینرێت، مەگەر نێرینەکە (سادیزم) بێت و لەدۆستەکەی بدات و برینداری بکات. تەنیا ئەوە ئەبینرێت، کەپەردەکە ئەدڕێت (ئەگەر پیابکرێت) ئەوا نیشانەکانی دڕانی پەردەی تیا ئەبینرێت و هەندێك درزو قڵیش‌و رووشان لەدەمی کیلەك دا ئەبینرێت. جگە لەوەی (ئەگەر رشتبێتی) ئەشێت تۆواو لەسەر کیلەك یان لەناو (زێ)دا ببینرێت. ئەشێت کارەکە تەنیا (لێخە ـ بێ‌پیاکردن) بێت، لەم کاتەدا هیچ نیشانەو برینداری‌و دڕاوی‌یەك نابینرێت، مەگەر بەوردی باش بەزەرەبین سەیر بکرێت تا هەندێك رووشان یان تۆواو لەسەر کیلەك ببینرێت.

ئەشێت تەنیا بە (لێخە) مێینەکە (ئاوس) بێت یان تووشی نەخۆشی سێکسی ببێت.

ب ـ لەژن دا:

نیشانەکانی وەك ئەوەیە لەکچدا باسکرا، ئەگەر (پیاکرا)، ئەوا هیچ نیشانەیەکی دڕاندنی پەردەی کچێنی (کەنەیماوە) نابینرێت. هەر ئەوەندەیە، بەدۆزینەوەی مووی نێرینە یان تۆواو ئەتوانرێت روودانی تاوانەکە بسەلمێنرێت.

پزیشك چیبكات، كەبۆ ئەم پشكنینە بانگ كرا

١ــ ئــەبێت دڵنیــا بێــت كــە نێردراوەكــە خــاوەن وێنــەی سەرنووسراوی ناردنەكەیــە و مەچەكی مۆركـراوەو نووسـراوەكە رێك و پێكە.

٢ــ شــوێنی پشــكنین و یــاوەر (پەرســتار) ەكــەی و پێویستییەكانی پشكنین ئامادەیە.

٣- ئەبێت لەشێوەی گشتی و جلو بەرگ و ئارایشت و تەمەن و بــاری دەروونــی تاوانبــاران وردبێتــەوە. بــەدوای ئــەو نیشــانە گشتییانەی درانی جلو بەرگ و برینداری لەش دا بگەڕێت.

٤- چۆنیەتی و هۆی پشكنینەكە لەنێردراوەكە بگەیەنێت.

٥- مێینەكە لەســەر پشــت پــاڵ ئەكــەوێت، ئــەژنۆو جومگــەی سێبەندەی ئەنوشتێتەوە و هەردوولاقی بلاوئەكاتەوە.

٦ــ تــێبینی بــەرو كیلــەك ئــەكرێت، بــەدوای مــووی بێگانــە، پاشماوەی تۆواو، رووشان، برینداری و خوێندا.... هتد ئەگەڕێت.

٧- تێبینی پەردەی كچێنی بكات (لەكچدا) لەدیوارەكانی (زێ) وردبێتــەوە لــەژندا. ئەمــەش بــۆ دۆزینــەوەی دڕان، رووشــان، شــین بوونەوە، خوێنرێژی، تۆواو، مووی بێگانە.

٨- سڕین (مسحە) لەناوزێو دەری زێ وەربگیرێت

٩- جلوبەرگی ژێرەوە لەگەڵ نووسین و سلایدی سڕینەكاندا ئەنێردرێت بۆ پشكنین.

١٠ــ پــاش تــەواوكردنی خاڵــەكانی ســەرەوە، راپۆرتەكــە ئەنووسرێت. هەندێك جار، تاوانبارە نێرینەكەش ئەنێردرێت بــۆ پشكنین.

پزیشك چیبكات؟[٢١٢]

١ـ ئەبێت دڵنیا بێت، كە گومانلێكراو بەنووسـراوێكی تـەواو نێردراوە. خاوەن وێنـەی سـەر نووسـراوەكە خۆیـەتی و مەچـەكی مۆركراوە.

٢ـ كورتەیەك لەچیرۆكی تاوانەكە، وەرگرێت.

٣ـ لەسەر جلو بەرگەكانی بەدوای پەڵەدا بگەڕێت.

٤ـ تێبینی بەژن و باڵاو تەمەنی نێرینەكە بكات. بەدوای ئەو برینداری‌یانەدا بگەڕێت وەك جێ‌چرنوك لەسەر دەمو چاووشانو مل كەئەشێت لەكاتی تاوانەكەدا، تاوانكار بریندار بووبێت..

٥ـ سـەیری قەبارەی (چوك ـ القضیـب ـ Penis) بكـات. هـەوڵ بدات بیسەلمێنیت كە نێرینەكە (پیـاوە ـ توانـای سێكسـی هەیـە) یان نە ء. تێبینی بریندارىو رووشاوی (چوك) بكات. بەتایبـەتی ژێـر پۆپەكـەی. بـەدوای نیشـانەی نەخۆشـی‌یە سێكسـی‌یەكان دا بگەڕێت.

٦ـ نموونـەی مـووی بـەرو خوێـن وەربگـیرێت بـۆ پشـكنین و گروپی خوێن. جگە لەوەی (سڕین) لەبۆری میزو دەری بۆری‌یەكە وەئـەگیرێت و دەرپێكـەی لەگـەڵ ئـەم شـتانەدا ئـەنێردرێت بـۆ پشكنین لەپزیشكی‌ی دادوەری.

لەكۆتایی‌دا پزیشك راپۆرتەكە ئەنووسێت.

ئەبێت ئەوەشمان لەبیر نەچێت، مەرج نی‌یە هەموو نێردراوێك ئەم شتانەی تیا بدۆزرێتەوە، هەندێك لەم سكاڵاو نێردراوانە تەنیا گومان لێ كراون و هیچ تاوانێكیان نەكردووە. بۆیە چەند وردبین لەم پشكنینانەدا هەر كەمە.

* * *

سك پڕی:

سەلماندنی سك پڕی لەم بارانەی خوارەوەدا گرنگە:

١ـ مێینەکە سکاڵای ئەوە ئەکات، لەئەنجامی تاوانێکی سێکسی، سکی پڕ بووە. ئەگەر سەلما کە سکی هەیە، ئەوا کێشەکە تاپاش منداڵبوون دوا ئەخرێت. کە منداڵەکەی بوو پزیشك بەپێی جۆری خوێن منداڵ و دایك و گومانلێکراوەکە، بیروڕای خۆی دەرئەبڕێت.

٢ـ ئەگەر مێینەکە سزای خنکاندن درا. ﴿بەپێی بەندی (٢٨٧)ی یاسای بنەماکانی دادگای سزادان ـ قانون اصول المحاكمات الجزائيه﴾[٢١٣] دەرکەوت کە سکی هەیە، ئەوا تاپاش منداڵبوون، خنکاندنەکە دوا ئەخرێت .

٣ـ سکاڵای ژنێکی (تەڵاق دراو) کەلەمێردە کۆنەکەی سکی هەیە، تابتوانێت خەرجی لێ بسێنێت.

٤ـ سکاڵای بێوەژن، کەلە مێردە مردووەکەی سکی هەیە، تامیراتی منداڵەکەی وەربگرێت.

٥ـ سك پڕی نیشانەیەکی بەڵگە نەویستی تاوانە سێکسییەکانە.

٦ـ سك پڕی، کاتی ڕوودانی تاوانە سێکسییەکەمان بۆ دەرئەخات[٢١٤]

کەمێینە ئاوس بوو (سکیهەبوو)، بێنوێژ نابێت، بێزوو ئەکات، سکی بەرز ئەبێتەوە، مەمکی گەورە ئەبێت، ئەگەر بگوشرێت ژەکی لێدێت. دەوری گۆی مەمك تۆخ ئەبێت. منداڵدانی گەورەتر ئەبێتو دەردراوی منداڵدانی زۆر ئەبێت. بەڵام تاپاش مانگی سێی سك پڕی، تەنیا ئەتوانین پشت بەپشکنینی سك پڕی (فحص الحمل ـ Pregnancy test) ببەستین. ئەمەش لەسەر

میزی سك پڕەکە ئەکرێ و لـەدوو هەفتـەی دوای سـك پڕییـەوە تادوو هەفتە پاش منالّ بوون هەر (پۆزەتیف - إیجابی) ئەبێت.

پاش سێ‌مانگی سك پڕی:

١- پارچەکانی لەشی کۆرپەلە بەردەست ئەکەوێت.

٢- لێدانی دڵی کۆرپەلە ئەبیسترێت.

٣- بەئێکسبەرداری، پەیکەری ئێسکی کۆرپەلە دەرئەکەوێت.

لەبار چوون:

بریتی‌یە لەدانانی کۆرپەلەو وێلاش پێش حەوت مانگی و ئەم جۆرانەی هەیە.

- بەرێکەوت لەبارچوون _ (الاجهاض الحادثی)
- لەباربردن (ألاجهاض محرض)
- لەبارچوونی تەواو ((ألاجهاض التام)
- تاوانە لەباربردن ((ألاجهاض الجنائی)
- خووەلەبار چوون (إلاجهاض المتکرر)
- خەریکە لەباربچێت (إلاجهاض الوشیك)
- هەرلەبار ئەچێت (إلاجهاض الحتمی)
- لەبارچوونی بەسەرچوو (إلاجهاض الفائت)
- لەخۆوە لەبارچوون (إلاجهاض العفوی)
- هەرەشەی لەبارچوون (إلاجهاض المهدد)

ئەوەی لای ئێمە گرنگە دووجۆر لەبارچوونە[٢١٥]

١- لەبارچواندنی چارەیی (الاجهاض العلاجی)

٢- تاوانە لەباربردن (الاجهاض الجنائی)

تاوانە لەباربردن

ئەمەش چەند هۆیەکی هەیە وەك:

١- پیاکێشـانی سـك: بەرێکـەوت یـان بەمەبەسـت، سـك پڕێـك لەبارئەبات. لەم کاتەدا نیشانەی زەبر لەسەر سك ئەبینرێت.

٢ـ لەباربردن: بۆشاردنەوەی بەرهەمی تاوانە سێکسی‌یەکان، ئەمیش لەلایەن پزیشک، پەرستار، برین پێچ، یان مامانێکەوە بەیەکێك لەم ڕێگانەی خوارەوە ئەکرێت:

أ - دەرزی و دەرمان[٢١٦]

ب - شلەکردنە ناو مناڵدان

ج - فراوانکردنی ملی مناڵدان (بەئامێر)

ئەشێت بەیەکێك لەم ڕێگایانە مناڵەکە لەباربرێت و دایکەکە بێ مەلامەت دەرچێت. ئەشێت دایکەکە بەهۆی سووتانەوەی مناڵدان، خوێنڕێژی مناڵدان یان دەمەوانەی هەوایی یان تەقینی مناڵدانەوە بمرێت. لەلاشە توێکاری‌دا، پاش کردنەوەی سك، مناڵدان ئەپشکنرێت، بۆ دۆزینەوەی نیشانەکانی سووتانەوە، خوێنڕێژی، یان تەقینی مناڵدان. ئەگەر هیچیان نەدۆزی‌یەوە، دڵ و خوێنبەری سی‌یەکان ئەپشکنین بۆدۆزینەوەی (دەمەوانەی هەوایی).

تەقینی مناڵدان پاش لەبارچواندن چەند نیشانەیەکی هەیە، لەڕێکەوتە تەقینی مناڵدانی جیا ئەکاتەوە، وەك لەم خشتەیەی خوارەوەدا ئەیان خەینەروو[٢١٧]

زنجیره	جووداگانه	بەڕێکەوت تەقین	تاوانەتەقاندنی منالاّ دان(تەقینی پاش لەبارچواندن)
١	کاتی روودان	پـاش منـاڵبوونێکی گـران، لەمانگـەکانی دوادوایی سکپڕی	لەهەرکاتێکی سـک پڕیدا
٢	شوێن تەقینەکە	برینەکەئاسـۆیی یەولەبەشی خوارەوەی منالّداندایە	چـەند دریـن و پیاکردنـەبرین لـەملی منالّدان، نـاو منـالّدان یـان پاشەوەی(زێ)دایە
٣	ئاوسـان وسـووربوونەوەی زێ ولچە گەورەکان	ئەبینرێت	نابینرێت
٤	تەنی بێگانـەومادەی کیمیکـی لـەزێ یـان ملـی منالّدان دا.	نابینرێت	ئەبینرێت
٥	بەشـێك یـان ئـامێرێك لەوانـەی بۆلـەباربردن بەکاردێت لەکیلەك دا.	نابینرێت	ئەبینرێت
٦	لاوازی وشـی بوونەوەوتەنك بوونەوەی ماسـولکەی منالّدان.	ئەبینرێت	نابینرێت
٧	رووشـان،شـین بوونـەوەی دەرو ناوکیلەك.	نابینرێت	ئەبینرێت

پەراوێزەکان

١- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٩)
٢- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (١٢)
٣- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٠١)
٤- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٠٣)
٥- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٦)
٦- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٧٥)
٧- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٨)
٨- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٧٧)
٩- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١)
١٠- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٨)
١١- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٩٦)
١٢- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٨٠)
١٣- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٧٩)
١٤- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٨١)
١٥- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١)
١٦- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٩٦)
١٧- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٩٦)
١٨- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٨ - ٢٠)
١٩- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (١٠)
٢٠- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٨٣)
٢١- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٨٤)
٢٢- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٩٦)

٢٣- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٤)
٢٤- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٥)
٢٥- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٨)
٢٦- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (١١)
٢٧- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٩٧)
٢٨- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٨٧)
٢٩- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٦)
٣٠- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٩٧)
٣١- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٩٧)
٣٢- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٨٩)
٣٣- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٠)
٣٤- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٨١)
٣٥- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١١)

٣٦- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٩)
٣٧- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٩٧)
٣٨- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١١)
٣٩- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٩)
٤٠- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٩٨)
٤١- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٩٣)
٤٢- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١١)
٤٣- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (١٣)
٤٤- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٢)
٤٥- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٩٣)
٤٦- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (١٣)
٤٧- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٤)
٤٨- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٩٩)

٤٩- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٥)

٥٠- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (١٣)

٥١- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٦)

٥٢- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٣٠٠)

٥٣- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٩٩)

٥٤- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٧)

٥٥- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٩٩)

٥٦- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (١)

٥٧- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٣٦)

٥٨- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٣١)

٥٩- سەرچاوەی ژمارە (٨)
لاپەڕە (٥)

٦٠- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (٥)

٦١- سەرچاوەی ژمارە (٨)
لاپەڕە (١٩)

٦٢- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (٩)

٦٣- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٧٥ - ٧٦)

٦٤- سەرچاوەی ژمارە (٨)
لاپەڕە (٥٧)

٦٥- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٧٨)

٦٦- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١١٦)

٦٧- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١١٣)

٦٨- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٥١)

٦٩- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (٧)

٧٠- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (١١)

٧١- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١١٣)

٧٢- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٣٨)

٧٣- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٥٠)

٧٤- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (٥٧)

٧٥- سەرچاوەی ژمارە (٨)
لاپەڕە (٦٠)
٧٦- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٥٤)
٧٧- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٤٠)
٧٨- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١١٢)
٧٩- سەرچاوەی ژمارە (٨)
لاپەڕە (٦١)
٨٠- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (٧٤)
٨١- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٥٤)
٨٢- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٤١)
٨٣- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٥٥)
٨٤- سەرچاوەی ژمارە (٣)
لاپەڕە (١٩)
٨٥- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١١٢)
٨٦- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٤٢)
٨٧- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (٥٦)
٨٨- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٤٢)
٨٩- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (٧)
٩٠- سەرچاوەی ژمارە (٧٩)
لاپەڕە (١١٤)
٩١- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٤٦)
٩٢- سەرچاوەی ژمارە (٨)
لاپەڕە (٥٦)
٩٣- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٥٧)
٩٤- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (١٧)
٩٥- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١١٥)
٩٦- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٤٦)
٩٧- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١١٥)
٩٨- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٦١)
٩٩- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٥٩)
١٠٠- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٦٢)

١٠١- سەرچاوەی ژمارە (٨)
لاپەڕە (١٧١)
١٠٢- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (٥)
١٠٣- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٥٥)
١٠٤- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (١٠)
١٠٥- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٦٧)
١٠٦- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٥٠)
١٠٧- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٦٢)
١٠٨- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (١٢٥)
١٠٩- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٢٤)
١١٠- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (١٢)
١١١- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٧٢)
١١٢- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (١٢)
١١٣- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٧٢)
١١٤- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٧١)
١١٥- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٢٤)
١١٦- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (١٢٨)
١١٧- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٦١)
١١٨- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٦١)
١١٩- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٧٦)
١٢٠- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٢٨)
١٢١- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٦٨)
١٢٢- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٢٨)
١٢٣- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٧٥)
١٢٤- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٧٦)
١٢٥- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٢٩)
١٢٦- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٧٧)

١٢٨- سەرچاوەی ژمارە(٩٩)
لاپەڕە (١٦)
١٢٩- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٢٩)
١٣٠- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٧٩)
١٣١- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٣١)
١٣٢- سەرچاوەیژمارە(٥)
لاپەڕە (١٠٦)
١٣٣- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (٩٥)
١٣٤- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٨٣)
١٣٥- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (١١٠)
١٣٦- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (٢١٢)
١٣٧- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٥٠)
١٣٨- سەرچاوەی ژمارە (٩)
لاپەڕە (١٣٠)
١٣٩- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٤٩)
١٤٠- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (١٥١)
١٤١- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (١٥٦)
١٤٢- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (١٥٦)
١٤٣- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٥١)
١٤٤- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٥١)
١٤٥- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٣٥)
١٤٦- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (١٦٣)
١٤٧- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٥٦)
١٤٨- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (١٦٥)
١٤٩- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٥٦)
١٥٠- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٥٨)
١٥١- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (١٦٧)
١٥٢- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٦٠)
١٥٣- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٣٨)

١٥٤- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٦٨)
١٥٥- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (١٢٥)
١٥٦- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٨٧)
١٥٧- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (١٢٨)
١٥٨- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٩٥)
١٥٩- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (١٩٧)
١٦٠- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٠٦)
١٦١- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٣٨)
١٦٢- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (١٩٧)
١٦٣- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (١٣٠)
١٦٤- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (١٤٧)
١٦٥- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٩٥)
١٦٦- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (١٥٠)
١٦٧- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٩٥)
١٦٨- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (١٥١)
١٦٩- سەرچاوەی ژمارە (١)
لاپەڕە (١٥٤)
١٧٠- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٩٧)
١٧١- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٩٥)
١٧٢- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٩٦)
١٧٣- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (١٨٦)
١٧٤- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٩٤)
١٧٥- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢١٧)
١٧٦- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٢٠)
١٧٧- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٢٧)
١٧٨- سەرچاوەی ژمارە (١٠)
لاپەڕە (١٦)
١٧٩- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٦٧)

١٨٠- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٣٥)

١٨١- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٧٧)

١٨٢- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٣٨)

١٨٣- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٧٠)

١٨٤- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٦٣)

١٨٥- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١٦٣)

١٨٦- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٧٠-١٧١)

١٨٧- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٧٢)

١٨٨- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (١٧٥)

١٨٩- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٣٤)

١٩٠- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٤٩)

١٩١- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (١١٠)

١٩٢- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢١)

١٩٣- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٤٢)

١٩٤- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٢٦)

١٩٥- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٤٣)

١٩٦- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢١)

١٩٧- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٤)

١٩٨- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٢٠٠)

١٩٩- سەرچاوەی ژمارە (٣)
لاپەڕە (٣١٩)

٢٠٠- سەرچاوەی ژمارە (٥)
لاپەڕە (٢٠١–س–٣لا٣٢١)

٢٠١- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٤)

٢٠٢- سەرچاوەی ژمارە (٢)
لاپەڕە (٢٣)

٢٠٣- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٩١)

٢٠٤- سەرچاوەی ژمارە (٣)
لاپەڕە (١٣)

٢٠٥- سەرچاوەی ژمارە (٧)
لاپەڕە (٨٥-٨٨)

٢٠٦ـ سەرچاوەی ژمارە (٣)

لاپەڕە (٢٥)

٢٠٧ـ سەرچاوەی ژمارە (٣)

لاپەڕە (٣٩-٤٥)

٢٠٨ـ سەرچاوەی ژمارە (٧)

لاپەڕە (٨٥)

٢٠٩ـ سەرچاوەی ژمارە (٣)

لاپەڕە (٣٥)

٢١٠ـ سەرچاوەی ژمارە (٣)

لاپەڕە (٣٦)

٢١١ـ سەرچاوەی ژمارە (٧)

لاپەڕە (٩٣)

٢١٢ـ سەرچاوەی ژمارە (٣)

لاپەڕە (٧٢)

٢١٣ـ سەرچاوەی ژمارە (٣)

لاپەڕە (٧٣)

٢١٤ـ سەرچاوەی ژمارە (٧)

لاپەڕە (١٦٥-٤٤)

٢١٥ـ سەرچاوەی ژمارە (٧)

لاپەڕە (٤٤)

٢١٦ـ سەرچاوەی ژمارە (٣)

لاپەڕە (٩٥)

سەرچاوەكان

١ـ الطب العدلي التطبيقى (د.لويس شمعان ـ مطبعة الارشاد ـ بغداد ١٩٧١)

٢ـ الطب القضائىوأداب المهنةالطبية (د.ضياءنورىحسن ـ موصل ـ جامعة الموصل ١٩٨٦)

٣ـ الطب العدلي (علماً وتطبيقاً ـ د.وصفي محمدعلي ـ بغداد ١٩٧٧)

٤ـ أطلس الطب العدلي (د.عبدالوهاب الچلبى ـ موصل ـ جامعة الموصل ١٩٧٩)

5-Foresic Medicane 9th editio Keith Simpson CBE London 1985

6- Book of Poisoning Robert H California 1987 Hand

7-Lecture Notes on Forenis Medicine 2th edition D.J. Gee London 1975

8-Schwartz, Shires, Principlen of surgery 6th edition 1993

9-short Practice of surgery 20th edition Bailey& Love's

١٠ـ تعليمات الطبية عدلية (وزارة الصحة ـ دارالحرية للطباعة والنشر ١٩٧٣

فەرهەنگۆك

أ

الاعدام: هەڵواسین
التهاب السحایا: مێشکە پەردەسۆ
الاحصاء: ئامار
الام القاسیة: تورتە پەردە
الام الحنونه: نەرمە پەردە
الارادیی: خۆویست
أربطه الفاصل: جومگە بەند
أجسام غريبه: تەنی بێگانە
أرزقات: شین بوونەوە
إختناق: خنكان
الانعكاس البؤبؤي: فرتە دەماری بیبیلە
الانعكاس القرني: فرتە دەماری پەرگلێنە
أجرى اللازم: چیپێویست بوو کرا
إتجاه الاطلاقة: ئاراستەی تەقە
الانصمام الهوائي: دەمەوانەی هەوایی
الانصمام الشحمي: چەورییە دەمەوانە
الاحليل: میزەجۆ

الاعصاب القحفيه: کەللەدەمار
الاطلاقة: فیشەك
الاخلاق: رەوشت
الاستكان: لچەبچووکەکان
اشلاء الجثة: پارچە لاشە
الافيون: بەنگ
الانعاش: ژیاندنەوە
إغتصاب: بەزۆر سواربوون
الاجهاض الجنائي: تاوانە سواربوون
الاجهاض المتكرر: خووە لەبارچوون
الاجهاض الوشيك: خەریکە لەبارچێ
الاجهاض الحتمي: هەر لە بارئەچێ
الاجهاض الفائت: لەبارچوونی بەسەرچوو
الاجهاض العفوي: لەخۆوە لەبارچوون
الاجهاض المهدد: هەرەشەی لەبارچوون

ب

البظر: قیتکه

البقع الرمیه: خوێن نیشتن

البریتون: هەناوەپۆش

البارود: باروت

ت

توقف القلب المفاجئ: کتوپڕ وەستانی دڵ

تخطیط القلب: نەواری دڵ

تخطیط الدماغ: نەواری مێشك

التشنج الموتی: کرژبوونی مەرگی

تبرد الجسم: ساردبوونەوەی لەش

تعجیل الارض: تاودانی زەوی

التسمم: ژەهراوی بوون

تسمم الدم: پیس بوونی خوێن

التحلیل الذاتی: خۆشیتەڵ کردنەوە

التحنیط: بەمۆمیابوون

التصبین: بوون بەسابوون

التفاعل الحیوی: زیندەکار

التعویض: خستنەبری

التجمع الدموی: خوێنە گمۆڵ

تشریح الجثة: لاشە توێکاری

التجویف التخریبی: بۆشایی کاتی

التقریر الطبی الاولی: راپۆرتی سەرەتایی پزیشکیی‌دادوەری

ج

الجثة:لاشە

الجسری: جووتە کون

الجلطة القلبیة: لێدانی دڵی

جهاز دوران الدم: کۆئەندامیسووڕی خوێن

الجمجمە: کەللەسەر

جهاز العصبی: کۆئەندامی دەمار

جهاز التنفس: کۆئەندامی هەناسە

جروح السحایا: برینداییەکانی پەردەی مێشك

جروح الفروه: برینی پێستەسەر

الجرح البسیط: برینی ساکار

الجروح الخطرة: برینە ترسناکەکان

الجروح القاتله: برینە کوشندەکان

الجرح القطعی: براوەبرین

الجرح الطعنی: پیاکردنە برین

الجرح الوخزي: ئاژنە برین
الجروح الترددیه: برینە دودڵییەکان
الجروح الطلقات الناریة والشطایا: برینی گوللەو پارچە تەقەمەنییەکان

ح

حَب: خەپلە
حدیثو الموت: تازە مردوو
حرکات النزع: لنگە فرتێ
حیوی: کاریگەر
حیامن: تۆوی پیاو
الحیاة المعلقة: گەندەمەرگ
حافظ الانسجة: شانەپارێز
الحلقة الرضیة: بازنەی کوتران
حرق بارودی: سوتانی باروتی
الحساسیه: فرەهەستیاری
الحوض: ئەستیلك
حدیثوالولادة: نەوزاد، تازەبوو
الحنجره: گەروو
الخطورة: ترسناکی، مەترسی

د

الدعامیه: بەرکەوتە
الدائری: بازنەیی

ژ

ذات الرئة: سییەسۆ

ر

الرضة: کوتران
الرصاص: گوللە
الرکب: بەر
الرتف: بێکوون

ز

الزنا: داوێن پیس

س

السحبه: روشان
السائل: شلە
السائل المنوی: تۆواو
السائل الشوکی: شلەی پەتکی مێشکی
ساق الدماخ: لاسکی مێشك
السبب الحقیقی للوفاه: هۆی راستەقینەی مردن

السماعة الطبية: بيستەری پزیشکی
السبطانة: لوولەی چەك

ش

الشرج: كۆم
الشفرتان: لچە گەورەكان
الشدة: زەبر
الشدة علي الجمجمة: زەبری سەر
شدفة: پارچە پارچە بوون
شهادة الوفاة: مەرگنامە
الشبكية: تۆرە

ص

الصدمة العصبية: لێدانی دەماری
الصدمه الكلوميه: لێدانی سیرەمی
الصمل الموتى: رەق بوونی مەرگی
الصرع: پەركەم، فێ
الصاعقة: هەورە بروسكە

ض

ضربة الشمس: خۆربردن

ط

طلقة: گوللە
الطلقة النافذة: گوللەی كوناودەر
الطبلة: دۆسیە
طلب التشريح: داوای توێكاری
الطب العدلي: پزیشكیی دادوەری

ظ

ظاهرة: دیاردە
الظرف: قاوغ

ع

العظلات الملمساء: لووسە ماسوولكە
العاهات: كەموكوڕی
العطل: پەك كەوتن
العجز: پەك كەوتن
عظم الحوض: سێبەندە
عظم القصى: كۆڵەی سنگ
عظم العانة: ئێسكی بەرمووسەڵان
عيار: نمرە
العصب التائه: وێڵە دەمار

العنكبوتيه: پەردەی تۆڕی
جاڵجاڵۆکەیی
العدسه: هاوێنه
علامات الموت: نیشانەکانی مەرگ
العلامات الفارقه: نیشانه
جیاکەرەوەکان

غ

الغربالی: بێژەنگی
غشاء البکارة: پەردەی کچێنی

ف

الفرج: کیلەك
الفعل مخل بالحیاء: رەفتاری
ناشرین
الفقرات: بڕبڕەکان
فتحه الخول: کوونی دەرچوون
الفحوصات مختبریه: پشکنینه
تاقیگایەیەکان
فحص: ئەزمایش
فحص الحمل: ئەزمایشی سك پڕی
فتح القبر: هەڵدانەوەی گۆڕ

ق

القضیب: چووك
قشره الدماغ: توێکڵی مێشك
قانون اصول المحاکمات
الجزائیه: یاسای بنەماکانی
دادگایی سزادان

ك

الکدمه: شین بوونەوە
الکبسوله: کەپسولی فیشەك
الکسرالخطي: هێڵەشکاوی
الکسر المنخفظ: داچووە
شکاوی
الکسر المنفتت: پارچەپارچە
شکاوی
الکسر المرکب: شکاوی ئاوێته
کلم الولاده: زەبری زاین

ل

لوح الکتف: دەفەی شان
اللواط: هەتیوباز
اللواطة: پاشەسواری

م

المسمار الامان: زامن

المهروسه: پليشاوى

المتقدم: پێگەيشتوو

المهبل: زێ

المشرحه: توێكاريگا

المنوم: خەوێنەر

المجهر: ميكرۆسكۆب

المعوق: كەم ئەندام

المتفسخ: گەنيو

الممرضة: پەرستار

الممرض: برين پێچ

المضاعفات: ماكەكەن

المنطق: پێودانگ

المفصل الكاذب: گەندە جومگە

المنطقة المغبنية: لامووسوكان

الموات: لارەشە

ملحقات الجلد: پاشكۆكانى پێست

المنطقة الشرسوفية: چاڵى سەرگەدە

القذوف: گولله

المدعى العام: داواكارى گشتى

مسحه: سرِين

مسار الطلقة: رِارِاوەى گولله

موت مشتبه به: مردنى گومان لێكراو

موت لم يشخص سببه: مردنى هۆ ناديار

ن

النموذج: نموونه

النتيجه: دەرەنجام

نعل الفرس: ناڵ

النخاع الشوكى: پەتكه دەمار

الندمه: جێزام

النزف تحت العنكبوتيه:ر خوێنرِێزى ژێرجاڵجاڵۆكەيى

النزف: خوێنرِێزى

ناظورالعين: ناوچاوبين

نموذج نسيجى: نموونەى شانەيى

هـ

الهلالى: هەيڤى

الهلامى: بڵ

الهيكل العظمى: ئێسكەپەيكەر

و

وشم بارودى: نەخشى باروتى

الوريد البوابى: خوێنهێنەرى دەركەوانى